

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HZ. PEYGAMBER VE MİZAH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra BAŞ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE

Danışman

Ankara, 2021

ONAY SAYFASI

..... tarafından hazırlanan “.....
.....” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği
/ oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
..... Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Danışman Unvan Ad Soyad		
Kabul ☐	Red ☐	
Jüri Üyesi Unvan Ad Soyad		
Kabul ☐	Red ☐	
Jüri Üyesi Unvan Ad Soyad		
Kabul ☐	Red ☐	
Jüri Üyesi Unvan Ad Soyad		
Kabul ☐	Red ☐	
Jüri Üyesi Unvan Ad Soyad		
Kabul ☐	Red ☐	

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini
onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

...../...../.....

Esra BAŞ

İTHAF

Prof. Dr. Hayri Kırbaşıoğlu Hocama ithaf ediyorum...

TEŞEKKÜR

Araştırmam süresince fikir, öneri ve yapıcı eleştirileri ile yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sn. Doç. Dr. Ferhat Gökçe başta olmak üzere, her daim ilme teşviki ve yüreklendirmesi ile çalışma azmimi artıran Sn. Prof. Dr. Hayri Kırbaşoğlu hocama, tezimle ilgili sorularıma anında cevap bulduğum hocalarım Sn. Prof. Dr. Kâmil Çakın, Sn. Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Sn. Dr. M. Emin Eren, Sn. Doç. Dr. İlyas Canikli ve Sn. Harun Ünal'a müteşekkirim. Bu süreçte tezimi bitirmem için sabır ve özverisi ile cömertçe katkıda bulunan sevgili eşim Sn. Dr. Mehmet Baş'a, her daim dualarıyla manevi destek veren anneciğime ve bana her ihtiyaç duyduklarında, "Şu an tezimle meşgulüm." cevabına katlanan biricik yavrularım Fırat ve Dicle'ye çok şey borçluyum. Çalışmamın en yoğun ve zorlu zamanlarında merhum babamın duasına ihtiyaç hissettiğim anlarda, en içten ve en samimi dualarıyla yüreğimi ferahlatan biricik amcam Sn. Ahmet Düzce ve Halam Rabia Deniz'e de desteğinden dolayı minnettarım. Ayrıca ulaşmakta zorlandığım kaynakları hızlıca imdadıma yetiştiren arkadaşlarım Tuba Aslan, Ayşenur Kumaş, Nisanur Güner ve Atike Kardaş'a katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

ÖZET

Hz. Peygamber ve Mizah

İnsan doğasında var olan rahatlama ve eğlenme arzusunun en bariz yansımalarından birisi de mizah olgusudur. Hayatın zorlu zamanlarında sıkıntılarımızı hafifleten en etkili yöntemlerden birisi olan mizah, tıpkı yemeğe tat vermesi için kararında olması gereken tuz misali dozunu aşmadığı sürece bireysel ve toplumsal ilişkilerimize olumlu katkılar sunar. Tarih boyunca din ve mizah birbirinin karşısı iki olgu olarak görülmüştür. Bu yaklaşım dinlerin tamamen ciddiyet gerektiren bir alanı temsil ettiği görüşünün ağır basmasındandır. Elbette din olgusu, getirdiği ahlaki prensipleri ile müntesiplerinin yaşam tarzlarının nasıl olması gerektiğine dair ilkeler koyar, bu yönüyle din ciddi bir iştir. Ancak insan, fitratında var olan bazı duyguları ne kadar bastırırsa bastırsın tamamen yok edemez. Mizah yapmak, gülmek, güldürmek gibi kimi arzular uygun bir alan bulduğunda kendilerini hemencecik gösterirler. İnsan duyguları ve eylemlerine damgasını vuran en belirleyici etken, kişinin inançlarıdır. Bu noktadan hareketle araştırmamız, genelde bu inançların temelini oluşturan din olgusunu, özelde de İslâm-mizah ilişkisini, Hz. Peygamber'in bu konudaki örnekliğini, Müslümanlarca ortaya konan zengin mizahi kültürün verileri ile gözler önüne sermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Peygamber, Mizah, Şaka, Tarih

ABSTRACT

The Prophet Muhammad and Humour

Religion and humor have been accepted as controversial issue throughout the history for years. The main issue regarding this problem is that religion represents the main domain in history. For that reason religion puts forward life style of its followers and ethical issues of its users and therefore it is a serious issue. So, human beings can not annihilate some of these feelings they face how much these feelings suppress them. Some of these feelings make them laugh, follow their desires. For having this feeling for example humor makes them have a desire of relaxing that exists in the nature of the humanity. Being one of the effective feelings in our life humor provides having good relationships and contribution in following our way of living. All of them provide to have a desire of individual beliefs. From this point of view my study puts forward the relations between Islam and humor with an example Prophet Mohammad and data involving rich culture of humor done by Muslims.

Key words: Hadith, The Prophet, Joke, Laugh, History

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
ÖNSÖZ	xvii
GİRİŞ	1
METODOLOJİK ÇERÇEVE	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Planı ve Yöntemi	3
4. Araştırmanın Kaynakları ve Literatür	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Mizahın Tanımı ve Mizahla İlişkili Kavramlar	28
1.1. Mizahın Sözlük Anlamı	28
1.2. Mizahın Terim Anlamı	30
1.3. Mizahla İlişkili Kavramlar	30
1.3.1. Dıhk (ضحك)	31
1.3.2. La‘b (لعب)	33
1.3.3. Latîfe (لطيفة)	34

1.3.4. Duâbe (دعابة)	34
1.3.5. Fukâhe (فكاحه).....	35
1.3.6. Turfe (الطرفة)	36
1.3.7. Nükte (نكتة).....	36
1.3.8. Hezl (هزل)	38
1.3.9. Hicv (الهجو).....	39
1.3.10. Nevâdir (نواذر).....	40
1.3.11. Mulhe (الملحة).....	42
1.3.12. İstihzâ (الاستهزاء)	42
1.3.13. Suhriyye (السخرية)	42
1.3.14. Tehekküm (تهكم).....	43
1.3.15. Mucûn (مجون).....	45
1.3.16. Tanz (طنز)	47
1.3.17. Fıkra (فقرة).....	47
1.3.18. Şaka (شقاء).....	48
2. Kur'ân'da Mizah	48
2.1. Fıtrî Bir Özellik Olarak Bahşedilen Gülme	49
2.2. Kendini Güvende Hissetmenin Bir İfadesi Olarak Gülme.....	49
2.3. Beklenmedik Bir Duruma Karşı Gösterilen Tepki Olarak Gülme.....	50
2.4. Hayır Yarışında Başarılı Olmanın Sonucunda Gerçekleşen Gülme	50
2.5. Küçümseme, Alay, Büyüklenme Kastı ile Gerçekleşen Gülme	51

3. Hadis Kaynaklarında Mizah.....	51
4. Fıtrî Bir Olgı Olarak Mizah.....	52
4.1. Ruh ve Beden Sağlığı Açısından Mizah	53
4.2. Toplumsal İşlevi Açısından Mizah	55

İKİNCİ BÖLÜM

DİN-MİZAH İLİŞKİSİ VE MİZAHIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Din-Mizah İlişkisi	57
2. Mizahın Tarihsel Gelişimi	61
2.1. Antik Yunan’da Mizah ve Gülme	61
2.2. Yahudilikte Mizah ve Gülme	64
2.3. Hristiyanlıkta Mizah ve Gülme	66
2.4. Cahiliye Araplarında Mizah ve Gülme	67
2.5. Orta Çağ’da Mizah ve Gülme	69
3. İslâm’da Mizah ve Gülme: İki Farklı Yaklaşım	74
3.1. Her İki Yaklaşımın Bütüncül Perspektifle Değerlendirilmesi	84
3.2. Mizaha Mesafeli Yaklaşımın Âyet ve Hadis Dayanakları	85
3.2.1. Mizaha Mesafeli Yaklaşımın Dayandığı Âyetler.....	87
3.2.2. Mizaha Mesafeli Yaklaşımın Dayandığı Hadisler	93
3.3. Tasavvufî Anlayışta Mizahın Yeri	107
3.4. Dinî Değerlerin Mizaha Konu Yapılması	109
3.5. Mizah Yapmada Kur’ân Metninden Yararlanma.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE MİZAH

1. Hz. Peygamber'in Şahsında Mizahın İmkânı	116
2. Hz. Peygamber'in Mizahının Özellikleri	120
2.1. Şaka Maksadıyla Bile Olsa Doğru Sözden Ayrılmamak	120
2.2. Şaka Maksatlı Bir Kimseyi Korkutmamak	121
2.3. Şaka Maksadıyla Kimsenin Eşyasını Alıkoymamak	123
2.4. Yöneticilerin Şaka Maksatlı Meşru Olmayan İsteklerine Uymamak	123
2.5. Aile Hukukuna Dair Hususlarda Şaka Yapmaktan İmtina Etmek	124
2.6. İnsan Bedeninin Doğal Tepkilerini Gülmenin Konusu Yapmamak	125
2.7. Bedensel Eksiklikleri Gülme Konusu Yapmamak.....	126
3. Hz. Peygamber'in Çocuklara Yaptığı Latifeler	127
3.1. Çocuklarla Oynayan Hz. Peygamber (s.a.v.)	127
3.2. İki Kulaklı!	128
3.3. Bakla!	128
3.4. Vefasız!	128
3.5. Deveniz Ne Güzel!	129
3.6. Su ile Oyun.....	130
3.7. Ne Oldu Nuğayr'e?	130
3.8. Eskit ve Yıprat!	131
4. Hz. Peygamber'in Ailesi ile Yaptığı Latifeler	131

4.1. Gel de Yarışalım!	132
4.2. Ey Âîş! Müjde!.....	133
4.3. Nasıl Ama! Kurtardım mı Seni Babanın Elinden?.....	133
4.4. Haydi Sen de Onun Yüzüne Sür!	134
4.5. Asıl Vay Benim Başıma!	134
4.6. Bu Kadar Gülecek Ne Var?	135
4.7. Şu Elbiseyi Giy, Eteğini Gelin Gibi Sür!	137
4.8. Gördüğün Gibi Bunlar da Benden Nafaka İstiyorlar!	137
4.9. Atın Kanatları Olur mu?	138
4.10. Hayır! Bunlar Bizim Şakalarımızdır!.....	139
4.11. Dikkat Et! Kristalleri Kırmayasın!.....	139
5. Hz. Peygamber'in Ashabına Yaptığı Latifeler.....	140
5.1. Seni Bir Deve Yavrusuna Bindireceğim!.....	141
5.2. İşte Şimdi Sefine Oldun!	141
5.3. Yaşlılar Cennete Girmeyecek!	142
5.4. Herkesin Gözünde Olan Beyazlık.....	142
5.5. Peki Öyleyse Hurmalar Senin ve Ailenin Olsun!	143
5.6. Kalk Ya Ebû Turâb!	144
5.7. Sen Allah Katında Değerlisin!	145
5.8. Şeytan Bile Seni Yolda Görse Korkarak Yolunu Değiştirir Ey Ömer!	146
5.9. Ey Havvât! Deven Kaçmayı Hâlâ Bırakmadı mı?	147

5.10. Galiba İşini Aceleye Getirdik!	148
5.11. Öyleyse Senin Kardeşinin Karnı Yalancıdır!.....	149
6. Ashabın Hz. Peygamber'e Yaptığı Latifeler	150
6.1. Ya Resûlullah! Bütün Vücudumla mı Gireyim?	153
6.2. Ya Resûlullah! Bu Adam Ya Kureş'ten Ya Ensardandır!	154
6.3. Ya Resûlullah! Ben Ağrımayan Tarafı ile Yiyorum!	154
6.4. Ya Resûlullah! Deccal Çıkarsa Ne Yapayım?	155
6.5. Hz. Peygamber'e Şaka Yapan Abdullah b. Huzâfe	155
6.6. Elbisesi Takılan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Gülümseyen Ashab.....	156
6.7. Kısas	156
6.8. Büyük Günahlarımı Neden Göremiyorum!	157
6.9. Yağmurda Koşuşturan Ashabının Telaşına Gülümseyen Peygamber	159
6.10. Tebessümü ile İrşat Eden Güzel Örnek.....	159
7. Ashabın Kendi Aralarında Yaptığı Latifeler.....	160
7.1. Hz. Ömer ve Hurilerle Evlenmek İçin Dua Eden Bedevi	160
7.2. Hz. Ömer ile Kadın	161
7.3. Hz. Ömer ve Ebû Süfyân	161
7.4. Abdullah b. Ömer'den Bir Nükte.....	161
7.5. Muâviye b. Ebû Süfyân ve Unuttuğu Hitap Metni	162
7.6. Sahabenin Güleç Yüzü: Nuaymân b. Amr	162
7.6.1. Nuaymân ve Suveybit	162

7.6.2. Ya Resûlullah! İstedim ki Sen de Bu Meyveden Yiyessin!	164
7.6.3. Sen Bal Seversin Ya Resûlullah!	165
7.6.4. Onu Bulursam Kafasını Kıracağım!.....	165
7.6.5. Şu Deveyi Kessen de Yesek!	167
7.6.6. Nuaymân ve Ebû Süfyân el-Hâris.....	170
8. Hz. Peygamber Sonrası Mizahi Yönüyle Öne Çıkan Şahısların Anekdotları..	171
8.1. İbn Atîk ve Hz. Âişe	172
8.2. Nereye Böyle Ey Annemiz!	172
8.3. Ebû'l-Aynâ ve Vezir Saîd b. Muhalled.....	173
8.4. Kadı Şureyh ve Davacı Kadın.....	174
8.5. Cemmâz ve Namazını Özensiz Kılan Adam.....	174
8.6. Halife Me'mûn ve Sahte Peygamber	175
8.7. Cûhâ ve Kırılmayan Badem	175
Sonuç.....	177
Kaynakça.....	179

KISALTMALAR DİZİNİ

age.	: Adı geçen eser
akt.	: Aktaran
a. mlf.	: Mynı müellif
b.	: in (Arapçada oğul)
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlihû
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hn.	: Hadis no
H.z.	: Hazreti
m.	: Miladi
m.	: Madde
M.Ö.	: Milattan önce
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
trc.	: Tercüme eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik eden
tsh.	: Tashih eden
ts.	: Tarihsiz
yy.	: Yayın yeri yok
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve sair
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

İnsanlık tarihi boyunca, her milletin kendi örfünde çeşitli tarzlarda gelenekselleştirdikleri birçok eğlenme vasıtaları olagelmıştır. Bu vasıtalar arasında önemli bir yer edinen mizahi kültür, her bir toplumun kendine has mizah anlayışının bir taşıyıcısı olarak günümüze ulaşmış, aradan asırlar geçse bile daima insanları tebessüm ettirebilmiştir. Bu yönü ile hayata neşe katmak ve çeşitli sıkıntıların atlatılmasında rahatlatıcı bir fonksiyon icra etmek için mizah önemli bir görev üstlenmiştir. Mizahın en güçlü yönü, birey ve toplumları eşitleyici ve empati kurucu özelliği ile birlikte insanlık tarihi kadar eski ve yaşamın en vazgeçilmez olgularından biri olmasıdır.

Din-mizah ilişkisinde bir sınır var mıdır? Varsa neye göre belirlenmiştir? İslâm dini, insanın fitri ihtiyaçlarını görmezden gelmeyip, mensuplarından meşru çerçevede olmak kaydı ile belli prensipler ışığında helal bir daire çizmiştir. Bu dairenin meşru çerçevesi Hz. Peygamber'in örnekliğinde ortaya konmuş ve ilgili hadis rivâyetleri yolu ile günümüze kadar gelmiştir. Bu rivâyetlerden anlıyoruz ki Hz. Peygamber ailesi ve dostları ile yeri gelince bizzat şakalaşmış, mizahtaki ölçüyü de şakalar karşısında ortaya koyduğu tavrı ile belirlemiştir. Ayrıca rivâyetlerde yakın dostları içinde şakacılığı ile meşhur kişilerin var olması Hz. Peygamber'in müsamahasını göstermekte iken ölçülü yapılan mizaha karşı çıkmadığı gibi tebessümü ile ashabının neşesine ortak olması da dikkate değer bir husustur.

Hız. Peygamber dönemindeki mizahi öğeler de toplum hayatına renk katan unsurlar arasındadır. Söz konusu unsurların Hız. Peygamber'in örnekliğinde nasıl bir pratik kazandığı ve bugüne nasıl yansıtılabileceğine dair bir bakış açısı ortaya koyabilmek öncelikle Hız. Peygamber'in mizah anlayışını ortaya koymakla mümkündür. Bu anlayışın izlerini bulacağımız ilk yer Hız. Peygamber ve onu rehber edinen ashabının mizahi yaklaşımlarını ortaya koyan hadis rivâyetleridir. Ancak bu rivâyetlerden bir kısmında mizaha karşı olumsuz bir yaklaşım söz konusudur. Bu durum, görünüşte birbirine muarız gibi görünen rivâyetlerin nasıl yorumlanacağıyla ilgili bir problematiği de beraberinde getirmektedir. Zira Müslüman toplumlar için hadis rivâyetleri ve bu rivâyetlerin anlaşılma biçimleri hayata dair algı, değer, kültür, davranış kodlarına damgasını vurmaktadır. Bu sebeple bazı Müslüman çevreler, mizahın olumsuz tarafına vurgu yapan hadis rivâyetlerini esas alarak, mizahi unsurlara karşı katı bir tutum sergileyebilmişlerdir. Çalışmamızda bu

yaklaşımlara sebep teşkil eden rivâyetler ile Hz. Peygamber'in açıklama ve yaklaşımlarını birlikte ele alarak mizah-din ilişkisini, Hz. Peygamber'in yaşamından kesitlerle ele almaya çalışacağız.

Rabbimden, bu mütevazı çalışmayı hayırlara vesile kılmasını niyaz ederim.

GİRİŞ

METODOLOJİK ÇERÇEVE

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Mizah ve mizahla alakalı kavramların anlam çerçevesi, tarihî süreçte dinler açısından yorumlanması, pratiğe yansıma biçimleri ile esas olarak Hz. Peygamber'in yaşamından mizahi kesitler sunan hadis rivâyetlerinin tarihsel süreç içerisinde nasıl anlaşıldığı ve din-mizah ilişkisini bu veriler ışığında değerlendirmek çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

İletişim dilinin duygusal öğelerden ayrılmaz bir yönü vardır. Mizah da bu duygusal unsurlar arasında oldukça önemli bir fonksiyon icra eder. Mizahi öğeler kültürden kültüre değişim gösterse de insanlar günlük yaşamlarına renk katan, gerginlikleri minimize ederek iletişimi kolaylaştıran ve kişileri birbirine yakınlaştıran ve daha birçok faydalı yönü bulunan bu ortak paydaya ihtiyaç hissederler. Bu paydadan faydalanmak isteyen Müslümanlar için rehber kişi ise Hz. Peygamber'dir. Meseleye bu perspektiften baktığımızda Hz. Peygamber'in zaman zaman zarif latifelere başvurduğunu, düzeyli bir şakalaşma üslubu içerisinde ahabî ile iletişim kurduğunu anlatan hadis rivâyetlerinin önemi yadsınamaz. Bu vesile ile Hz. Peygamber'in örnekliğinde mizahtan hangi çerçevede faydalanacağımızı, ilgili rivâyetlere bakarak değerlendirmek atacağımız ilk adım olmalıdır.

İçinde bulunduğumuz çağda, dini değerlerin sınır tanımaksızın sosyal medya yoluyla gülmenin konusu yapılması ve mizahın bir kamuflaj aracı olarak kullanılıp ifade özgürlüğü adı altında savunulması da konunun İslâm nazarındaki yerinin belirlenmesini elzem kılmaktadır. Ayrıca Müslüman camiada, mizahla ilişkilendirilen bazı âyet ve hadislerin bağlamını göz ardı ederek yapılan bazı hatalı yorumlar ve genellemelerin de bu husus üzerinde ciddiyetle durulması gerektiğini göstermektedir.

2. Araştırmanın Amacı

İnsanoğlunun doğal edinimlerinden biri olan rahatlama ve eğlenme arzusunun dışavurumlarından birisi olan mizah; dinî muhayyilede genel olarak kontrol altına alınıp

terbiye edilmesi gereken hususlardan biri olarak telakki edilmiştir. Mizaha ilişkin bu olumsuz algı tarih boyunca din ve mizah arasına mesafe koyan bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir.

Din-mizah ilişkisi açısından bu yorumlama biçimi ne ölçüde haklıdır? Gerçekte böyle bir karşıtlık söz konusu mudur? Dindar olmanın ölçütü her daim katı bir ciddiliği benimsemekle eşdeğer kabul edilebilir mi? Bu sorulara verilebilecek cevaplarla, din-mizah ilişkisini, İslâm dini ve bu dinin rol-modeli olan Hz. Peygamber'in mizahi yönüne işaret eden hadis rivâyetleri özelinde ele alarak bu hususa dair bir bakış açısı elde etmek çalışmamızın öncelikli amacını oluşturmaktadır.

İslâm toplumlarında Hz. Peygamber döneminden itibaren çeşitli şekillerde var olagelen mizahi öğeler, dönemlerinin kültürel kodlarını da içermesi bakımından günümüz Müslümanları için önemli veriler barındırmaktadır. Bu verileri, bütüncül ve sağlıklı bir zeminde değerlendirebilmemize katkı sunacak olan kaynaklar eşliğinde mizahın kavramsal tahlili, tarihsel gelişimi ve psiko-sosyal boyutları, din-mizah ilişkisi ve çalışmamızın temel gayesini teşkil eden mizahın meşru çerçevesinin Hz. Peygamber tarafından nasıl çizildiğini görmemizi sağlayacak rivâyetleri tespit edebildiğimiz oranda bir araya toplayarak değerlendirmek öncelikli hedefimizdir.

Ayrıca zaman zaman İslâm'ın kutsal değerlerini ve de Müslümanları “mizah” maskesi altında gayr-i ahlaki bir biçimde hedef alan kimi çevrelerin, kendilerini savunma sadedinde meseleyi “özgürlük hakkımız” diyerek perdelemeleri de İslâm'ın mizaha ilişkin yaklaşımını inceleme arzumuzu tetiklemiştir. Bunun yanında güldürü ve eğlence adı altında alay, hakaret, dinî değerleri mizahın konusu yapan fıkra, karikatür, caps, tweet gibi unsurların giderek yaygınlaştığı günümüzde Müslüman camia ile mizah arasında ters orantılı bir ilişki olduğuna dair olumsuz yaklaşımların varlığı da bizi bu konu üzerinde durmaya iten başlıca etkenlerdendir. Mezkûr sebepler dolayısıyla biz de İslâm'ın onay verdiği mizahın hangi niteliklere haiz olduğunu ve Hz. Peygamber'in mizahi üslubunun ne şekilde pratize edildiğini ortaya koymaya çalıştık.

3. Araştırmanın Planı ve Yöntemi

Çalışmamız; giriş, üç ana bölüm ile sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümü; çalışmamızın amacı, konusu, plan ve yöntemi ile istifade ettiğimiz kaynaklarla, ilgili literatürü kapsamaktadır.

Birinci bölümde; mizahla alakalı terimlerin anlamları üzerinde durduk. Bu konuda; el- Cevherî (öl. 400/1009'dan önce), İbn Manzûr (öl. 711/1311) ve Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 502/1108) sözlükleri ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü* 'nden istifade ettik.

İlgili kavramlar, âyet ve hadislerde bizzat geçmiş ise ilgili âyet ve hadisin metni dâhilinde ilgili başlık altına ekledik. Ayrıca bazı kavramların izahında –ilgili kavram türünün daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla– kavrama ait örnekler aktardık.

İkinci bölümde; din-mizah ilişkisi bağlamında tarihî sıralamayı da göz önünde bulundurarak mizahın yazılı felsefesinin ilk yapıldığı yer olduğu söylenen Antik Yunan başta olmak üzere, özellikle üç büyük dini esas alarak mizahın, bu dinlerin müntesiplerince nasıl yorumlandığına dair yaklaşımlara genel hatları ile değindik. Ayrıca İslâm'ın temel kaynaklarında konuya ilişkin veriler eşliğinde konuyu değerlendirdik.

Üçüncü bölümde; çalışmamızın temel verilerini oluşturan mizahla ilgili hadis rivâyetlerini Arapça metin ve tercümeleri ile birlikte zikrederek çeşitli başlıklara altında aktardık. Bu yöntem Hz. Peygamber'in çizdiği meşru mizah anlayışının nasıl pratize edildiğini daha tafsilatlı bir şekilde görmemizi kolaylaştırdı. Bazı hadis yorumlarında muhaddislerin rivâyetle ilgili değerlendirmelerine atıf yaptık. Aynı zamanda zikrettiğimiz hadislerle öznel değerlendirmelerimizi de eklemeye gayret ettik.

Hz. Peygamber'den hemen sonraki dönemlerde de mizahın seyrinin nasıl bir yol izlediğini çeşitli örnekler üzerinden ele aldık.

Sonuç bölümü ise çalışmamızın bütününe ana hatları ile değerlendirilmesini kapsamaktadır.

Tezimizin hazırlık aşamasında öncelikli olarak mizah ile ilgili hadis rivâyetleri ile bu metinlerde geçen mizah kavramına karşılık gelen kavramların tespiti yapılmıştır. İlgili rivâyetler özelinde mizaha ilişkin yaklaşımları aktaran klasik ve modern dönem kaynakları

taranarak bu değerlendirmelere ana hatları ile değinilmiştir. İlgili rivâyetlerin, sıhhat durumu ne olursa olsun sadece döneminin mizah anlayışını bir şekilde yansıtmayı bir yana günümüze kadarki mizahi algımıza da etki ettiği bir realitedir. Bu sebeple çalışmamızda ele aldığımız hadis rivâyetlerinin sıhhat durumlarını tek tek incelemekten ziyade İslâm toplumlarına rengini veren genel mizahi tasavvurların dayandığı rivâyetleri bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirmenin daha kuşatıcı bir yaklaşım olacağı kanaatiyle genel bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. Konuyla ilgili hadis rivâyetlerinin sıhhati ile ilgili özel bir çalışmaya girmeyişimizin bir diğer sebebi de çalışmamızın sınırlarını aşmamaktır. Ancak sayıca az da olsa bazı rivâyetlerin sıhhatine ilişkin hükümlere dair ilgili dipnotlarda, kısa bir bilgilendirmenin yanında ilgili rivâyete ilişkin çalışmalara da atıf yaptık. Ayrıca Hz. Peygambere nispet edilen mizahi rivâyetlerin sıhhat durumlarının incelenmekte olduğu bir yüksek lisans tezine de bizim çalışmamızdan sonraki süreçte başlanarak devam etmekte olduğu bilgisine de ulaştık.

4. Araştırmanın Kaynakları ve Literatür

Tezimizde ana hatlarıyla başta hadis kitapları olmak üzere klasik kaynaklar ve sözlükler, İslâm toplumlarının mizah kültürü ile ilgili oldukça geniş malzeme barındıran ansiklopedik kaynakların ilgili bölümleri, mizaha ilişkin müstakil kitaplar yanında, ilgili makale, tez, bildiri metinleri esas alınmıştır.

Çalışmamızda öncelikle mizah ile ilgili hadis rivâyetlerine ulaşmak gayesi ile çeşitli hadis kaynakları başta olmak üzere, ilgili kavramların bu rivâyetlerde hangi oranda yer aldığını tespit amacıyla elektronik programlardan olan “Şamile” ve “sunnah.one” adlı internet sitesinden istifade ettik. Burada tespit ettiğimiz ilgili kavramların anlamsal çerçevesi için başta klasik Arap sözlükleri olmak üzere kavram, müellif veya eser araştırmalarımızda *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’ne başvurduk.

Kur’ân-ı Kerim, Tevrat ve İncil mizaha ilişkin verileri aradığımız birincil derecede temel kaynaklar oldu. Ayrıca Yahudi ve Hristiyan düşüncesinde mizahın yerini görebilmemizi kolaylaştıran, Barry Sanders’in *Kahkahanın Zaferi* ve Gülin Öğüt Eker’in *İnsan, Kültür, Mizah* adlı kitaplarından istifade ettik. İbnü’l-Cevzî’nin (öl. 597/1201) *Kitâbu’l-Hamkâ ve’l-Muğaffelîn*’i ile Câhız’ın (öl. 255/869) *Kitâbu’l-Buhalâ* adlı eseri çalışmamıza yön veren klasik kaynakların başında gelmektedir. Franz Rosenthal (öl. 2003), Akif Köten, Tunca Kortantamer, Çiğdem Usta’ya ait kitaplar yanında, tez ve

makale düzeyinde mizah ile ilgili değerli çalışmaları olan Yusuf Doğan, Şener Şahin, Ramazan Altınay, Hüseyin Günday, Muhammed Efil, Emin Uz vd. gibi birçok akademisyenin çalışmalarından da yoğunlukla istifade ettik.

Bunların yanında, kısmen faydalandığımız diğer ikincil kaynakların isimleri literatür ve kaynakça kısmında liste hâlinde verildiği için burada tekrara düşmeme adına zikredilmemiştir. Bu kaynaklar ana hatları ile ilgili tezler, sempozyum ve bildiri metinleri ve Arap edebiyatında mizahi yönü ile öne çıkmış şahsiyetlere ait mizahi anekdotları aktaran çeviri kitaplardan oluşmaktadır.

Literatür ile İlgili Değerlendirme

İslâm kültüründeki mizahi unsurlar ile ilgili zengin kültürel mirası aktaran klasik eserler içerisinde; aşağıda künyelerini verdiğimiz Câhız, İbn Abdîrrahîb, İbnü'l-Cevzî, İbn Kuteybe, İsfahânî, Avnî, Kalkaşendî gibi müelliflerin eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Çağdaş dönemde bu hususta kaleme alınmış en önemli çalışmalardan birisi, Rosenthal'ın erken İslâm dönemine ait mizahi verileri zengin bir kaynakça ile gösterdiği *Erken İslâm'da Mizah* adlı kitabıdır. Yazar eserinde, 8. yüzyılda Medine'de yaşadığı tahmin edilen Arap mizahçısı Eş'eb'e (öl. 155/771) ait hikâyeleri içeren İslâm mizahına ait malzemeyi incelemiştir. O, muhtevasında Eş'eb'e ait yüz altmış bir fıkra ve hikâyenin tercümesini de eklemiştir. Burada Gülin Ögüt Eker, Barry Sanders, Çiğdem Usta'nın kaleme aldıkları mizah ve gülme olgusuna ilişkin ayrıntılı incelemelerin yer aldığı kitapları da zikretmeliyiz.

Konu ile alakalı tez çalışmalarına baktığımızda, hadis rivâyetleri özelinde mizah konusunu müstakil olarak ele alan tek yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Söz konusu çalışma Ayşegül Yaren'e ait olup, tezde mizah ile ilgili kırk hadis rivâyetinin tahrir ve tahlili yapılmıştır. Ancak Mehmet Naim Çapras tarafından İslâm hukukunda mizah hususunu ele alan bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada mizahın tanımı, Kur'ân ve sünnette mizahın yeri, İslâm tarihi ve edebiyatında mizah kültürü ve İslâm hukukunda mizaha ilişkin tartışmalara yer verilmiştir.

Bir diğer önemli çalışma Yusuf Doğan'ın hazırladığı doktora tezidir. Tezin birinci bölümünde; mizahın tanımı, konusu, özellikleri, türleri, metotları ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde, Arap edebiyatında mizah ve İslâm'da mizah anlayışı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm ise ikinci Abbasi döneminin mizah kültürünü dönemin ünlü

mizahi tipler ve bu şahıslara ait mizahi anlatılara ayrılmıştır. Tez, başta klasik eserler olmak üzere nevâdir, emâlî, mecâlis, risâle ve ansiklopedi tarzındaki edebî kaynaklardan istifade edilerek oluşturulmuş kapsamlı bir çalışmadır.

Yine Celalettin Karakuş tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde de din eğitiminde mizahın fonksiyonu incelenmiş, bu alanda mizahın sınırlılıklarının ne olduğu ele alınarak din-mizah ilişkisine yer verilmiştir.

Bizim çalışmamızda ise mizah, Hz. Peygamber'in mizahi yaklaşımını aktaran hadis rivâyetleri merkeze alınarak, tematik bir yaklaşım temelinde incelenecektir.

Din-mizah ilişkisi bağlamında kaleme alınmış birçok makale bulunmaktadır ki Ramazan Altınay İslâm'da mizahın ortaya çıkışının ilk örneklerini irdelediği iki makale kaleme almış, Hüseyin Günday ise Arap edebiyatında mizahi yönü ile meşhur olan bazı şahısları tanıttığı altı makale ile konuya ışık tutmuştur. Yusuf Doğan'ın makaleleri ise Hz. Peygamber dönemi ile râşit halifelerin mizah anlayışlarının örneklerini kapsayan önemli çalışmalardır. İsmail Yakıt'ın ve Şener Şahin'in kaleme aldığı makaleler ise Arap edebiyatından birçok mizahi karakterin anlatılarını aktaran diğer önemli çalışmalardır. Akademik eksenli bu çalışmalar dışında, mizah ile ilgili tespit edebildiğimiz diğer önemli çalışmalar aşağıda dönemsel olarak listelenmiştir. Listemizde yer alan kaynaklar yalnızca Hz. Peygamberin mizahi yönünü ele almakla kalmayıp, genel anlamda İslâm- Mizah ilişkisine dair araştırmalarda istifadeye katkı sunacak müktesabatı da kapsamaktadır. Bunlar;

Klasik Dönem Kaynakları

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren mizahi nitelikli olan ve hadis mecmualarında dağınık bir biçimde yer alan hadis, anekdot, toplumun çeşitli katmanları ve bazı meslek erbabı şahısları konu edinen hikâyelere dair birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler şunlardır:

1. Zübeyir b. Bekkâr'ın (öl. 256/870) *Kitâbü'l-Fükâhe ve'l-Mizâh*'ı: Eser bu alanda yazılmış ilk eserdir. Günümüze ulaşmamış olsa da kendinden sonraki birçok esere kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Örneğin; İbn Hacer *el-İsâbe*'sinde; İbn Abdilberr, *İstiâb*'ında ve İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti*

Dımeşk'inde bu eserden istifade etmiştir. Ayrıca İbn Nedîm, *el-Fihrist* adlı eserinde müellife ait *Kitâbü Mizâhi 'n-Nebî* adlı bir eserini de saymaktadır.¹

2. Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî'nin (öl. 216/831); *Nevâdirü'l-A'râb*'ı: Müellifin uzun bir süre bedeviler arasında kalıp gözlemlerini kaleme aldığı eseridir. Eser günümüze ulaşmasa da içeriğindeki birçok anlatı hacimli edebiyat koleksiyonlarında yer almıştır.
3. Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî'nin (öl. 255/869); *Kitâbü'l-Hayevân*, *Kitâbü'l-Buhalâ* ve *Resâil*'i: Eserlerde konuyla ilgili oldukça fazla folklorik malzeme bulunmaktadır.
4. Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. es-Sicistânî'nin (öl. 255/869) *Ravda*'sı.
5. İbn Ebi'd-Dünyâ'nın (öl. 281/894) *el-Mizâh*'ı
6. İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (öl. 276/889) *Uyûnü'l-Ahbâr*'ı: Müellif, eserinde mizahi anlatılara yer vermektedir. Eser dil, tarih, edebiyat, genel kültür yanında şaka, fıkra gibi çeşitli mizah türlerini de kapsayan hacimli bir kaynaktır.
7. el-Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî'nin (öl. 286/900) *el-Kâmil fî'l-Edeb*'i: Müellif, kaleme aldığı ansiklopedik tarzdaki eserinde, mizaha ayırdığı müstakil bir bölüm yanında, eserinin farklı yerlerinde de hikâye, fıkra ve şiirler yoluyla mizahi anlatılara yer ayırmıştır.
8. İbn Ebî Avn'ın (öl. 322/934) *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-Müskite*'si: Müellifin bu eseri, Yunan ve İran bilgeleri ile zahid ve mutasavvıfların, bedevi Arapların, kadınların, zarif ve nüktedan kimselerin çeşitli konularda kendilerine sorulan sorulara veya muhatap oldukları sözlere verdikleri esprili pratik cevapları ihtiva etmektedir.
9. Ebû Ömer İbn Abdürabbih'in (öl. 328/940); *el-İkdu'l-Ferîd*'i (*Eşsiz Gerdanlık*): Yedi ciltlik ansiklopedi niteliğinde bir Arap klasiği olan bu eser, tarih, siyaset,

¹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Yusuf Ali Tavîl (Beyrut: yy., 1996), 177-178.

edebiyat, müzik gibi konular yanında birçok mizahi anlatıyı aktarmasıyla döneminin sosyal yaşantısı hakkında epeyce bir malzeme barındırmaktadır.

Eserin, “el-Lü’lütü’s-Sâniye” (hediyeler, şakalar ve nükteler) kısmı ile son kısımlardaki “el-Mudhikat” bölümleri mizahla ilgili zengin malzemeye ayrılmıştır.

el-İkdu’l-Ferîd’in “Kitâbu’l-Cumaneti’s-Sâniyeti fi’l-Mütenebbiîn ve’l-Memrûrîn ve’l-Buhalâ ve’t-Tufeyliyyîn” bölümünde deliler, şarlatanlar, asalaklar ve cimriler mizahi bir dille anlatılmaktadır ki bu kısım, Erkan Avcı tarafından *Şarlatanlar, Deliler, Cimriler, Asalaklar* adıyla Türkçeye tercüme edilerek kitaplaştırılmıştır. (Bordo Siyah Yayınevi, 2012).

10. Ebü’l-Ferec el-İsfahânî’nin (öl. 356/967) *el-Eğânî*’si: Oldukça zengin bir malzeme ile günümüze kültür aktarımı yapan bu eser aynı zamanda mizahi nitelikte birçok anlatıyı barındırmaktadır.
11. Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm’in (öl. 385/995?) *el-Fihrist*’i: Müellifin eserinde mizahla ilgili zikrettiği birçok eser günümüze ulaşmamıştır.
12. Husrî el- Kayrevânî’nin (öl. 413/1022) *Cem’u’l-Cevâhir fi’l-Mûlah ve’n-Nevâdir*’i: Bu eser de edebî fıkra, hikmet, vecize, latife, güldürücü, eğlendirici ve ibretli hikâye, güzel ve nükteli sözlerden oluşmaktadır.
13. Ebû Hayyân et-Tevhîdî’nin (öl. 414/1023) *el-Beşâir ve’z-Zehâir*’i: Eser, bir kültür ansiklopedisi hüviyetinde olması yanında, muhtevasında bulunan nükteler, fıkralar, söz oyunları, anekdotları ile bir mizah derlemesi niteliğindedir.
14. Ebû Sa’d Mansûr b. el-Hüseyin er-Râzî el-Âbî’nin (öl. h. 422) *Nesrü’l-Dürr fi’l-Muhâdarât*’ı: Müellif eserinde asr-ı saadet ve tabiin dönemlerindeki mizahi anekdotlara yer vermiştir.
15. Hatîb el-Bağdâdî’nin (öl. 463/1071) *Kitâbü’t-Tatfîl ve Hikâyâtü’t-Tufeyliyyîn ve Ahbâruhum ve Nevâdiru Kelâmihim ve Eş’âruhum*’u.

16. Zemahşerî'nin (öl. 467/1075) *Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Aḥbâr*'ı: Müellif mukaddimesinde eserini, daha önce yazdığı *Keşşâf* adlı eserini okuyup anlamak için çaba harcayarak yorulan zihinlerin rahatlaması amacıyla kaleme aldığını bildirir. Bu sebeple eserini yer yer esprili anlatımlarla süslemiştir.
17. İbn Hamdûn'un (öl. 495/1102) *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'si: Eser gazeller, fıkralar, hicivler, ahmak, cahil kişilere ait mizahi anekdotlar, nasihatler gibi konuları ihtiva eden oldukça zengin bir klasik Arap dili kaynağıdır. Ancak içinde hiciv barındırması yüzünden Halife Müstencid Billah kendisinin de aşağılandığı vehmi ile onu hapse attırmış, İbn Hamdûn burada iken vefat etmiştir.
18. Râgıb el-İsfehânî'nin (öl. 343/1108) *Muhâdarâtu'l-Üdebâ*'sı: Eser, Kur'ân âyetlerinin mizahın konusu edildiği örnekleri, kategorik olarak metodik bir biçimde bir araya topladığı ilk klasik kaynaktır.
19. Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) müstehcen nükteleri barındıran *Aḥbâru'z-Zirrâf ve'l-Mutemâcinîn*'i ile Bedreddin Gazzî'nin (öl. 984/1577) mizahi nitelikteki *el-Merâh fî'l-Müzâh*'ı; Savaş Kocabaş tarafından *Latifeler Kitabı* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.
20. *Kitâbü'l-Ezkiyâ* İbnü'l-Cevzî'nin konuyla alakalı bir diğer eseridir. Müellif eserinin bir bölümünde şair ve halkı eğlendiren meddahların zekice cevaplarına yer verdiği on sekiz kıssa aktarır. Kitap *Zekiler Kitabı* adı ile Enver Günenç tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
- Müellifin ayrıca "*Aḥbârü'l-ḥamkâ ve'l-muḡaffelîn*" adlı bir eseri daha vardır ki eser, Enver Günenç tarafından *Ahmak ve Dalgınlar* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.
21. Avfî, Nûrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Avfî el-Hanefî'nin (öl. 629/1232) *Cevâmî'u'l-Hikâyât ve Lâmi'u'r-Rivâyât*'ı: Eserin dördüncü bölümü, 25. babı mizaha ayrılmıştır.
22. Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî'nin (öl. 733/1333) *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*'i.

23. Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî'nin (öl. 821/1418) *Sübhü'l-A'şâ'sı*: Ansiklopedik tarzda kaleme alınan eserde Arap dili ve edebiyatına ait birçok önemli kültürel bilgi yer almaktadır.
24. İbn Âsım el-Gırnâtî'nin (öl. 829/1426) *Hadâ'ıku'l-Ezâhir fî Müstahseni'l-Ecvibe ve'l-Mudhikât ve'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Hikâyât ve'n-Nevâdir*'i: Eser, halk arasında yaygın olan hikâyeler, şiirler, nükteler ve hikmetli sözleri ihtiva etmektedir. Müellif, eserin ikinci bab kısmında Kur'ân'a dayalı nüktelere ait otuz adet rivâyeti nakletmiştir.
25. el-İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-Mahallî'nin (öl. 854/1450?) *el-Müstetraf fî Külli Fennin Müstezraf*'i: Müellif, ansiklopedik antoloji niteliğinde yazdığı eserini 84 bölüme ayırmış ve çeşitli konular yanında bir de şiir, hikâye, fıkra ve nüktelerden örnekler aktarmıştır.
26. Bahâeddîn el-Âmilî'nin (öl. 1031/1622) *El-Keşkül*'ü: Müellifin güzel söz, şiir, nükte ve fıkraları topladığı antolojik bir eserdir.
27. Mer'î b. Yusuf el-Kermî'nin (öl. 1033/1624) *Gezâü'l-Ervâh bi'l-Mühadeseti ve'l-Mizâh*'ı.
28. el-Makkârî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî'nin (öl. 1041/1632) *Nefhü't-Tıbb*'ı.
29. Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. V/XI. yüzyılın ilk yarısı) *Muhâdarâtü'l-Üdebâ'sı*.
30. el-Âbî, Ebû Sa'd Mansur el-Hüseyn'in *Nesrü'd-Dürr fî'l-Muhâdarât*'ı.
31. Beydebâ'nın *Kelile ve Dimne*'si: Asıl adı *Pançâ Tatra* olan ve Sanskritçe dilinde yazılan bu eser İbnü'l-Mukaffa' tarafından Arapçaya çevrilmiştir. İçerisinde güldürücü hikâyeleri de barındıran önemli bir eserdir.
32. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (öl. 672/1243) *Mesnevî*, *Fîhi Mâfih* ve *Mecâlis-i Seb'a'sı*: Bu eserlerde de yer yer mizahi üslupla aktarılmış hikâyeler ve nükteler yer almaktadır.

Osmanlı Dönemi Çalışmaları

Osmanlı dönemi mizah edebiyatında mizah türlerinden olan; hiciv, tariz, suhriyye, şaka, mutâyebe, latife, fıkra, nükte, hikâye ve şathiyenin kullanıldığı birçok eser kaleme alınmıştır. 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde ise salt mizahı konu edinen birçok dergi ve gazete yayımlanmıştır. . Örneğin; *Diyojen* (1869-1873), *Kalem* (1908-1911), *Diken* (1918-1920) bunlardan bazılarıdır.² Osmanlı mizahının önemli mizah eserlerinden bir kısmı şunlardır:

1. Gülşehrî'nin (öl. 717/1317'den sonra) *Mantıku't-Tayr*'ı.
2. Kadı Burhâneddîn'in (öl. 800/1398) *Divan*'ı.
3. Ahmed-i Dâî'nin (öl. 824/1424) *Divan*'ı: Eserde mizahi içerikli, nükteli, güldürücü istek ve şikâyet beyitleri ve yobaz eleştirisi... niteliğinde oldukça zengin bir beyit çeşitliliği göze çarpar.
4. Şeyhî'nin (öl. 832/1429) *Harnâme*'si: Müellif eserinde gülünç tasvirlerle hayvanlar âlemindeki olaylar üzerinden toplum eleştirisi yapmaktadır.
5. Molla Lütî'nin (öl. 900/1495) *Harnâme*'si.
6. Lâmiî Çelebi'nin (öl. 938/1532) *Letâifnâme*'si: Müellif beş bölümden oluşan eserinde mizahın İslâm açısından meşruluğunu tartışmaya açar ve Hz. Peygamber'in latifelerinden örnekler sunar. Eser *Latîfeler* adı ile Yaşar Çalışkan tarafından yayımlanmıştır.
7. Süheylî'nin (öl. 1042/1632'den sonra) *Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir* adlı eseri hikâye külliyatı niteliğinde olup, cimri, obur, cahil kişilerle ilgili fıkraları barındırmaktadır.
8. Mahremî'nin (öl. 1535) *Mecmaü'l-Letâif*'i: Müellif eserinde Acem büyüklerinin latifelerini topladığını ifade eder. *Şütür-nâme* adlı eserinde ise bir devenin başından geçenleri mizahi üslup ile aktararak öğüt vermek istemiştir.

² Türk halkbilimi mizah araştırmalarının 20. yy ile 2010 yılları arasındaki gelişimi ve ortaya konan çalışmalar için bk. Abdulkadir Emeksiz, "Türk Halkbilimi Mizah Araştırmalarına Dair Genel Tespit, Değerlendirme ve Teklifler", *Turkish Studies* 10/8 (2015), 987-1024.

9. Meâlî'nin (öl. 942/1535) *Mersiye-i Gürbe*'si: Eser, müellifin mizahi hayvan hikâyesi tarzında, sevdiği kedisinin ölümü üzerine yazdığı mersiye'dir. Bu şiirde Meâlî mersiyeyle inceden inceye alay ederek mersiyelede ölenler hakkında söylenenleri, çok esprili bir dille kendi kedisi hakkında yazmıştır.
10. Evliyâ Çelebi'nin (öl. 1684) *Seyahatnâme*'si: Eser on cilttir. Eserde bol esprili abartmalar ve yer yer taklitlerle dolu bir anlatım üslubu göze çarpmaktadır.
11. Bahri Efendi'nin (öl. 16/17.yy?), *Letâifnâme-i Bahrî*'si: Müellif dibacesinde ölçülü mizahın meşruluğuna dair hadislere değinir. Halifeler ve din büyüklerinden alıntılar yapar. Çatık kaşlı, asık suratlı tavırlar yerine mizah ve latifenin daha hayırlı olduğunu söyler.
12. Mehmet Tefik Dilgan'ın (öl. ?) "*Nevâdirü'z-Zarâ'if*".
13. Direktör Ali Bey'in (öl. m. 1899); *Lehçeü'l-Hakayık*'ı: Mizahi sözlük niteliğinde bir eserdir.

Modern Dönem Çalışmaları

Batı’da Yapılan Çalışmalar

1. Franz Rosenthal’ın *Erken İslâm’da Mizah*’ı: Kitabın orijinal adı *Humour in early Islam*’dır. Eser, Ahmet Arslan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Rosenthal kitabında; en erken dönemlerden başlayarak, İslâm mizahını kaynaklar bazında ele almış, gülme nazariyeleri üzerinde durmuş ve meşhur Arap mizahçısı Eş’eb’e ait hikâyeleri aktarmıştır.
2. Irene Fenoglio-François Georgeon’ın *L’humour en Orient*’i: Eser *Doğuda Mizah* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. (Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2000).
3. Henri Bergson’ın *Gülme-Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*’si: Kitabın orijinal adı *Le Rire*’dir. Yazar, eserinde gülmenin anlamı, toplumsal işlevi ve gülmeye sebep olan koşulları ele almıştır. (Çev. Yaşar Avunç, 2011).
4. Barry Sanders’ın *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*’si: Yazar, eserinde kahkaha eyleminin ardındaki yaratıcı ve bozguncu potansiyel üzerinde durarak kahkahanın gücünün yabana atılmaması gerektiği üzerinde durmuştur. (Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001).
5. Sigmund Freud’u *Jokes and Their Relation to the Unconscious*’ı: (W. W. Norton & Company, The Standard Edition 1996.) Eser, *Espri ve Bilinçdışı ile İlişkileri* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. (Çev. Emre Kapkın, 2012).
6. Arthur Koestler’ın *Mizah Yaratma Eylemi* adlı kitabı: Kitabın orijinal adı *Act of Creation*’dır. (Çev. Sevinç Kabakçıoğlu, Özcan Kabakçıoğlu)
7. Charles Baudelaire’ın *Gülmenin Özü* adlı kitabı. (Çev. İrfan Yalçın, İris Yayınları, 1997).
8. John Morreal’ın *Gülmeyi Ciddiye Almak*’ı: Kitap, mizah ve gülmeye ilişkin felsefi ve toplumsal çözümlemeler yapmaktadır. (Çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, İris Yayınları, İstanbul 1997).
9. Arthur Koestler’ın *Mizah Yaratma Eylemi* adlı kitabı. (Çev. Sevinç-Özcan Kabakçıoğlu, 1. Baskı, İris Yayınları, İstanbul 1997).

10. Jacques Lee Goff'in *Laughter in the Middle Ages*'i. (A Cultural History of Humour, ed. Jan Bremmer-Herman Roodenburg, USA: Polity Press, 1997).
11. H. Friedman Hershey'in "Humor in the Hebrew Bible" adlı makalesi. (International Journal of Research, Vol. 13: 3, September 2000, pp. 258-285).
12. Christie Davies'in Jewish Jokes, Anti Semitic Jokes and Hebreonian Jokes" adlı makalesi. (Jewish Humor, Classics in communication and mass culture series Judaica and Hebraica Series, ed. Avner ZIV, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1997, pp. 75-98).
13. Vassilis Saroglou'nun Religion and Sense of Humor: An a Priori Incompatibility? Theoretical Considerations From a Psychological Perspective" adlı makalesi. (Humor 15-2 (2002): 191-214).
14. Marzolph, Ulrich'in The Muslim Sense of Humour" adlı makalesi. (Humour and Religion: Challenges and Ambiguities (University Centre Saint Ignatius Antwerp, Apr. 20-21 2009, ed. Hans Geybels – Walter Van Herck, 169-187, London: Continuum, 2011).
15. Leonard Feinberg'in *Mizahın Sırrı* adlı kitabı. (*Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II*, çev. Ali Çelik- F. Gül Özyağcıoğlu Koçsoy, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005).
16. Giseline Kuipers'in "Sociology of Humor" adlı makalesi mizahın sosyolojik arka planını ele almaktadır. Makale Nilgün Dungan tarafından "Mizahın Sosyolojisi" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. "Medya ve Mizah". (Ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz, 2016, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 47-78).
17. Bremmer Jan Roodenburg, Herman'in *Introduction: Humour and History*'si. (A Cultural History of Humour, ed. Jan Bremmer-Herman Roodenburg, USA: Polity Press, 1997).
18. Powell, Chris'in *Humour as a Form of Social Control: A Deviance Approach*'ı. (It's a Funny Thing: Humour. ed. Antony J. Chapman, Hugh C. Foot, Welsh Branch British Psychological Society, Pergamon Press, Oxford, New York, Toronto: Pergamon Press. 53-55, 1997).

19. Robert Darden'ın *Jesus Laughed: The Redemptive Power of Humor*'ı: Eser, Hristiyanlıkta kutsal figürlerin mizaha konu edilmesini ele almaktadır. (Nashville: Abingdon Press, 2011).
20. Georges Tamer'ın *The Qur'an and Humor* adlı kitabı.
21. G. Tamer'ın *Humor in Arabic Culture*'ü: Kitap, İslâm'ın gülme ve gülmeceye yaklaşımını Kur'ân ve hadislerle referansla incelemiştir. (Berlin: Walter de Gruyter, 3-28).

Arap Dünyasında Yapılan Çalışmalar

1. Abbâs Mahmûd el-Akkâd'ın *Cuhâ ed-Dâhikü'l-Müdhi*'si: Eser mizahın felsefesini ele almaktadır.
2. Ya'kûb b. Yûsuf el-Hamad'ın *el-İdâh fî Beyâni Ahkâmi'l-Mizâh*'ı: Eserde, mizah, ilgili hadisler eşliğinde mubah, vacip, mekruh ve haram gibi çeşitli kategorilerde incelenmiştir. (Dâru İbn Hazm, Beyrut: 1420).
3. Abdulhalîm el-Hindî'nin *Üslûbü's-Suhriyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i: Müellif eserde Kur'ân'da alay ve eğlence hususunu irdlemiştir. (Kahire: 1987).
4. Enis Füreyhâ'nın *el-Fükâhe İnde'l-Arab*'ı.
5. Abdulgânî el-Itrî'nin *Edebünâ ed-Dâhik*'i.
6. Haydar el- Hillî'nin *el-Ikdu'l-Mufasssal*'ı: Eser klasik kaynaklardaki kıymetli nevadir malzemesini bir araya toplamıştır. Esere ulaşabilmek için: <http://shamela.ws/index.php/book/5448>
7. Zekeriyâ İbrâhîm'in *Sikûlûciyyetü'l-Fükâke ve 'd-Dıhık*'i: Yazar, eserde mizahın psikolojik yönünü ele almaktadır. (Kahire: 1996).
8. Muhammed b. Abdillâh Wild Kerim'in *el-Mizâh fî's-Sünne*'si: Bu çalışma mizah ile ilgili bazı hadislerin tahrir ve açıklamalarını içermektedir.
9. Abdülkerim el-Yâfi'nin *Dirâsât Fenniyye fî'l-Edebi'l- Arabî*'si. (Dimaşk: 1972).

10. Şakir Abdülhamit'in *el-Fukâhe ve 'd-Dıhk, Ru'ye Cedide'si*. (Metâbi'u's-Siyâse, Kuveyt: 2003).
11. Kemâl Halâyî'nin *et-Tarâ'if ve 'n-Nevâdir ve 'l-Mülâh'*1.
12. Rıyâz Kuzayha'nın *el-Fükâhe ve 'd-Dıhk fî't-Türâsi'l-Arabi'l-Meşriki'si*. (Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut: 1998).
13. İbn Ahmed el-Mukrî el-Enbârî'nin *el-Muhtâr min Nevâdiri'l-Ahbâr'*1. (el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut: 1994).
14. Hasan Abdulğani Ebû Ğudde'nin, *el-Mizâhu fî'l-İslâm'*1. (Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, Mekke 1427, Silsiletü Da'veti'l-Hak, 216).
15. Receb en-Neccar'ın *Cuhâ el- 'Arabi'si*. (Kuveyt: 1978).
16. Mahmûd Alî'nin Kutuf'u Ba'sîme min Hadâiki'l-Fukâhe" adlı makalesi. (el-Vay'u'l-İslâmî, sayı: 410, Kuveyt: 1420/2000, 58-61).
17. Abdullah Halîl Dumûr'un *es-Suhriyye ve 'l-Fukâhe fî'n-Nesri'l-Abbâsî hattâ Nihâyeti'l-Karni'r-Râbi' el-Hicrî* adlı doktora tezi. (Ürdün Mutah Üniversitesi, 2005).

Şu iki çalışma da Arapçadan, mezkûr isimlerle Türkçeye tercüme edilmiştir:

18. Ebû Muhammed Hamit es-Said'in *Peygamberimizin Mizah Anlayışı* adlı kitabı. (Polen Yayınları, 2007).
19. Ebû Muhammed Humeys'in *Hz. Peygamberin Güldüğü Anlar'*1. (Çev. Mustafa Adaş, Selis Yayınları, İstanbul 2016).

Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Kitaplar

1. Akif Köten’in “*Peygamber’in Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabiler*”i. (Vefa Yayınları, 1991).
2. Akif Köten’in “Asr-ı Saadet’te Mizah” adlı makalesi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm*. (Beyan Yayınları I-IV, İstanbul).
3. Ahmet Rasim’in *Cidd-u Mizah*’ı. (İkbal Kütüphanesi, İstanbul 1336/1918).
4. Ali Seyyar’ın *Özürlülere Adanmış Öyküler Fıkralar Bilmeceler*’i. (Hayat Yayıncılık, 2006).
5. Hüseyin Günday’ın *Klasik Arap Edebiyatında Mizahî Karakterler*’i. (Emin Yayıncılık, Bursa 2013).
6. Eyüp Karaaslan’ın *Peygamber Efendimizin Tebessümleri* adlı kitabı. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008).
7. Ali Seyyar’ın *Zihinsel Engellilik Açısından Şakacı Sahabi Hz. Nuayman* adlı kitabı. (Rağbet Yayınları, 2015).
8. Davut Yatkın’ın *Hz. Peygamberden Yansıyan Nükteli Lâtifeler*’i. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009).
9. Numan Yazıcı’nın *Hz. Peygamberin (sav) Lâtifeleri* adlı kitabı. (İstanbul: Şâmi Yayınevi, 2008).
10. Kollektif, (Şener Şahin, Hüseyin Günday, Tuncay Tan), *Komedin Mizahın Müslümancası* adlı kitap: Klasik Arap edebiyatından titizlikle seçilmiş mizahi anekdotların yer aldığı bu kitap, otantik mizah projesinin ilk kitabı olup Müslüman dünyanın yüzyıllar boyunca ortaya koyduğu nitelikli mizahi ürünlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. (Emin Yayınları, Bursa 2016).
11. Hasan Taşdelen-Şener Şahin’in *Kur’ân’la Nükte*’si. (Emin Yayınları, İstanbul 2009).

12. Tunca Kortantamer'in *Temmuzda Kar Satmak Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı* adlı kitabı: Müellif daha önce *Türkler Ansiklopedisi* için yazdığı, başlangıçtan Tanzimat'a kadar mizah adına ortaya konmuş eserler ve divanlardaki mizahi şiirler de dâhil olmak üzere klasik Türk edebiyatındaki mizahi zenginliğini ortaya koyduğu yazısı, daha sonra ismi geçen bu kitapta yayımlanmıştır. (Ankara, Phoenix, 2007).
13. Ali Nar'ın *İslâmi Edebiyat Açısından Mizah Edebiyatı* adlı eseri. (İstanbul, Elif Yayınları).
14. Yusuf Emre'nin *Din ve Mizah*'ı. (Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2020).
15. Gülin Ögüt Eker'in *İnsan Kültür Mizah*'ı. (Grafiker Yayınları, Ankara 2009).
16. Çiğdem Usta'nın *Mizah Dilinin Gizemi* adlı eseri. (Akçağ Yayınları, 1. Basım, Ankara 2005).
17. Dursun Yıldırım'ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* adlı eseri. (Akçağ Yayınları, Ankara 1999).
18. Hilmi Yücebaş'ın *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi* adlı eseri. (Milliyet Dağıtım, İstanbul 1976).
19. *Medya ve Mizah* adlı eser. (Ed. Huriye Kuruoğlu & Mikail Boz, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2016).
20. *Hadislerle İslâm* adlı eser. (Ed. M. Emin Özafşar vd., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, Ankara 2020, pdf, 7/491-733).
21. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet İslâm* adlı eser. (Beyan Yayınları, İstanbul 2004, ed. Vecdi Akyüz. "Asr-ı Saadette Mizah" başlığı ile Akif Köten yazarlığında mizaha ilişkin bir bölüm bulunmaktadır. (4/385-405).
22. *Hicre Revâ, Mizaha Mâyil Güldürücü Metinleri Anlamak* adlı eser. (Klasik Yayınları, hazırlayanlar: Hatice Aynur vd., Birinci Basım, İstanbul Nisan 2018).

23. Enbiya Yıldırım'ın "Peygamberimiz ve Arkadaşlarının Hayatında Şaka" adlı kitabı. (Ensar Neşriyat, Ankara 2021); Kitap, çalışmamızın bitiminden sonra yayınlanmıştır.

Tezler

1. Yusuf Doğan'ın *İkinci Abbasi Döneminde Mizah* isimli doktora tezi: (Uludağ Üniversitesi, 2003). Çalışma, *Abbasilerde Mizah* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012) ismiyle basılmıştır. Çalışmada mizah kavramı çeşitli açılardan incelenmiş, ikinci bölümde Arap edebiyatında mizahın tarihi gelişimi, mizahi terim ve tarzlara değinilmiştir. Üçüncü bölüm ise ikinci Abbasi dönemi mizahını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.
2. Muhammed Efil'in *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma* isimli doktora tezi: (Uludağ Üniversitesi, 2018). Çalışma zaman zaman Kur'ân âyetlerinin bile mizaha konu edilerek, güldürü vesilesi edilişini örnekleri üzerinden anlatmaktadır.
3. Emin Uzun Avfî'nin *Cevâmiu'l-Hikâyât ve ve Levâmiu'r-Rivâyât İsimli Eserinde Mizahi Karakterler ve Anekdotik Unsurlar* isimli doktora tezi: (Uludağ Üniversitesi, 2017). Çalışmada, adı geçen eserin tanıtımı, muhteva özellikleri incelenmiş, ikinci bölüm ise eserde yer alan mizahi anlatıların, çeşitli tiplerin yer aldığı başlıklar altında aktarılmasına ayrılmıştır.
4. Ayşenur Yaren'in *Taşköprüzâde'nin Letâifü'n-Nebî Adlı Eserinin Tahkik, Tahric ve Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezi: (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019). Adı geçen eserde Hz. Peygamber'in mizah anlayışını konu edinen kırk hadis rivâyetinin tahkik ve tahriri yapılmıştır.
5. Celaleddin Karakuş'un *Din Eğitiminde Mizah Algısı (Edebü'd-Dünyâ ve 'd-Dîn ve Ahlak-ı Alâî Kitapları Çerçevesinde)* isimli yüksek lisans tezi: (İstanbul Üniversitesi, 2019). Tezin birinci bölümünde mizahın tanımı, kuramları ve mizah tarzları ele alınmaktadır. İkinci bölümde İslâm'da mizah, üçüncü bölümde ise din eğitiminde mizah ve mizahın sınırları meselesine değinilmiştir. Tezin son bölümü ise adı geçen iki eserdeki mizahi anlatılara ayrılmıştır.

6. Muhammed Faruk Çakır'ın *Abbasi Sarayının Hazırcevap Nedimi: Ebü'l-Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)* isimli yüksek lisans tezi: (Uludağ Üniversitesi, 2018). Tezin ana konusunu Abbasiler döneminde nedimlik yapan meşhur mizahi karakter Ebü'l-Aynâ'nın mizah anlayışı oluşturmaktadır. Sivri dil ve hazırcevaplığıyla tanınan Ebü'l-Aynâ, mizah yaparken Kur'ân âyetlerinden faydalanmaktan çekinmeyen bir şahsiyettir. Tezde onun hayatı; kişiliği, nüktedanlığı, mizahi yönünü gösteren anlatılar eşliğinde sunulmuştur.
7. Fatma Akın Çelebi'nin *Şathiyenin Uyumsuzluğu Bağlamında Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezi: (Hacettepe Üniversitesi, 2019). Tezin ikinci bölümünde din-mizah ilişkisine dair bir alt başlık bulunmaktadır. Ayrıca dinî temaları mizahi tarzda kullanarak sarsıcı bir etki yapan şathiyeden örnekler sunulmaktadır.
8. Mehmet Naim Çapras'ın *İslâm Hukukunda Mizah* isimli yüksek lisans tezi: (Dicle Üniversitesi, 2014). Tezin birinci bölümünde mizah çeşitli yönleri ile incelenmiş, İslâm'ın temel kaynaklarındaki yerine değinilmiştir. İkinci bölüm İslâm hukukunda mizahla ilgili tartışmalı konulara ayrılmış, son bölümde ise mizahla yapılan hukuki işlemlerin hükmü üzerinde durulmuştur.
9. Şükrü Dinçer'in *Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn 'Âsım el-Endelüsî'nin Hadâiku'l-Ezâhir Adlı Eseri* isimli yüksek lisans tezi: (Uludağ Üniversitesi, Bursa 2017). Tezde, ilgili eserde geçen meşhur mizahi karakterler ve nüktedanlar, çeşitli mizahi tipolojilerden bahsedilmiş, ikinci bölümde ise “dinî muhtevalı mizah” başlığı ile eserde geçen mizahi unsurlar ele alınmıştır.
10. Nigâr Dilşat Kanat'ın *Mizah Teorileri Bağlanma Bağlamında Bektâşi Fıkraları* isimli yüksek lisans tezi: (İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
11. Azem Sevindik'in *Türk Halk Kültüründe Mizah Ekolojisi* isimli doktora tezi: (Hacettepe Üniversitesi, 2017). Tezin birinci bölümünde “din ve mizah” adlı bir alt başlık bulunmaktadır.

12. Gizem Sevinç'in Türk Edebiyatında İslâmcı Mizah: Ömer Faruk Dönmez Romanları isimli yüksek lisans tezi: (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara 2013). Tezin ikinci bölümü din-mizah ilişkisine ayrılmıştır.
13. Yusuf Emre'nin *Üniversite Öğrencilerinde Mizah Anlayışı ve Dindarlık: Çukurova Üniversitesi Örneği* isimli doktora tezi: (Çukurova Üniversitesi, 2019). Tez; gülme, gülme kuramları ve mizah kavramları üzerinde durmuş, ikinci bölümde birçok alt başlıkta din-mizah ilişkisi incelenmiştir.
14. Yasemin Civelek'in *Türkiye'de Muhafazakârlık ve Mizah Caf Caf Derneği Örneği* isimli yüksek lisans tezi: (Selçuk Üniversitesi, Konya 2014). Tez muhafazakârlık kavramının tanımını yaparak, *Caf Caf* dergisi özelinde muhafazakâr mizahın imkânına değinmektedir.
15. Nigâr Dilşat Kanat'ın *Mizah Teorileri Bağlanma Bağlamında Bektâşi Fıkraları* isimli yüksek lisans tezi: (İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017). Çalışma, dinî olgulardan bahisle ortaya çıkmış olan “Bektâşi fıkra” türünün örneklerini zengince sunmaktadır.
16. Aslı Yılmaz Gökçehan'ın *Türkçe Mesnevilerde Mizah* isimli doktora tezi: (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Trabzon 2019). Çalışmanın birinci bölümünde mizah kavramları tanıtılmış ve Arap mizahı başlığı altında cahiliye ve İslâm dönemindeki mizah ile ilgili bilgi verilmiştir.

Makaleler

1. Hüseyin Günday, “Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa XXII/ 2, (2012), 199-228.
2. Hüseyin Günday, “Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI/2, (2012), 199-228.
3. Hüseyin Günday, “Abbasi Sarayının sivri dilli Nedimi: Cemmaz I”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/1, (2010) 23-54.
4. Hüseyin Günday, “Abbasî Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz II”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2 (2010), 69-93.

5. Hüseyin Günday, “Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Atik”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, 1/22 (2012), 159-188.
6. Tuncay Tan-Hüseyin Günday, “Ebu Hayyân et-Tevhidi’nin el-Besair ve’z-Zehâir Adlı Eserinde Mizahi Karakter Çeşitliliği”, *Kilitbahir, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2016), 7-42.
7. Şener Şahin, “Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Kaynaklarında Yellenme Teması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa (2011: XX/1), 59-116.
8. Şener Şahin, “Klasik Arap Nesrinde Hazırcevaplık Olgusu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2009: XVIII /1), 331-364.
9. Şener Şahin, “Nevadir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi: Müzebbid el-Medini Örneği: Hayatı, Kişiliği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2018: XXVII /2) 99-130.
10. Şener Şahin, “Nasreddin Hoca Fıkralarının Klasik Arap Mizahı Kaynaklarındaki İzdüşümleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2018: XXVII /1), 137-173.
11. Şener Şahin-Hasan Taşdelen, “Klasik Arap Edebiyatında ‘Sakil Tipi’ ve Bu Tip Çevresinde Oluşan Edebiyat”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2009: XVIII /2), 183-208.
12. Şener Şahin-Muhammed Efîl, “Hiciv Oklarını ‘Kur’ân” Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü’l-‘Aynâ”, *Bilimnâme: Düşünce Platformu*, (2018:1/35), 73-95.
13. Şener Şahin, “Nevâdir Kültüründe ‘Sakîl’ Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı: el-A‘meş”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2010: 19/2), 121-153.
14. Şener Şahin, “Nasreddin Hoca Fıkralarının Klasik Arap Mizahı Kaynaklarındaki İzdüşümleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2018: XXVII/1), 137-173.

15. Ramazan Altınay, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2004: IV/15), 77-96.
16. Ramazan Altınay, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri II”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2005: V/16), 73-90.
17. Muhammed Efil-Emin Uz, “Klasik Doğu Edebiyatındaki Cimri Karakteri: Cahız ve Moliere Örneği”, *Bilimname*, XXXIX, (2019/3), 321-354.
18. Muhammed Efil-Emin Uz, “Arap Nevâdir Eserleri Örnekliğinde Mizahın Toplumsal ve Siyasal İşlevi”, *Bilimname*, 37, (2019), 289-320.
19. Muhammet Bilal Tolan, “Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, (Aralık 2019), 22-38.
20. Selami Şimşek, “Mevlânâ’da Mizah ve Nükte”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, [Mevlânâ Özel Sayısı], VI/14, (2005), 525-548.
21. Ömer Faruk Akpınar, “Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahabi Hz. Nuayman Adlı Eser Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, XVII/32, 171-189.
22. Harun Reşit Demirel, “Hadislerde Çocuk Oyun ve Mizahı”, “Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi Çocuk Oyunları ve İslâm Sempozyumu”, (Rize 2010), 459-467.
23. Hüseyin Akyüz, “Peygamberimizin Mizahla İlgili Hadislerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi”, *Diyanet İlmî Dergi*, (2014/3), 123-144. Bu makalede Hz. Peygamber’e nisbet edilmiş dört rivâyetin sened ve metin tenkidine yer verilmiştir.
24. Hasan Çiftçi, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10 (Şubat 1998), 139-162.
25. Hasan Çiftçi, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (1999: 11), 173-182.

26. Mehmet Sever, “Behlül Dâna’nın Mizahî Hikâyeleri Bağlamında Mezhebi Kimliği ve Sosyo-Politik Eleştirisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2020), XX/2, 1041-1066.
27. Yusuf Doğan, “Hz. Peygamber ve Mizah”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/2 (Aralık 2004), 191-203.
28. Yusuf Doğan, “Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI/22, (2006), 95-112.
29. Yusuf Doğan, “Hz. Ebubekir’in Mizah Anlayışı”, ed. Ali Aksu, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*, (Sivas: 2019), 169-185.
30. Yusuf Doğan, “Hz. Ömer’in Mizah Anlayışı”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, II (2018), 491-503.
31. Yusuf Doğan, “Hz. Ali’nin Mizah Anlayışı”, *Hz. Ali*, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, (2020), 437- 442.
32. Musa Erkaya, “Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin Mizah Anlayışı”, *Turkish Studies Comparative Religious Studies, International Balkan University*, 14/2, (2019), 141-161.
33. Şahin Şimşek, “Abbasilerde Mizah”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Mart 2020, 12/1 (26), 288-293. Makale Yusuf Doğan’a ait *Abbasilerde Mizah* adlı kitabın değerlendirmesini konu edinmektedir.
34. İsmail Yardımcı, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2 (2010), 1-41.
35. İsmail Yakıt, “Hz. Peygamber’den Nükte ve Latifeler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1997), 1-9.
36. Mehmet Nafi Arslan, “Klasik Arap Mizahında Hatipler = Orators in Classic Arabic Humor”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2019), 211-231.

37. İbrahim Usta, “Arap Edebiyatında Tufeyliler”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/12 (Güz 2016), 159-172.
38. Gürol Pehlivan, “Mizaha Vahdet-i Vücûd Penceresinden Bakmak: Salâhî’nin Şerh-i Nutk-ı Nasreddin Efendi Adlı Risalesi”, *Millî Folklor*, 92 (2011), 117-130.
39. Erhan Solmaz, “Özbek Mizahında Bektaşî Meşrep Bir Tip: Meşrep”, *Folklor Akademi Dergisi*, (2019: 2), 89-102.
40. Hikmet Yazıcı, “Bektaşî Fıkralarının Mizah Anlayışı ve İşlevi Bağlamında Bireysel ve Toplumsal Ruh Sağlığı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65 (2013), 281-298.
41. M. Fatih Uslu, “Fıkralarda Dinsel İktidar Örüntüsünün Kırılması”, *Millî Folklor*, (2005: 17/67), 109-114.
42. Artun Avcı, “Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece”, *Birikim Dergisi*, (Şubat 2003), 80-96.
43. Veysel Nargül-Bahar Balcı, “Mizah, Kutsala Saygı, Dinî İnanç Özgürlüğü ve Hoşgörü Kültürü Bağlamında Charlie Hebdo Örneği”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2016), 147-170.
44. Mustafa Çınar, “Arap Edebiyatında Mucûn (Müstehcen) Şiirleri ve Şairleri Üzerine Bir İnceleme”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, Bahar (2015), 17-30.
45. Abdurrahman Kasapoğlu, “Gülme Davranışıyla İlgili Âyetler Hakkında Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Hikmet Yurdu*, 1/2 (Temmuz-Aralık 2008), 71-87.
46. Yakup Civelek, “Ortak İslâm Kültürünün Bilge ve Mizahî Kahramanı Cuhâ el-Arabî: Arapların Nasreddin Hocası”, *Yedi İklim* (Nasrettin Hoca Özel Sayısı), 14/138-139 (Eylül-Ekim 2001), 120-125.
47. Fatih Çakmak-Emin Uz, “Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımı”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10 (Aralık/2018), 75-110.

48. Erdem Çolak, “İslâm ile Görsel Mizah: Türkiye’de İslâmi Mizah Dergiciliğinin Dönüşümü”, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 2016, 228-247.
49. Sema Ülper Oktar, “Toplumsal Bir Muhalefet Tarzı Olarak Gülme”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, (2018:8/1), 303-317.
50. Yusuf Emre-Gülşen Özgen, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mizah Anlayışlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2017), 277-298.
51. Gülin Ögüt Eker, “Mizah Tanrıdan Bir Armağan mı yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda Sosyal Ceza Olarak Gülme”, *Folklor/Edebiyat*, 23/92 (2017), 49-62.
52. Elvan Yalçinkaya, “Bektaşî Fıkralarının Eğitici Yönü ve Değerler Eğitimi Açısından Önemi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74 (2015), 101-118.
53. Şehide R. N. Mutlu, “Karikatürlerdeki Self Oryantalist ve İslâmofobik Mesajlar: Leman Dergisi Örneği”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2019: 26), 283-314.
54. Fatma Sabiha Kutlar, “Mehmet Tevfik’in Nevâdirü’z-Zarâ’if’i”, *Turkish Studies – Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı I*, (2012: 7/4), 443-465.
55. Metin Arıkan ve Gaye Yavuzcan, “Mizah-İktidar İlişkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi (Selçuklu Kaynaklarından Hareketle)”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3/2 (2017), 1-15.
56. Büşra Karasu, “Mizaha Tasavvufî Dokunmak: Nasreddin Hoca Fıkralarının Şerhinde Dinî ve Tasavvufî Söyleyişler”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, III/3 (2019), 334-345.
57. Fatih Toktaş, “İslâm’da Mizah”, *Medya ve Mizah*, ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz, (2016), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 123-136.

58. Mehmet Sever, “Behlül Dâna’nın Mizahî Hikâyeleri Bağlamında Mezhebi Kimliği ve Sosyo-Politik Eleştirisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/2 (Eylül: 2020), 1041-1066.
59. İsmail Metin, “Tiyatro, Karikatür ve Film Provokasyonları Bağlamında Fransız Basınında İslâm ve Hz. Muhammed İmajı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/4 (Ağustos-Aralık 2012), 91-104.
60. Emek Çaylı Rahte, “The Brand New Testament’ta Alternatif Bir Dünya Kurgusu: Babalık Krizi ve Anaerkil Ütopya”, *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, 9/2 (Ekim 2018), 7-37. Makalede Tanrı figürünün dinsel komedi alanına yansması, bir filmin kritiği ile ele alınmış ve din-mizah ilişkisine çeşitli açılardan değinilmiştir.
61. Nurdan Akıner-Mustafa Sami Mencet, “Türkiye’de İslâmofobi: Mizah Dergilerinde İslâm’ın Temsili”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, XI/2 (2016), 169-196.
62. Halil İbrahim Şahin, “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55 (2010), 255-268.

“Latîfe Hoştur Elbet

Lâkin Hariç Olmaya Edepten”

Beyânî

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mizah kavramı ile ilgili çok sayıda kavram vardır. Bu kavramlardan bazıları mizahla yakın anlamlı, bazıları dolaylı veya mizahın alt türlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Bu bölümde kavramların klasik ve günümüz sözlüklerindeki anlam ve ilgili kavramların âyet ya da hadislerde geçmesi durumunda aldığı anlamlara ilişkin literal bir inceleme yapılacaktır. Böylece çalışmamıza temel teşkil eden mizah kavramını daha geniş bir perspektiften inceleme ve değerlendirme imkânımız olacaktır.

1. Mizahın Tanımı ve Mizahla İlişkili Kavramlar

1.1. Mizahın Sözlük Anlamı

Olayların gülünç yönlerini fark edebilme yeteneği, güldürü, şaka, komiklik, gülünçlüğe sebep olan olaylar şeklinde tanımlayabileceğimiz mizah kelimesinin aslı Arapça olup, m-z-h (م-ز-ح) kökünden gelmektedir.³ Arap dilinde “*mizāḥ* veya *muzāḥ*” (مزاح) şeklinde her iki kelime de kullanılır.⁴ *Mizāḥ* (مزاح), mastar olarak “karşılıklı şaka yapmak” demek iken, *mezḥ* (مزح) kökünden türemiş bir isim olan *muzāḥ* ise cidd (الجد) kavramının zıddı olarak “şaka, mizah, espri” anlamlarına gelen bir isimdir.⁵

Mizahın zıddının ciddilik olduğu genel kabul görse de ciddi üslubu aşan her türlü anlatım, mizahın içinde yer alır. *el-Muzāḥ* kelimesi Kur’ân’da geçmemekle birlikte hadis

³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1994), “mzh”, 2/593.

⁴ İbn Manzûr, “mzh”, 2/593.

⁵ İbn Manzûr, “mzh”, 2/593.

metninde yer almaktadır.⁶ Mizahi bir karaktere sahip olana “*māzih*”, çokça şaka yapan kişiye ise “*mezzāh*” denir.⁷ Araplar olgunlaşan buğday başağı ve üzümün yeni bir renk aldığını ifade etmek için “*mezzāhe’s-sunbul ve’l-ineb*” ifadesini kullanırlar. Üzüm ve başağa renkliliğin gelmesi gibi mizah yapıldığında da insan kalbine sevincin girmesinden dolayı aynı kökten türeyen “*el-muzāh*”a bu ismin verildiği ifade edilmektedir.⁸

Türk Dil Kurumu mizahı “gülmece” kelimesi ile karşılamış ve “eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay, gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü, ironi” şeklinde tanımlamıştır.⁹ Diğer dillerin sözlüklerine baktığımızda insanı gülmeye sevk eden mizahın karşılığında kullanılan bazı kelimelerin aynı zamanda sezgisel anlamları da ihtiva ettiği görülmektedir. Mesela; Almanca “*witz*” kelimesi hem şaka hem de zekâ (anlayış, sezgi)¹⁰ anlamına geldiği gibi Fransızca “*spirituel*” kelimesi de ya nükteli ya da tinsel açıdan derin manalarına gelmektedir.¹¹ İngilizcede genel anlamda *mizah bilimi* şeklinde tanımlayabileceğimiz “*gelotology*” kavramı yanında, “*humour*” kavramı; mizah, güldürü, komiklik¹² gibi anlamlara gelmekte ve aynı zamanda bir kimsenin hâli, karakteri, yönelimi, ruhsal durumu, zekâsı, düş ve kuruntuları olarak da tanımlanmaktadır.¹³ Yine bir başka İngilizce kavram olan “*spirit*” kelimesi ruh manasına geldiği gibi, “canlılık, şevk, enerji” gibi keyifli ve neşeli ruh hâlini yansıtan manaları da kapsamaktadır.¹⁴ Ayrıca Türkçedeki kullanımı ile mizah; eğlence, latife, alay, şaka gibi mizahın tüm türlerini kapsayan temel bir kavram olarak kullanılmakta iken Arapçada bu genel anlamı, fukâhe / فكاحة sözcüğü karşılamaktadır.¹⁵

⁶ Örnek için bk. “(Mü’min) kardeşinle münakaşa etme, onun hoşuna gitmeyecek şekilde şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin bir söz verme!”. Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh* (by., Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.) “Birr”, 58 (No. 1995).

⁷ Yusuf Doğan, *Abbasilerde Mizah* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012), 65.

⁸ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 66.

⁹ Kollektif, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), “gülmece”, 806, 1404.

¹⁰ *Almanca-Türkçe Sözlük*, “Witz” (Erişim 30 Ağustos 2021).

¹¹ *Fransızca-Türkçe Sözlük*, “Sipirituel” (Erişim 30 Ağustos 2021).

¹² Robert Avery vd., *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü* (İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 2001), “Humour”, 474.

¹³ Gülin Öğüt Eker, *İnsan Kültür Mizah* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2009), 50.

¹⁴ Tripod, “Söz İncileri” (Erişim 5 Haziran 2020).

¹⁵ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 66.

1.2. Mizahın Terim Anlamı

Erken İslâm dönemi mizahı hakkında çalışmaları olan Franz Rosenthal (öl. 2003) mizah kavramını; “mizah ile fiziksel ve sosyal çevrenin, insan üzerinde uyguladığı birçok sınırlamalardan birinin birdenbire ortadan kalkmasıyla duyulan rahatlık” şeklinde tanımlamıştır.¹⁶

Romalı hatip Cicero (öl. M.Ö. 43) mizah hakkında, “her durumda verilebilecek nükteli bir cevap karşısındaki kişiyi kibarca azarlayan bir ruh hâli” derken, Kierkegard (öl. 1855), “yaşamın olduğu yerde çelişkinin, çelişkinin olduğu yerde de mizahın bulunduğunu” belirtir. Fransız filozof Henri Bergson (öl. 1941) ise mizah için, “Canlı bir organizmadır.” tanımlamasını yapar.¹⁷

Gülin Öğüt Eker, mizahın tanımını yaptığı bölümde “Mizahın malzemesi eğlendirici, felsefesi ve kuramları ise ciddidir.” derken, iki yazarın farklı düşüncelerini ise şöyle aktarır: “Ali Nar, mizahı ‘ciddi üslubu aşan her türlü anlatım’ olarak nitelerken, Mehmet Narlı, bu görüşün aksine “‘ciddi olanın karşısında değil tam da içinde’ kabul eder ve mizahı ‘hayatın ikinci bir gerçeği hatta ciddinin içerisindeki farklı bir görünüşü’ diye tanımlar.”¹⁸

İsmail Yardımcı ise mizahı “protest bir tutum, var olan duruma karşıt fikirler ortaya koyarak daimî bir devinim sağlama ve zıtlıkların bir araya gelerek birlik oluşturabilmesi gibi bir protest tutum” olarak nitelendirir.¹⁹

1.3. Mizahla İlişkili Kavramlar

Arapçada mizahla ilintili olup, mizahın birçok türünü içine alan bir hayli kelime bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla; du’âbe, tırfe, nukte, hezl-hezliyyat, latîfe, mulhe, la’b, tanz, hicv, mudhike, eḥmeḍe, temazuh, bedihe, tehekküm, ed-dağdağa, el-izdirâ, ez-zağzağa, lehv-lehviyyat, tazmin, mucûn, nekre, istihzâ, suhriyye, zevkiyât,

¹⁶ Franz Rosenthal, *Erken İslâm’da Mizah*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: İris Yayınları, 1997), 3.

¹⁷ Gülin Öğüt Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 47.

¹⁸ Çiğdem Usta, *Mizah Dilinin Gizemi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 24.

¹⁹ İsmail Yardımcı, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2010), 37.

mutâbeyat, el-berâ'e, el-lebâka, el-müsamere, şathiye gibi kavramlar mizahla alakalı zengin kavram çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Bu kavramlar yanında, sevinç, gülümseme ve ferahlama duygusunu oluşturması bakımından mizahla ilişkilendirebileceğimiz; *et-tebessüm* (gülümseme), *ed-dıhk* (gülme), *el-beşş* (parlak ve güler yüzlülük), *el-biştir* (sevinmek ve güler yüzlü olmak), *el-behçet* (sevinç), *el-cezel* (ferah, neşelilik), *es-surûr* (sevinmek), *el-ferâh* (bir lezzetle göğsün genişlemesi, ferah bulması, rahatlaması), *et-tarab* (gülme ve mizah sebebiyle gelen hafiflik ve aşırı sevinç), *et-talâkat* (rahatlamak, güler yüzlü olmak), *el-merah* (aşırı sevinç ve neşe), *el-heşâşet* (mutlu olmak, sevinmek, rahatlamak) kavramlarını da sayabiliriz.²⁰

Bu kavramların bir kısmı mizah kavramı ile eş anlamlı bir kısmı ise anlamca ortak paydalar içermektedir. Bazı mizahi türlere ad olmuş bu kavramlar, bünyesinde zarafet ve letafet, nükte, *et-tehallusu'l-fekih* (zor durumdan hazırcevaplıkla ustaca kurtulma), *zemm* (kınama), *hiciv* (yergi), *ta'riz* (taşlama), *şetm* (sövgü), *mucûn* (müstehcenlik) gibi olumlu-olumsuz birçok özelliği barındırdığından dolayı mizah ile sınırlarının tam olarak ayrılamayacağı şekilde iç içe bir görünüm arz etmektedir.

Mizahla ilgili adı geçen kavramların tümüne ayrıntılı bir şekilde yer vermek çalışmamızın hacmini aşacağından, bunlar arasından çalışmamızın ana temasına daha yakın terimlere yer vereceğiz.

1.3.1. Dıhk (ضحك)

Dıhk sözlüklerde “tebessüm” manasındadır²¹ ve gülmeye sebep olacak bir duygu-durum sonucunda ortaya çıkar. *Dıhk* aynı zamanda sevinçten dolayı çehrenin açılması ve dişlerin açığa çıkması demektir.²² Bu sebeple ön dişlere ضواحك denilmiştir.²³

²⁰ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 76. Ayrıca bk. 74 nolu dipnot.

²¹ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdu'l-Ğafur 'Attar (Beyrut: Dâru'l-İlim, 1404/1984), 4/1597; İbn Manzûr, “dhk”, 10/459-461.

²² İbn Manzûr, “dhk”, 10/459.

²³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtu elfazi'l-Kur'ân*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012), “dhk”, 611.

Yine mecaz ve istiare yoluyla bulutlarda beliren şimşeğe ضاحك,²⁴ yarıldığı zaman hurma tomurcuğuna ضحك,²⁵ bitki ve çiçeklerini ortaya çıkardığında toprağa ضاحكة الارض²⁶ denilmiştir.

Dıhk kelimesi istiare yolu ile kullanıldığında ise “alay etme” anlamına gelir.²⁷ Bu anlamıyla da vahyin gerçekliği karşısında lakayt kalan inkârcıların alay etme/dalga geçme amacıyla inananlara gülmesi manasında Kur’ân’da geçmektedir.²⁸ Kelime ayrıca Kur’ân’da alaycı gülüş anlamı dışında, salt mutluluğun bir ifadesi ve hayret ve şaşkınlık duygusu ile oluşan gülmeye de işaret etmektedir.²⁹

Bu kavram bazı hadis metinlerinde de geçmektedir. Örneğin aşağıdaki rivâyette müşriklerin önde gelenlerinden bazılarının Hz. Peygamber’le alay edip, gülerek onu zor duruma düşürme planlarını görmekteyiz. Metinde müşriklerin birbirlerinin üzerine düşecek kadar güldüklerini ifade eden kavram olarak *dahike* sözcüğü kullanılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla kavram, sadece tebessüm etmekle kalınmayıp, gülmenin oldukça ileri derecesini de kapsayan bir manayı da içermektedir. Rivâyet şöyledir:

Amr ibn Meymûn, Abdullah ibn Mes’ûd’un kendisine şunu anlattığını söylemiştir: Hz. Peygamber Kâbe’de namaz kılıyordu. Ebû Cehil ve arkadaşları da Kâbe’nin yakınında oturmakta idiler. Kendi aralarında “Hanginiz falan oğullarının deve kestikleri yerden bir işkembe getirip secdeye vardığında Muhammed’in sırtına koyacak?” dediler. Bunun üzerine içlerinden en şaki olan birisi (Ukbe ibn Ebî Muayt) kalkarak işkembeyi getirdi. Hz. Peygamber secdeye varınca o işkembeyi sırtına koydu. (İbn Mes’ûd dedi ki): “Ben bunu gördüğüm hâlde bir şey yapamıyordum. Ah ne olurdu o zaman bunu engelleyecek gücüm olaydı!” Onlar (katıla katıla) gülmeye başladılar, gülmekten birbirlerinin üzerine yıkılıyorlardı. Resûlullah secde ediyor, başını kaldırmıyordu. Nihâyet Fâtıma Resûlullah’ın yanına geldi ve işkembeyi onun sırtından attı. Hz. Peygamber başını kaldırmaya üç kez “Allah’ım Kureyş’i sana havale ediyorum.” dedi. Hz. Peygamber’in beddua etmesi onlara ağır geldi. Çünkü onlar, bu beldede yapılan duanın kabul edileceğine inanıyorlardı. Daha

²⁴ Cevherî, “dhk”, 597.

²⁵ İsfahânî, “dhk”, 612.

²⁶ Cevherî, “dhk”, 597.

²⁷ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 76.

²⁸ Kuran Meâli, “Türkçe Kur’ân Meâlleri” (Erişim 5 Mayıs 2020), bk. ez-Zuhuf 43/47; el-Mü’minûn 23/110.

²⁹ bk. Hûd 11/71-73.

sonra Hz. Peygamber isimleri bir bir sayarak şöyle buyurdu: “Allah’ım! Ebû Cehil’i sana havale ediyorum. Utbe ibn Rebîa’yı sana havale ediyorum. Şeybe ibn Ebî Rebîa’yı sana havale ediyorum. Velîd ibn Utbe’yi sana havale ediyorum. Ümeyye ibn Halef’i sana havale ediyorum. Ukbe ibn Ebî Muayt’ı sana havale ediyorum.” İbn Mes’ûd diyor ki: Yedinci kişinin de adını söyledi, ancak ben onun adını hatırlamıyorum. Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki Resûlullah’ın andığı gibi kişilerin (Bedir Savaşı’nda öldürülmüş olarak) Bedir çukuruna atıldıklarını gözlerimle gördüm.”³⁰

1.3.2. La‘b (لعب)

La‘b kelimesi sözlüklerde sözlü ya da fiilî olarak şaka yapmaktır ve zıddı *el-cidd* kelimesidir.³¹ Kelimenin kökü لعب sözcüğüdür ve *ağzının suyu akmak* anlamındadır.³²

Bal için, لعب النحل = *arının ağız suyu* denmiştir.

Bir diğer anlamı ise “oyun ve eğlencedir”³³ ki şu âyette bu mana ile dünya hayatının geçiciliğini vurgulamak için kullanılmıştır:

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ

“Bu dünya hayatı oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir.”³⁴

Kavram, hadis metinlerinde de geçmektedir. Ciddi veya şaka yapmak maksadıyla bile olsa arkadaşının malının alınmamasını öğütleyen hadiste³⁵ bu kelime mastar hâli ile şu şekilde geçmektedir:

لَا يَأْخُذَنَّ أَحَدُكُمْ مَتَاعَ أَخِيهِ لَاعِبًا وَلَا جَادًّا...

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh* (Kahire: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1440), “Salat”, 21; Buhârî, “Menâkıb”, 29.

³¹ İbn Manzûr, “I’ab”, 1/739; İsfahânî, “I’ab”, 960.

³² İsfahânî, “I’a‘b”, 960.

³³ İsfahânî, “I’a‘b”, 961.

³⁴ el-Ankebût 29/64.

³⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen* (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1389/1969), “Edeb”, 93 (No: 5003).

Ayrıca aynı kökten gelen تلعب kelimesinin de Hz. Ali'nin mizahi kişiliğini ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz.³⁶

1.3.3. Latîfe (لطيفة)

L-t-f- kökünden türemiş olan ve Batı dillerindeki “*humour*” kelimesine karşılık gelen *latîfe* kelimesi, sözlükte “insanları güldüren, neşelendiren hoş ve güzel söz, özellikle şaka, espri” anlamlarında olup, kavram olarak sözle ifade edilmesi güç ince mana, kalbe doğan duygu; güldürecek tuhaf söz ve hikâyeyi ifade etmektedir.³⁷

Mecazen ince, hoş olan her şey latif olarak tavsif edilir.³⁸ Herhangi bir şeyi latif olarak nitelediğimizde onun katı, sert, anlamına gelen ثجل kelimesinin zıddı bir özellikte olduğu anlaşılır. Kelime aynı zamanda yapılan işlerin dakik, nezaketli ve incelikle yapıldığını da ifade eder.³⁹ Bu anlamıyla da mizahın latif bir tarzda, kabalıktan uzak, incitmeden yapılması önem arz eder ki bunu ifade için bir atasözünde şöyle denilmiştir: “Latife latif gerek.”

Arap edebiyatında bu kelime “fıkralar” anlamına gelen *nevâdir* kelimesiyle eşanlamlı olup anlamlı ve zarif fıkraya latife adı verilmektedir.⁴⁰

1.3.4. Duâbe (دعابة)

D-‘-b mizah anlamına gelmektedir.⁴¹ Araplar, insanların birbirlerine hoş, nükteli sözler söylediğinde ve şakalaştıklarında bu kelimedenden türeyen fiilleri kullanmaktadırlar.⁴² Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), kelimenin mizahla eşanlamlı olduğunu belirtir.⁴³ Terim, hadis metinlerinde “şaka/şakalaşma” anlamıyla geçmektedir. Örneğin Hz. Peygamber’in

³⁶ Cevherî, “la’b”, 1/219.

³⁷ İbrahim Altunel, “Lâtife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/109-110.

³⁸ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 71-72.

³⁹ İsfahânî, “ltf”, 959.

⁴⁰ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 72.

⁴¹ İbn Manzûr, “duabe”, 1/125.

⁴² Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 68.

⁴³ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît* (Beyrut: Muessesetü’r-Risâle, 1415/1994), “duâbe”, 1/161.

sahabileri ile şaka yapmasını hayretle karşılayan ashabın sorusunda aynı terimin kullanıldığı görülmektedir:

وعن أبي هريرة . رضي الله عنه . قال : قالوا يا رسول الله : إنك تداعبنا ، قال : نعم ، غير أنني لا أقول إلا حقا .

Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre; “(Ashab) dediler ki: Ya Resûlullah! Sen bizimle şakalaşıyorsun? Buyurdu ki: (Evet ama) ben sadece doğruyu söylüyorum.”⁴⁴

1.3.5. Fukâhe (فكاحة)

Fukâhe kelimesi kökü itibarıyla فكه (f-k-h)'den türemiş ve Arap edebiyatında mizah anlamında kullanılan bir isimdir.⁴⁵ Şaka yaparak insanları güldüren, esprili, güler yüzlü insanlara aynı kökten gelen *fâkih*, *fâkihe* denmesi gibi karşılıklı yapılan mizah için *fâkehe*, *tefâkehe* fiilleri kullanılmaktadır.⁴⁶ Kelime aynı zamanda mecazen, yendiğinde lezzet alınan tatlı (*fâkihe*) ve meyve için de (*tefekkehe bikezā*) kullanılmaktadır.⁴⁷

Riyâd Kuzayha, terimin iki anlama geldiğini ifade eder. Buna göre *fukâhe*'nin birinci anlamı; insanları güldürmek ve rahatlatmak için söylenmiş latif, hoş söz; ikinci anlamı da alay ve kusurları dile getirmekle alınan lezzettir.⁴⁸

Fukâhe Kur'an'da geçmemekle beraber “alay ederek eğlenme” anlamıyla *tefekkehûn*⁴⁹ şekliyle, neşe ve sevinç hâli içinde olmayı ifade eden *fâkihîn*⁵⁰ kelimeleri ile bazı âyetlerde geçmektedir ki bu anlamları ile mizahın “eğlence” anlamı ile örtüştüğünü söyleyebiliriz.⁵¹

⁴⁴ Tirmizî, “Birr”, 57 (No. 1990). Bu rivâyetin değerlendirilmesine çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıca değinilecektir.

⁴⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1412/1992), 480.

⁴⁶ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 66.

⁴⁷ Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmîrâi (Beyrut: Muesesetü'l-Âlemî, 1408/1988), “fkh”, 3/381.

⁴⁸ Riyâz Kuzayha, *el-Fukâhe ve'd-dıhk* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Aşriyye, 1414/1994), 23.

⁴⁹ Vâkıa 56/65.

⁵⁰ et-Tûr 52/18; ed-Duhân 44/27.

⁵¹ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 67.

1.3.6. Turfe (الطرفة)

et-Turfe, *t-r-f* kökünden türeyen bir isimdir. Araplar güler yüzlü insana *raculün tarîf*, hoş, esprili bir şey söylenilip de beğenildiği zaman *ci'uke bi tarîfetin mine'l-aḥbâr* veya nadir bulunup beğenilen şey için *şey'un tarîf*; bir şeyi hoş, güzel bulduklarında ise *iştâtrafe's-şey* demektedirler.⁵² *Turfe*; söz ve fiille yapılan güldürücü espri olarak tanımlanmaktadır.⁵³ Cāhız'ın, *Kitābu'l-Hayavān* adlı eserinde bu terimin çoğul hâlini, bir hikâyecinin gülünç tanımlarını aktarırken *min tarāifi 'Abdila'lā el-kāşş* başlığıyla kullandığı görülmektedir.⁵⁴

1.3.7. Nükte (نكتة)

Nükte kavramı نكت kökünden gelir. *N-k-t* sivri uçlu bir şeyle dürtmek anlamlarında “sopa veya parmakla yere vurmak” manasını ihtiva eder.⁵⁵ Araplar bir kişi eliyle veya bir dal ile toprakta iz yaptığında *nekete'l-ardda bi kadibîn ev bi esābī'a* derlerdi. Bu kelime mecaz yolu ile esprili anlama gelmektedir ki bu vasıflarda bir söz söylendiğinde *cāe binüktetin fî kelāmih* denir.⁵⁶ Kavramın mizahla ilişkisi şunun gibidir: Dalın izi toprakta nasıl görünür hâle geliyorsa nükte de etkisini öyle gösterir.⁵⁷

Bir edebî tür olarak nükte Türkçe sözlükte günümüzdeki anlamı ile; “ince anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz, espri”⁵⁸ şeklinde tarif edilirken, Osmanlıca sözlükte; “anlamı ince ve nazik olan söz, yalnız dikkati nazar ve im'ân-ı fîkr ile anlaşılan şey” anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁹ Bir edebiyat terimi olarak kullanılan nükte ise; “bugün için şaka ve mizah ile ilgili bir manayı yansıtmakta ise de eski kullanımlarında, kolay anlaşılmayıp, ancak erbabının anlayabileceği ince anlamlı, zekice ve de ustaca söylenmiş sözler olarak anlaşıldı. Dolayısıyla nükte; bünyesinde kıvrak zekâ, az bulunurluk ve ince manaları barındırmaktadır. Bu yönüyle nükte; duyulduğunda şaşırtıcılığı, orijinallliği, etkileyiciliği,

⁵² İbn Manzûr, “trf”, 9/218-220; Fîrûzâbâdî, “trf”, 1074-1076.

⁵³ Necmüddîn Yûsuf b. Ahmed, *Nevâdiru a'lâmi'l-fukâhe* (Beyrut: Dâru'z-Zehrâ, 1412/1991), 8; Muhammed Receb en-Neccâr, *Cuhâ el-Arabî* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1989), 10.

⁵⁴ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 69.

⁵⁵ İbn Manzûr, “nkt”, 6/4536.

⁵⁶ Cevherî “nkt”, 1/269; İbn Manzûr, “nkt”, 2/100-101.

⁵⁷ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 653.

⁵⁸ Kollektif, *Türkçe Sözlük*, “Nükte”, 1485.

⁵⁹ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Yargı Yayınları, 2009), “Nükte”, 1308.

güzelliği gibi sebepler dolayısıyla simalarda bir tebessüme sebep olan söz” şeklinde de tanımlanmıştır.⁶⁰ Bu açıdan sözün etkileyici zengin çağrışımları, espriler içermesi karşısında “şapka çıkarmak, ya da Arapların ‘ya selam’ demesi veyahut ‘ayağa kalkmak’ şeklinde tepkiler aldığı durumlar olur.”⁶¹

Nükteye örnek sadedinde Arap edebiyatının meşhur isimlerinin eserlerinden birkaç rivâyet zikrederim:

Mâlik b. Enes’ten (öl. 179/795) rivâyetle şöyle bir hikâye nakledilmektedir: İmamın biri, arkasında eşkıyalar namaza durunca, korkup ne okuyacağını şaşırır. Sürekli, “Eûzu billâhi mine’ş-şeytânî’r-racîm (kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım).” der. Arkasındaki eşkıyalardan birisi de “Şeytanın bir suçu yok, sen iyi okuyamıyorsun!” diye cevap verir.⁶²

Bir diğer nükteli anlatı da şöyledir:

Musa isminde bir şahıs, içinde para bulunan bir cüzdanı çalar. Sonra da namaz kılmak maksadı ile bir mescide girer. O esnada cemaatle namaz kılınmakta ve imam namazda tesadüfen, “Ey Musa! Sağ elindeki de nedir?”⁶³ meâlindeki âyeti okur. Bu sorunun muhatabının kendisi olduğunu zanneden hırsız, “Vallahi sen büyücüsün.” diyerek çaldığı cüzdanı atıp kaçar.⁶⁴

Arap edebiyatının önemli isimlerinden Eş’ab’la ilgili bir nükte de şöyledir:

Kadının biri Eş’ab’a, “Bana yüzüğünü hediye et.” der. “Niçin?” diye sorduğunda, “Onunla seni hatırlayayım.” der. Eş’ab, kadının bu isteğini geri çevirerek, “Beni, yüzüğü sana vermeyi reddetmekle hatırla!” diye cevap verir.⁶⁵

⁶⁰ Hüseyin Gönel, “Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar”, *Turkish Studies: International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 6/4 (2011), 167.

⁶¹ Gönel, “Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar”, 167.

⁶² Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Ahbâru’l-ezkiyâ*, thk. Muhammed Mursi el-Huli (Kahire: yy., 1970), 148.

⁶³ Tâhâ 20/17.

⁶⁴ Ebü’l-Feth Bahâüddîn el-İbşîhî, *el-Müstetraf fî külli fennin müstetraf* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyye, 1935), 2/213.

⁶⁵ Ebü’l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfahânî, *Kitâbü’l-Eğânî*, thk. Abdülemir Ali Muhennâ - Semîr Yûsuf Câbir (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 17/91.

1.3.8. Hezl (هزل)

Hezl, ciddiyetin zıddıdır.⁶⁶ Sözlükte zayıf-cılız olmak, mizah yapmak ve eğlenip dalga geçmek, alay anlamlarına gelmektedir.⁶⁷ el-İsfahânî, terimi “hiçbir faydası olmayan, kimseye iyi gelmeyen her söz, ciddiyetsizlik “olarak tanımlamıştır.⁶⁸

Belagat alanında ise hezl, ciddi bir hususu mizahi bir üslup ile ifade ederek manayı güzelleştiren bedii sanatlardan biri olarak yer almış ve eski kaynaklarda *el-hezl fî ma ‘rizi’l-cidd* (ciddiyet amaçlı hezl) adıyla anılmıştır.⁶⁹

Kur’ân’da hezl; “vahye karşı ciddi olmama, hafife alma, şaka perdesi altında takınılan alaycı tutum” manasını içerecek şekilde tek bir yerde şu şekilde geçmektedir:

وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ

“Şüphesiz o (Kur’ân), ayırt eden bir sözdür. O, bir şaka değildir.”⁷⁰

Hezl kavramı hadislerde de geçmektedir. Şöyle ki:

Hiz. Peygamber’in şu duasında, her insanın bir şekilde kasıtlı-kasıtsız yaptığı hezl türü şakalardan doğabilecek olumsuzluklardan dolayı af talebi söz konusudur. O, şöyle buyurur:

“Allah’ım, hezlimi (şakalarımı), ciddiyetimi, hatamı ve bilerek yaptıklarımı affet! Bunların tümü bende mevcuttur.”⁷¹

Bir diğer rivâyette de Hz. Peygamber’in şaka yapma maksadını aşarak yalana perde yapılmak istenen hezli tasvip etmediğini ve Müslümanları böylesi şakalar dolayısıyla uyardığını görmekteyiz:

⁶⁶ Ebu’l-Feyz Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt, 1972), “hzi”, 31/131.

⁶⁷ Halîl b. Ahmed, “hzi”, 4/14; Cevherî, “hzi”, 5/1850; İbn Manzûr, “hzi”, 11/696-697.

⁶⁸ İsfahânî, “hzi”, 1113.

⁶⁹ İsmail Durmuş, “Hezl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/304.

⁷⁰ et-Tânk 86/13-14.

⁷¹ Buhârî, “Deâvât”, 60; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh* (Suriye: Dâru İhyâi’l-‘Arabiyye, 1374), “Zikr”, 70.

“Dikkat! Yalancılıktan şiddetle kaçın. Çünkü yalan söyleyen ne ciddi ne de *hezl* (alaycı şaka) yollu olsun ıslah olmaz.”⁷²

1.3.9. Hicv (الهجو)

el-Hicv, Arapça هج *hec* kökünden gelmektedir. İbn Manzûr tarafından “insanın, hayvanın veya bir nesnenin ayıbını saymak” anlamında, övgünün karşıtı olarak tanımlanmıştır.⁷³ Arap edebiyatında *hecv*⁷⁴ biçiminde de ifade edilen الهجا *el-hicā* kavramı Batı dillerinde *satire* kelimesine karşılık gelmektedir.⁷⁵ Ayrıca Aristoteles’in (M.Ö. 322) *Poetika* adlı eserindeki *komedia* kelimesini, İbn Sînâ’nın (öl. 1037) *el-hicā* şeklinde tercüme etmiş olması da Arap dilinde bu kavramın, *homour* (*mizah*) kelimesinin içeriğini kapsayan geniş bir kullanım sahasına sahip olduğunu göstermektedir.”⁷⁶

Edebî bir tür niteliğindeki *hiciv* ise “bir kimseyi, bir nesneyi ya da yeri, bir inancı ya da düşünüş biçimini yermek, toplumun ya da düzenin aksayan, kusurlu yanlarını iğneleyici, alaycı bir dille eleştirmek amacı taşıyan manzum ürünlerin adı” olarak tanımlanmıştır.⁷⁷

Edebiyat tarihçisi ve dilci Ağâh Sırrı Levend (öl. 1978) şaka ile *hiciv* arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır: “Şaka, muhatabını çoğu zaman dokunup iğnelese de incitmez, yaralayıp acıtmaz. Bilakis güldürür. Ama yergi (*hiciv*) ile söylenenler, bu sınırları aşarak sertleşir. Sadece dokunmakla kalmayıp yerine göre sataşır, tırmalar, yaralar ve saldırır. Öyle ki acılığı ve sertliği nispetinde kırarak işi sövmeye vardırır.”⁷⁸

Hiciv, etkisi itibarıyla mizahtan daha güçlü bir tür olmakla birlikte, *hicivde* amaç insanları güldürmek olmayıp, mizahın bir vasıta olarak kullanılıyor oluşudur. *Hiciv*, yergi

⁷² Ebû Abdilâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen* (Lübnan: Dâru’l-Ma’ârif, 1997), “Mukaddime”, 7 (No. 46).

⁷³ İbn Manzûr, “*hecv*”, 15/353.

⁷⁴ Doğan, *Abbassilerde Mizah*, 74.

⁷⁵ Zülküf Kılınç, “Türk Edebiyatında Birbirine Yakın Üç Kelime: *Hiciv*, *Medih*, *Hezel*”, *Turkish International Studies Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 1743.

⁷⁶ Kılınç, “Türk Edebiyatında Birbirine Yakın Üç Kelime”, 1743.

⁷⁷ Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Cem Yayınları, 1987), 3/634.

⁷⁸ Ağâh Sırrı Levend, “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi: *Hezl* ve *Hecv*”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 18 (1970), 37.

yönüyle şaka ve gülünç duruma düşürme özelliği bakımından mizahla bağlantılıdır. Mizahta etkin olan unsurlar eğlence, şaka, latife, nükte iken, hicivde ise asıl hedef muhatabın kusurlarını ifşa etmek ve küçük düşürmektir diyebiliriz.

Araplar için şiir hayatın vazgeçilmez unsurlarından birisi konumundadır ve hiciv de şiirin konuları arasında yer almaktadır. Hiciv içerikli bir şiir Arapları korkutan bir olgudur öyle ki hiciv yapmasınlar diye bazı şairlerin ağzını bağladıkları bile olmuştur.⁷⁹ O dönemde özellikle savaşlarda askerler için düşmanlarının hicvedilmesi en etkili bir moral silahı mesabesinde olmuştur. Bu sebeple şairler şiirini ok, mızrak ve keskin kılıca benzetmişlerdir.⁸⁰ Öyle ki iyi bir şair, ordu üzerinde başarılı bir komutandan daha etkili olabilmiştir.⁸¹ Araplarda gerek İslâm öncesinde en-Nâbiğa (öl. 18/604), el-A'sâ (öl. 7/629), gerekse İslâmî dönemde Hassan b. Sabit (öl. 54/674) vd. gibi birçok kişi bu alanda oldukça güçlü bir dile sahip olmuşlardır.⁸²

1.3.10. Nevâdir (نوادير)

en-Nevâdir, *nâdire* (نادرة) kelimesinin çoğuludur ve sözlükte; az bulunan, az rastlanılan şey anlamlarına gelir.⁸³ Terim olarak *nevâdir* kelimesi, “az kullanılan ve anlamı çoğunluk tarafından bilinmeyen kelimeler” manasındadır.⁸⁴ Arap dilinde “*Kitâbu'n-Nevâdir*” genellikle bu tür kelimeleri ele alıp açıklayan eserlere verilen addır.⁸⁵ Ancak konumuzla alakalı olan *nevâdir*, terim anlamı ile gülünç söz, haber ve fıkralar anlamındadır⁸⁶ ki bununla klasik Arap hikâyeleri akla gelir.⁸⁷ *en-Nevâdir*'in mizahın bir

⁷⁹ Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâm Tarihi*, çev. Zeki Meğamiz (İstanbul: yy., 1329/1911), 3/51.

⁸⁰ İsmail Durmuş, “Hiciv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17/448.

⁸¹ Rıza Savaş, “İslâm'dan Önce Hicaz Bölgesindeki Araplarda Tarih”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 266.

⁸² Hasan Çiftçi, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 10 (1998), 139.

⁸³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd Ali Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/186.

⁸⁴ Cevherî, “ndr”, 2/825, İbn Manzûr, “ndr”, 5/199.

⁸⁵ Mehmet Nafi Arslan, “Nevâdir Kültüründe Nahivciler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 2893.

⁸⁶ İbn Manzûr, “ndr”, 5/199; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 228.

⁸⁷ Arslan, “Nevâdir Kültüründe Nahivciler”, 2893.

türü olarak güldürücü hikâyeleri ifade eden bir kavram olduğunu Tunuslu sosyolog Abdulvahhâb Buhdiba ile Y. Ahmed Muruvve de dile getirmektedir.⁸⁸

Bu hikâyelerde meşhur şahıslar, vali ve emirler, din adamları, nüktedan şahsiyetlerle ilgili hikâyeler konu edilir. Arap nüktedanlığının sayısız örnekleri bu tür içerisinde oldukça fazla malzeme barındırmaktadır. Bu tür eserlerde mizaha konu olan figürler; kadılar, cimriler, ahmaklar, fiziksel kusurları olanlar, asalaklar, bedeviler, dilenciler, çirkinler, cariyeler, muhannesler olabilmektedir.⁸⁹

Câhız (öl. 255/869), bu alanın sonraki kuşaklara muazzam katkı sunan en önemli şahsiyetlerinden biridir. Diğer taraftan İbn Hamdûn'un (öl. 562/1167) *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'si, İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Ahbâru'l-Hamkâ ve'l-Muğaffelîn*'i, Nüveyrî'nin (öl. 733/1333) *Nihâyeti'l-Ereb*'i *nevâdir* edebiyatında mizahla ilgili bol malzemenin aktarıldığı önemli eserlerden bazılarıdır.⁹⁰

Nevâdir türü mizaha örnek olarak aktarabileceğimiz şu iki anekdot mizaha konu olan iki bedevi karakteri konu edinmiştir:

1. Bedevinin biri Bahreyn'e vali tayin edilir. Görev yerine vardığında ilk işi Yahudileri bir meydana toplayıp kendilerine, “Meryem oğlu İsa hakkında kanaatiniz nedir?” diye sormak olur. Yahudiler büyük bir övünçle “İsa'yı biz öldürdük, çarmıha da biz gerdik” derler. Bu defa bedevi, “Peki diyetini ödemiş miydiniz?” diye ikinci bir soru yöneltir. Yahudiler ağız birliği edip yine “Hayır” cevabını verirler. Bunun üzerine bedevi hepsini hapseder ve ardından da şeref yemini ederek şöyle der: “Andolsun ki ya katlettiğiniz İsa'nın diyetini öder ya da bu zindanda çürür gidersiniz.”⁹¹

2. Ramazan'ın 27. gecesini, gökyüzünde hilali gören bir bedevi kendini alamayıp şöyle dua eder: “(Bir aydır) bizi bir deri bir kemik bıraktığın gibi, seni de gün be gün eritip çelimsiz hâle sokan yüce Allah'a hamd ü senalar olsun!”⁹²

⁸⁸ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 70-71.

⁸⁹ Arslan, “Nevâdir Kültüründe Mizah”, 2893.

⁹⁰ Nevâdir örnekleri için bk. Tan Tuncay - Hüseyin Günday, “Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin el-Besâir ve'z-Zehâir Adlı Eserinde Mizahî Karakter Çeşitliliği”, *Kilitbahir* (2019), 7-42.

⁹¹ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1418/1998), 5/193.

⁹² Tevhîdî, *el-Besâir*, 2/16

1.3.11. Mulhe (الملحة)

el-Mulhe, *m-l-h* kökünden türemiş bir isimdir ve sözlük anlamı; esprili, hoş, güzel söz demektir. Çoğu zaman *nevâdir* terimi ile birlikte kullanılır.⁹³

1.3.12. İstihzâ (الاستهزاء)

İstihzâ, sözlükte öldürmek, bir şeyi kırmak anlamlarına gelen *هزء* *hez'e'* kökünden gelir ve mizahî bir tarz içerisinde başkasının onurunu kırmak, hafife alarak gülmek demektir.⁹⁴ Râgıb el-İsfahânî, terimi “hafife alarak mizah yapmak, gizlice çaktırmaksızın şaka yapmak, alaya almak” şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁵

Kur’ân’da bu kavram çeşitli türevleriyle, inkârcıların Allah’ın elçilerinin mesajlarını ve müminleri ciddiye almayıp, onlarla alay edip dalga geçmeleri ve hakikat karşısındaki lakayt tutumları nitelenirken kullanılmıştır. Şöyle ki:

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ.

“Onlara soracak olursan, ‘Biz lafa dalmış şakalaşıyorduk.’ derler. De ki: ‘Allah ile, O’nun âyetleriyle ve Peygamberiyle mi alay ediyordunuz?’”⁹⁶

وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا

“Seni gördükleri zaman da Allah bunu mu Peygamber olarak gönderdi diye alaya alıyorlar.”⁹⁷

1.3.13. Suhriyye (السخرية)

Suhriyye kelimesi sözlüklerde alay etmek, alaya almak manasındadır.⁹⁸

⁹³ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 602.

⁹⁴ İbn Manzûr, “hzi”, 5/183; Cevherî, “hzi”, 1/83-84.

⁹⁵ İsfahânî, “hzi”, 2/705.

⁹⁶ et-Tevbe 9/65.

⁹⁷ el-Furkân 25/41.

Kavram Kur'ân'da şöyle geçmektedir:

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ ۖ أَتَّخَذْنَا هُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ

“Derler ki: ‘Ne oluyor da kendilerini kötülerden saydığımız adamları göremiyoruz? Onları alaya alır dururduk.’”⁹⁹

Görüldüğü gibi âyette, inkârcıların mü'minleri hor görerek küçümsemeleri, kendilerini de onlar karşısında üstün bir konumda oldukları zannıyla alaya alışları *suhriyye* kavramıyla ifade edilmiştir. Kavram bu anlamı ile başka âyetlerde de geçmektedir.¹⁰⁰

el-Askerî, *suhriyye* السخريّة ile *istihzâ* الاستهزاء arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: “*Suhriyye*’de, alaya alınan kişinin yaptığı bir eylem söz konusudur. Dolayısıyla alaya alma bu eyleme binaen gerçekleşir. *İstihzâ*’da ise muhatap, alaya alınmasını gerektirecek bir fiilde bulunmamıştır.”¹⁰¹

1.3.14. Tehekküm (تهكم)

Tehekküm, (هكم) *h-k-m* kökünden, tefa’ül vezninde mastardır. Kavramın genişçe bir anlam çerçevesini veren İbn Manzûr, bu sözcüğün, “önü alınamayan sel, caka satarak yürümek, kesintisiz ayıplama, küçümsemek, istihza, yıkılmak, şiddetli öfke durumu” şeklindeki manaları yanında, *el-hekimu* için, “Kötülükleriyle insanlara musallat olan kimsenin kendisine lazım olmayan durumlara burnunu sokması ve saldırmasıdır.” anlamını vermiştir.¹⁰² *Tehekküm*, çok defa hicivle karıştırılırsa da aslında alayın espriye ve karikatürize etmeye dayanan türü olması itibarıyla eleştiri ve düzeltme amacını taşıyan bir fonksiyona sahiptir. Üslup itibarıyla medih yerine hiciv, müjdeleme yerine korkutma, vaad yerine vaîd gibi zıt unsurları kullanılır. İstiare yoluyla bu manadaki kullanımları Kur’ân-ı Kerim’de kâfir ve münafıklara yönelik müjdelemenin uyarma yerine (inzâr-tebşir), azap ve

⁹⁸ Cevherî, “shr”, 2/679; İbn Manzûr, “shr”, 5/352-353.

⁹⁹ Sâd 38/62-63.

¹⁰⁰ bk. el-Mü’minûn 23/110; es-Sâffât 37/12.

¹⁰¹ Ebû Hilâl el-Askerî, *Arap Dilinde ve Kur’ân’da Farklar Sözlüğü: el-Furûku’l-luğaviyye*, çev. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 377.

¹⁰² İbn Manzûr, “hkm”, 12/617.

ateş için de tatma (zevk) fiilinin kullanılmış olmasında görülmektedir. Örnek olarak şu âyet verilebilir:

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Onları acıklı bir azapla müjdele!”¹⁰³

Bu âyette geçen فَبَشِّرْهُمْ (onları müjdele) ifadesi esasında onları bekleyen azap kastı ile kullanılmıştır.

Bir diğer âyette ise şöyle buyurulmaktadır:

وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ. فَتُزَلُّ مِنْ حَمِيمٍ

“Ama haktan sapan yalancılardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır.”¹⁰⁴

Âyette elemli azap, ziyafet (nuzûl) ile ifade edilmiştir.

Huzura getirilen bir suçlu için padişahın; “السجن في فأكرموه خذوه” = Onu alıp götürün ve zindanda ona ikramda bulunun!” sözü, suçluya verilecek işkence cezasının *ikram* olarak ifade edilmesi de tehekküm üslubuna örnektir.¹⁰⁵

Tehekküm, bazı kusur ve garipliklerin karikatürize edilmesi şeklinde de olabilir. İbnü’l-Mukaffa’nın, Basra Valisi Süfyân b. Muâviye’ye uzun burnunu ayrı bir kişi kabul ederek tesniye sîgasıyla “es-selâmü aleykümâ” şeklinde selam vermesi bu türe bir örnektir.¹⁰⁶

¹⁰³ el-İnşikâk 84/24.

¹⁰⁴ Vâkıa 56/93-94.

¹⁰⁵ Mehmet Naim Çapras, *İslâm Hukukunda Mizah* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 40.

¹⁰⁶ İsmail Durmuş, “Mizah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/206.

1.3.15. Mucûn (مجنون)

Mucûn kelimesi, Arapça “m-c-n” (م - ج - ن) kökünden (مجن - يمجن) fiilinin mastarı olup, sert ve katı olmak demektir.¹⁰⁷ Bu manasıyla Araplar yüzü (kalbi) katılaştan, utancı azalarak ahlaksızca davranan kimseye *mâcin* (ماجن), yaptıklarını umursamayışına da *mucûn* (مجنون) adını vermişlerdir.¹⁰⁸ Bu şekilde mizah yapan kişilere *halî* (خلع) dendiği de olmuştur.¹⁰⁹ Bazı dilbilimciler ise terimi; “karşısındakileri ciddiye almaksızın laubali bir tarzda konuşup sınırsız şakalar yapmak” biçiminde tanımlamışlardır.¹¹⁰

Bu tür, birçok eserin tercüme edilmesi ile birlikte, Yunan ve Hint felsefesinin tesiriyle inkârcılık ve zındıklığın yayılması ve müstehcen şiirlerin yayılmasına da kapı aralamıştır. Böylece *mucûn* terimi ilk defa Emeviler döneminde şiir alanında kullanılmıştır.¹¹¹ Daha sonra Abbasiler döneminde de zevk ve eğlenceye düşkünlüğün fazlalaşması, diğer şairlere fark atmak ve dikkat çekmek arzusu *mucûn* içerikli şiirlerin artmasına zemin hazırlamıştır.¹¹²

Arap edebiyatçılarından Câhız, kitaplarında *mucûna* oldukça fazla yer veren ediplerden biri olarak bilinir. O, *Kitâbu'l-Hayevân* adlı eserinde *mucûnla* ilgili birçok mizahi hikâyeye yer vermiştir.¹¹³

Mucûnun konusunu; karı-kocalar, bedeviler, cahiller, ahmaklar, edipler, muhannesler, hayvanlar hatta dinî hususlar bile oluşturabilmiştir.

Şu iki örnekte olduğu gibi:

1. Bedevinin biri, cemaate namaz kıldıran bir imamın namazda, “De ki: Allah beni ve beraberimdekileri helak etse ya da bize acısa kim kurtarır kâfirleri elemli azaptan?”

¹⁰⁷ İbn Manzûr, “mcn”, 13/400-401.

¹⁰⁸ Yusuf Doğan, “Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”, *İstem: İslâm Sanat Edebiyat Musikisi Dergisi* 4/8 (2006), 225.

¹⁰⁹ Doğan, “Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”, 225.

¹¹⁰ Nedim Maraşlı - Usâme Maraşlı, *es-Sihâh fi'l-luğâti ve'l-ulûm: Mu'cem Vesît* (Beyrut: Dâru'l-Hadâreti'l-Arabiyye, 1975), 1083.

¹¹¹ Mustafa Çınar, “Arap Edebiyatında *Mucûn* (Müstehcen) Şiirleri ve Şairleri Üzerine Bir İnceleme”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2015), 19.

¹¹² Çınar, “Arap Edebiyatında *Mucûn* Şiirleri”, 20.

¹¹³ Doğan, “Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”, 225.

âyetini okuması üzerine şöyle der: “Allah sadece seni helak etsin!”¹¹⁴ Bunu duyan cemaat gülmekten namazı bırakır.

2. Ebû Nüvâs’a hacca gitmesini tavsiye ettiklerinde o, “Hacca gitmemi isteyeneye dedim ki, ‘Evet, Bağdat’ın lezzetleri tükendiği zaman.”¹¹⁵ demiştir.

Söz konusu mizah türünün kadim Arap toplumunda var olma nedenine ilişkin sebepler arasında; Arapların eskiden beri içki ve eğlence ortamlarına düşkün oluşu, genişleyen fetih hareketleri ile hayat standartlarının gelişmesi ve sonradan Müslüman olan İranlılar içerisinde zındıklık ile suçlanan bazı şairlerin eski inançlarını bu tarz söz ve şiirlerle desteklemeleri öne çıkan gerekçeler arasında gösterilmektedir.¹¹⁶

Bu türde edebe aykırılığın söz konusu olması hasebiyle, ilgili şiir rivâyetlerinin aktarılmasının uygun olup olmadığı tartışılmıştır. İbn Kuteybe (öl. 276/889) şiir rivâyetinde ahlaki ilkelere önem vermekle birlikte, içeriğinde edebe aykırı ifadelerin bulunduğu şiirlerin aktarılması ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “İçerisinde fuhuş veya cinsel uzuvların anlatıldığı fasih bir söz sana ulaştığında, utangaçlık veya sıkılganlık senin yüzünün kızarmasına ve ondan yüz çevirmene sürüklemesin. Çünkü uzuvların isminde herhangi bir günah yoktur, günah olan namuslara saldırmak, kötü söz ve yalan söylemektir. Ancak ben sana çirkin sözleri dostlarına ve ahabalarına söylemen için ruhsat vermiyorum. Bilakis buradaki izin, rivâyet etme ve aktarma konusundadır.”¹¹⁷

Arap ediplerinden biri olan el-Makkârî ise (öl. 1041/1632) bu hususta Endülüslü bir şairin şiirlerini verdikten sonra; “Allah biliyor, benim maksadım içerisinde mucûn ifadeleri bulunan bu şiiri aktarmak değildir. Edebiyatçıların arzu edeceği bazı işaretler vardır. Söz sözü açar (kabilinden) biz edebiyatçıların kastı da budur. İşin aslını bilenler bunu görmezlikten gelirler ve tenkidin ana teması yapmazlar.”¹¹⁸ diyerek aktardığı şiirlerle ilgili okurlarına mazeretini sunmuştur.

¹¹⁴ Doğan, “Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler Mizah”, 227.

¹¹⁵ Çınar, “Arap Edebiyatında Mucûn (Müstehcen) Şiirler”, 21.

¹¹⁶ Tuncay - Günday, “Ebu Hâyyân et-Tevhîdî’nin el-Besair ve’z -Zehâir”, 9; bk. 8 nolu dipnot.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Uyûnü’l-ahbâr*, “Mukaddime”, thk. Yusuf Ali Tavil (Beyrut: yy., 1995).

¹¹⁸ Selami Bakırcı, “Arap Şiirinin İntikalinde Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (2003), 187.

1.3.16. Tanz (طنز)

Tanz sözlükte alay etmek demektir.¹¹⁹ Kavramın alay anlamı yanında bir de maskaraya almak, kapalı söz söylemek, darbe vurmak, bir kişi ya da topluluğa lakap takmak anlamları da vardır. Edebiyatta ise düşünceleri espri ve nükteyle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi ve toplumu eleştiri yolu ile düzeltme amacı ile söylenen tenkit edici ve iğneleyici ince şiir ve nesir anlamı da söz konusudur.¹²⁰

1.3.17. Fıkra (فقرة)

Fıkra sözcüğü bölüm, cüz, omur, parça manalarındadır.¹²¹ Türkçe sözlükte “kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü küçük hikâye, kıssa, anekdot” şeklinde tarif edilmektedir.¹²² Fıkra gerçek hayatta karşılaştığımız “çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski/yeni çatışmalarını ince bir mizah, hikemî bir söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışıyla sunan kısa bir tür olarak tanımlanmıştır.¹²³

Günümüz Türkçesindeki anlamı ile fıkranın, Arapçadaki karşılığı *nâdire* (نادرة) sözcüğüdür.¹²⁴ “Fıkralardaki hususiyetler, güldürmeleri ve tebessüm ettirmeleri bakımından diğer ifade ve davranışlardan ayrıldığı için tuhaf ve hayrete düşüren şey, alışılmamış söylenti ya da yabancı davranış anlamına gelen *nâdire* kelimesi ile ifade edilmiştir.”¹²⁵ Ayrıca çalışmamızda tanımlarına daha önce yer verdiğimiz üzere *mizâh-muzâh*, *mulhe*, *nükte*, *fükâhe* gibi kelimelerin de “komik, eğlenceli, ilgi çekici, küçük hikâyeler” anlamında, fıkra sözcüğüyle eşanlamlı olacak şekilde kullanıldığı da vakidir.¹²⁶

Araplar arasında eski dönemlerde fıkralarıyla meşhur bazı şahsiyetler vardır ki bunlar arasında eş-Şa‘bî (öl. 106/725), Muzebbid el-Medenî (öl. 141/759), Eş‘ab (öl. 154/771), Ebû Nuvâs (öl. 195/811), Ebu’l-İber (öl. 207/823), İbnu’l-Gassâs (öl. 321/933),

¹¹⁹ Cevherî, “tnz”, 3/883.

¹²⁰ Çiftçi, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, 145.

¹²¹ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh fi’l-luga*, nşr. Ahmed Abdulgâfur Attâr (Beyrut: yy., 1979), “fkr”, 2/782-783.

¹²² Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 566.

¹²³ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 222.

¹²⁴ Abdulaziz M. Avadallah - Sait Ulaş, “Fıkra Türünün Arap ve Türk Edebiyatlarındaki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi: TAED* 42 (2010), 152.

¹²⁵ Avadallah - Ulaş, “Fıkra Türü”, 151.

¹²⁶ Avadallah - Ulaş, “Fıkra Türü”, 152.

Ebû Ca'fer, Ebû Habîb ve daha birçokları fıkraları ile tanınmışlardır.¹²⁷ Ayrıca fıkra tiplerleri, Doğu kültüründe farklı isimlerle edebî eserlerde önemli bir yer tutmuştur. Bunlardan en meşhurları farklı kültürlerde değişen; Cûhâ, Nasrettin Hoca, Molla Müşfik, Behlül, Pak Pan gibi adlarla şöhret bulan keskin zekâlı, mecnun, divane yönleri ile espri üstadı olarak görülen tiplerlerdir. Nasrettin Hoca'nın tatlı dilli, güler yüzlü, zeki ve tedbirli yönü ile feraseti sayesinde nükteli cevaplar verebilmesi ondaki irfani yönün de bir yansımasıdır. Onun çoğu zaman, anlamına dikkat etmeden, düşünmeden, hatta hafife alarak sadece güldüğümüz fıkraları aslında Nasreddin Hoca'nın gönül deryasında yıllarca oluşan ve zaman zaman su üstüne çıkan söz incileridir. Bu inciler, yüksek bir zekânın engin bir irfanla mezc edilmesinden doğmuştur.¹²⁸

1.3.18. Şaka (شقا)

Şaka sözcüğü Arapça kökenli bir kelime olup, sözlükte “sıkıntı, şiddet, zorluk, mutsuzluk, meşakkat” gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁹ Ancak Türkçedeki kullanımı bu tanımlama ile uyuşmamaktadır. Çünkü Türkçede bu terim eğlence ve güldürme amacıyla söylenmiş sözler, davranış ve de takılmaların adı olmuştur.¹³⁰

Amerika ve Avrupa'da şakaya karşılık olarak; aldatmak ve oyun etmek anlamlarında olan practical joke, hoax, sell, jape, prank gibi kelimeler kullanılmakla birlikte, şaka yapmanın geleneğe dönüştüğü bazı özel günler bulunmaktadır. Bunlar; April fools Day (1 Nisan) ile Halloween (31 Ekim) diye bilinen günlerdir.¹³¹

2. Kur'ân'da Mizah

Kur'ân'da mizah ile bağlamsal yakınlığı açısından değerlendirilebilecek bazı kavramlar vardır. Bunlar; sevinç (الفرح),¹³² gülme (الضحك),¹³³ tebessüm (التبسم), müjdeleme

¹²⁷ Avadallah - Ulaş, “Fıkra Türü”, 154-155.

¹²⁸ Ahmet Albayrak, “Söz İncileri”, *Yedi İklim Dergisi: Nasrettin Hoca Özel Sayısı* 138-139 (Eylül-Ekim 2001), 22-24.

¹²⁹ Cevherî, “şaka”, 9/168.

¹³⁰ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), “şaka”, 2198.

¹³¹ Halil İbrahim Şahin, “Gelenek, Gülme ve Şaka”, *Milli Folklor* 26/101 (Nisan 2019), 238-242.

¹³² Yûnus 10/58.

¹³³ ez-Zuhruf 43/47.

(التبشير),¹³⁴ istihza (الستهزاء),¹³⁵ suhriye (السخرية)¹³⁶ ve hezl (حزل) kavramlarıdır.¹³⁷ Bu kavramlardan biri olan ve insan doğasında var olan “gülme” olgusuna Kur’ân’da çeşitli yönleri ile değinilmiştir. Kavramsal açıdan şu iki kavram öne çıkmaktadır: *dıhk* ve *tebessüm*. Her iki kavramın anlam sahasına bakacak olursak:

Kur’ân’da Gülme Anlamında Kullanılan Kavramlar: ed-Dıhk/الضحك ve et-Tebessüm/تبسم. Dıhk, Kur’ân’da türevleri ile birlikte yaklaşık on yerde geçmektedir. Kavramı, çalışmamızın birinci bölümünde ele aldığımız için bu kısımda yalnızca Kur’ân’daki anlam çerçevesine değinmekle yetineceğiz. Gülmenin hafif bir türü olan tebessüm kavramı ise sözlükte “gülümseme” anlamındadır.¹³⁸ İlgili âyetlerden bazılarına bakacak olursak:

2.1. Fitri Bir Özellik Olarak Bahşedilen Gülme

Ağlayan ve gülebilen tek canlı insanoğludur. Ona bahşedilen bu istisnai özelliğin kaynağının yaratıcı olduğu Kur-an’da şöyle dile getirilmiştir;

“Güldüren de ağlatan da O’dur.”¹³⁹

Bu âyet, birbirine zıt iki olgu olan gülme ve ağlamayı, aynı varlıkta yaratan Allah’ın kudretini hatırlatması, aynı zamanda bu olguların tabiiliğine vurgu yapması yönüyle dikkate değerdir.¹⁴⁰

2.2. Kendini Güvende Hissetmenin Bir İfadesi Olarak Gülme

İlgili âyet şöyledir: “*Ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce onları yadırgadı ve onlardan ötürü içine bir korku düştü. ‘Korkma!’ dediler, biz Lut kavmine gönderildik.’ Ayakta durmakta olan karısı güldü. Biz de ona İshak’ı müjdeledik.*”¹⁴¹

¹³⁴ et-Tevbe 9/34.

¹³⁵ et-Tevbe 9/65.

¹³⁶ el-Hucurât 49/11.

¹³⁷ et-Târik 86/14.

¹³⁸ Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, 40.

¹³⁹ en-Necm 53/43.

¹⁴⁰ Gülme ile ilgili başlıklarda bk. Abdurrahman Kasapoğlu “Gülme Davranışıyla İlgili Âyetler Hakkında Psikolojik bir Değerlendirme”, *Hikmet Yurdu* 1/2 (2008), 67-76 makalesinden faydalanılmıştır.

¹⁴¹ Hûd 11/69-71.

Âyette, yabancı misafirlerin tavırları endişeye sebep olmuş, gelenlerin melekler olduğu anlaşılınca endişe yerini rahatlamaya bırakmış, bu durum da Hz. İbrahim'in eşinin gülmesine sebebiyet vermiştir.

2.3. Beklenmedik Bir Duruma Karşı Gösterilen Tepki Olarak Gülme

Aşağıdaki âyette dıhk ve tebessüm kavramları birlikte kullanılmıştır:

“Nihâyet karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, ‘Ey karıncalar dedi, aman, yuvalarınıza girin ki Süleyman ve orduları farkında olmayarak sizi ezmesin.’” (Süleyman) onun sözüne gülümseyerek dedi: ‘Rabbim! Beni gerek bana gerekse anne babama verdiği nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın yararlı işler yapmaya muvaffak kıl ve rahmetinle beni iyi kulların arasına kat.’”¹⁴²

Hz. Süleyman, iletişim vasıtalarını bildiği karıncaların liderinin, topluluğunu muhtemel tehlikelere karşı temkinli davranmak hususunda uyarması ve bu küçük varlığın grubunu tedbirli davranmaya sevk etmesi karşısında hayrete düşmüş ve memnuniyetini gülümseme yolu ile dışa vurmuştur.

2.4. Hayır Yarışında Başarılı Olmanın Sonucunda Gerçekleşen Gülme

“Yüzler vardır ki o gün parıl parıl, güleç, sevinçli.”¹⁴³

Dünyadaki imtihanını başarıyla vererek, mükâfatı ile karşılaşan, korkulardan emin kılınan kişilerin mutluluğu sevinç ve gülümsemelerle yüzlerine yansıyacaktır.

Gülme, daima bir sevincin, nezaketin, şefkatin sonucu olarak belirmez, bunun karşısında hakir gören, alaycı, onur kırıcı, şeytansı bir biçimde de ortaya çıkabilir.¹⁴⁴

Aktardığımız âyetlerde belirtilen gülme olgusunun tabii ve olumlu nitelikli olanlarının yanında bir de tasvip edilmeyen, olumsuz nitelikte gülmeden de bahsedilir. Bu tarza örnek olarak şu âyetler verilebilir:

¹⁴² en-Neml 27/18-19.

¹⁴³ Abese 80/38-39.

¹⁴⁴ Kasapoğlu, “Gülme Davranışıyla İlgili Âyetler”, 84.

2.5. Küçümseme, Alay, Büyükleme Kastı ile Gerçekleşen Gülme

*“And olsun biz Musa’yı da âyetlerimizle Firavun’a ve ileri gelen adamlarına gönderdik, ‘Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim.’ dedi. Onlara âyetlerimizi getirince onlarla alay edip gülmeye başladılar.”*¹⁴⁵

*“Siz onları (müminleri) alay konusu edinmiştiniz; öyle ki size benim zikrimi unutturdular ve onlara gülüp duruyordunuz.”*¹⁴⁶

*“Doğrusu o suç işleyenler inananlara gülüyorlardı.”*¹⁴⁷

Âyetlerde de görüldüğü gibi peygamberler kavimlerine ilahî mesajları aktardıklarında, bir kısım muhalifleri art niyet, alay, hor görme, küçümseme gibi menfî duygularla inananlar üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır. Bu tavırlarının en belirgin fiziksel göstergesi ise yüzlerine yansıyan alaycı gülüşleri olmuştur. Böylelikle ilahî mesajları bir üstünlük duygusu ile hafife alıp dalga geçerek peygamberlerine ve inananlara karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır. Onların bu menfî tavırlarına eşlik eden gülme biçimlerine karşılık Kur’ân, inananlara, daha sonra kendileri ile alay edenlere karşı haklılıklarının ortaya çıkması sebebi ile gülme sırasının kendilerine geleceğini haber vererek onları şöyle teskin etmektedir:

*“İşte bugün de inananlar kâfirlere gülecekler.”*¹⁴⁸

3. Hadis Kaynaklarında Mizah

Mizahla ilgili hadisler kaynaklarda, mizaha cevaz veren ve mizahı yeren rivâyetler olarak iki yönlü bir biçimde yer almaktadır. Hz. Peygamber dönemindeki mizaha ilişkin bilgilere; hadis, tabakat ve rical kitapları ve ilk dönem Arap edebiyatı eserlerinde yer verilmiştir. Hadis kitaplarında ise gerek müstakil gerekse tali başlıklar altında yer almış bu rivâyetlerin, “Bâbu’l-Mizâh” adıyla derlendiği görülmektedir.¹⁴⁹ Örneğin, Buhârî’nin *el-Edebü’l-Müfred*’inde,¹⁵⁰ Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde¹⁵¹, Tirmizî’nin *Sünen*¹⁵² ve

¹⁴⁵ ez-Zuhruf 43/46-47.

¹⁴⁶ el-Mü’minûn 23/110.

¹⁴⁷ el-Mutaffifîn 83/29.

¹⁴⁸ el-Mutaffifîn 83/30.

¹⁴⁹ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1988), 15/51.

¹⁵⁰ Buhârî, “el-Câmi’u’ş-şâhîh”, a.mlf. “Edebü’l-Müfred”, 101-103.

Şemâil’inde,¹⁵³ İbn Mâce¹⁵⁴ ve Dârimî’nin¹⁵⁵ *Sünen*’lerinde, İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde¹⁵⁶ mizahla ilgili rivâyetler için müstakil bablar açılmıştır.¹⁵⁷

Ayrıca hadis metinlerinde mizahla ilgili çeşitli kavramlara yer verildiği görülmektedir. Bunlar tespit edebildiğimiz kadarıyla *duabe*, *mizah*, *hezl/huzeyl*, *fukâhe*, *laib*, *dıhk* ve *hicv* kavramlarıdır.

4. Fıtri Bir Olgu Olarak Mizah

Mizah sadece bir güldürme olgusunu değil, içeriğinde bir taraftan güldürüp diğer taraftan düşünmeyi, eleştiriyi, çelişkileri, alay ve hicvi, karşıtlığı, muhalifliği, ironiyi barındıran şaşırtıcı ve de beklenmedik hâli ile yansıtma imkânı veren oldukça zengin bir çeşitliliği de kapsamaktadır. Bu çeşitlilik sebebiyledir ki nükte, hiciv, ironi gibi türler ile iç içe geçmesi, mizahın nerede başlayıp nerede bittiğini belirlemek ve sınırlarını çizmeyi güçleştirmektedir.¹⁵⁸

Mizahın en dikkat çekici boyutu, ince ve kıvrak bir zekânın kendisine eşlik etmesidir. Türkçemizde “taşı gediğine koymak” deyimine karşılık gelen bu özellik çoğu zaman mizahın muhataplarını kendisine hayran bırakacak bir nitelik ortaya koymaktadır. Bu niteliği yanında; “*Mizah; bilgili zekâ oyunu ile karışık edebî bir beyândır. Ma’rifeti, felsefesi, cevheri, özü, ibreti, hikmeti olmayan bir mizah, âmiyâne bir alay hududunu aşamaz.*” şeklinde de değerlendirilmiştir.¹⁵⁹

Mizah yalnızca insanlara özgü bir özellik olmasının yanında bireyler ve toplumlar arasında iletişimi güçlendiren, ortak duygular oluşturarak dostlukları pekiştiren, kimi zaman ortamı ısıtarak aradaki buzları eriten bir fonksiyon icra eder. En gergin ortamlar, aniden beliren bir mizahi durumla yerini tebessümün aydınlattığı pozitifliğe bırakırken, en

¹⁵¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 84-85.

¹⁵² Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 57.

¹⁵³ Ebû İsmâ Muhammed et-Tirmizî, *eş-Şemâilü’n-Nebeviyye*, thk. Seyyid İmran (Kahire: Darel-Hadis, 1426/2005), “Sıfat-u Mizahu’n Nebi”, 36.

¹⁵⁴ İbn Mâce, “Edeb”, 24.

¹⁵⁵ Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: yy., 2000), “İs’ti’zan”, 74.

¹⁵⁶ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîb-i İbn Belbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993), 16.

¹⁵⁷ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), “Şakalaşma ve Eğlenme”, 7/495.

¹⁵⁸ Okan Alay, “Mizah Kavramı ve Mizahın Tarihsel Süreci”, *Türk Dili Dergisi* (Nisan 2019), 24.

¹⁵⁹ Hasan Özönder, *Konya Velileri* (Konya: Dizgi Ofset, 1990), 162.

stresli ve zor zamanlar ferahlık veren sınırsız duyguların etkisiyle iyimserliğin artmasına vesile olur.

Mizahın mühim fonksiyonlarından birisi de insanların mizahı kullanarak anlamlarla oynama, üretme, ifade zenginliği yaratma, uyumsuzlukları, aksaklıkları ve çelişkileri fark edebilme, sorgulama, eleştirel bakabilme, farklı bağlamlara göndermelerde bulunabilme gibi kazanımlarıyla zengin imkânlar sunmasıdır. Tüm bu saydıklarımızın yanında mizah, birey ve toplumlar arasında kaynaştırıcı bir vesile olması yanında pürüzlü ilişkilerin, soğuklukların giderilmesi için ısıtıcı bir zemin hazırlamaktadır.

Mizah, hayatın tüm yönlerini kuşatması bakımından oldukça işlevsel bir görev üstlenmektedir. Şöyle ki; *“Mizah henüz düşünülmemiş soruları, fark edilmeyen ayrıntıları ve işlenmemiş malzemeleri kapsayan bir kültür laboratuvarıdır; insanlık tarihindeki sosyal ve kültürel gelişmeleri anlama ve değerlendirmede önemli bir göstergedir, sosyal tarihin kod ve mesajlarını taşıma fonksiyonunu da yüklenir.”*¹⁶⁰ *“Düşmanın askerî üstünlüğüne karşılık psikolojik üstünlükle savaşta; protesto işlevinin yanı sıra, seçmen üzerinde oluşturacağı etki ve güvenle siyasette; hedef kitlenin kültürel belleğinde gerçekleştireceği ikna ve satış stratejileriyle ekonomi ve medyada; hızlı düşünüp ani ve doğru karar vermeyle iş dünyası, yönetim ve organizasyonda; tedavi edici gücü ve bağışıklık sistemini kuvvetlendirme özelliğiyle tıpta; eğlendirici, dinlendirici, olumsuz özelliklerden arındırarak rahatlatıcı işleviyle eğlence sektöründe kullanıldığını görürüz.”*¹⁶¹

4.1. Ruh ve Beden Sağlığı Açısından Mizah

Mizah hayatın stresli, sıkıntılı, zor anlarında gerilimi azaltmak ve bu zorluklarla baş edebilmek için başvurduğumuz unsurlarındandır.¹⁶² Sağlıklı bir ruh hâline sahip olmanın en öncelikli şartı insanın kendilik bilincinin farkında olması ve karşılaştığı müspet veya menfi olaylar karşısında duygularını yönetebilme becerisine sahip olmasıdır. Yapılan araştırmalar, bağışıklık sistemimizin ruh hâlimizin verdiği tepkilerle bağlantılı olarak bünyemizi koruyabilme kabiliyeti üzerinde azaltıcı veya artırıcı etkiye sahip olduğunu

¹⁶⁰ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 12.

¹⁶¹ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 3.

¹⁶² Hilal Zorlu - Özlem Gündüz, “Psikoterapide Mizah”, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2019), 191.

ortaya koymuştur.¹⁶³ İşte bu sebeple pozitif mizah; gülme, sevinç, neşe gibi unsurları ile hayatımıza renk katması yönüyle, beden ve ruh sağlığımız üzerinde olumlu etkileri olan bir olgudur.

Nüveyrî (öl. 733/1333) bu hususla ilgili olarak; “Mizah, yorgun ve bezmiş ruhları dinlendirici ve cansız ve sıkılmış zihinlere enerji verici konular içerir. İnsanlar devamlı çalışamazlar, biraz değişikliğe ihtiyaçları vardır. Eğer ara sıra şakalar ve fıkralar dinlerlerse, ciddi işlerine yenilenmiş bir enerji ve büyük çalışma gücüyle geri dönerler.” demektedir.¹⁶⁴

Mizahın iyileştirici etkisi, tarihin eski dönemlerinden beri bilinmektedir. Öyle ki 13. yüzyılda anestezi yerine, 16. yüzyılda ise ruh hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Orta Çağ’a gelindiğinde hazmı kolaylaştırdığı düşünülerek büyük yemek salonlarında saray soytarılarının mizah yolu ile soyluları eğlendirdiği görülmektedir.¹⁶⁵

Mizah, özellikle psikoterapi sürecinde olumlu katkı yapmaktadır. Terapistin ölçütlere uygun davranmak sûretiyle başvurduğu mizah, danışana sağladığı rahatlama ve güven ortamı, tanılama ve değerlendirmeyi kolaylaştırmasını sağlar. Ayrıca hayatın anlamı ve değeri üzerine farklı bir bakış açısı kazandırmaya yardımcı olur.¹⁶⁶ Nazi tutsak kamplarında bir süre çalışmış olan Dr. Victor E. Frankl (öl. 1997), *İnsanın Anlam Arayışı* adlı kitabında yaşanan olaylarla ilgili gözlemlerini aktarmış, tutsakların zor şartlarda ölümle burun buruna olmalarına rağmen gelecek bir şeyler bulabildiklerini, mizahın onlar için nasıl bir umut ve anlam kaynağına dönüştüğünü aktarmıştır.¹⁶⁷

Konuyla ilgili bir makalede; tıp alanında yapılan birçok çalışmanın mizahın, hastalıklardaki iyileşmeye olumlu katkıda bulunduğu belirtilmiş ve bu araştırmaların sonuçlarından bir kısmı şöyle aktarılmıştır: “On üçüncü yüzyılda yaşamış bir cerrah olan Henri de Mondeville (öl. 1316), ameliyatlı hastaların kahkahalarının daha hızlı bir iyileşmeyi hızlandırdığını söylemektedir.¹⁶⁸ Mizah, mutluluk hormonlarını artırıp stresin

¹⁶³ İlgili Araştırma sonuçları için bk. Yalçın Kâhya, “Mizahın Sağlığa Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 62 (Haziran 2019), 231-241.

¹⁶⁴ Rosenthal, *Erken İslâm’da Mizah*, 9.

¹⁶⁵ İsmail Yardımcı, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2010), 5.

¹⁶⁶ Zorlu - Gündüz, “Psikoterapide Mizah”, 197.

¹⁶⁷ Victor Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. S. Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009), 58-59.

¹⁶⁸ Yalçın Kahya, “Mizahın Sağlığa Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 62 (Haziran 2019), 236.

sebebi olduğu hormonları düşürür. Kan damarlarını koruyarak kalp krizi riskini azaltır. Gülmek beynin belli bölgelerini aktive ederek yeni bağlantılar oluşturur. Yapılan son çalışmalarda kahkahanın da tendon ve kemikleri güçlendirdiği sonucuna varılmıştır. Hastane palyaçoları¹⁶⁹ da güldürme ve eğlendirme yöntemlerini kullanarak arkadaş ve oyunlardan mahrum kalan hasta çocuklar üzerinde önemli bir iyileşme vasıtası olmaktadır.”¹⁷⁰

Araştırmalar, gülmenin beden ve ruh sağlığımız üzerinde yukarıda genel hatlarıyla değindiğimiz olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkilerinin de söz konusu olabileceğini ortaya koymuştur.¹⁷¹ Bu menfi etkilerden genel hatlarıyla bahsetmek gerekirse, “kahkaha, kan basıncı üzerinde yaptığı basınç sebebiyle geçici bilinç kaybına neden olmakta, daha tehlikeli olarak da kalp atımlarını tetikleyen elektriksel akımları tetikleyerek kalp ritmini bozmakta, hatta kalp krizine dahi sebep olabilmektedir. Ayrıca kahkahanın kalp yırtılmasına da yol açabileceği belirtilmektedir.

Solunum üzerindeki olumsuz etkileri ise şunlardır: Gülme ile oluşan derin soluma sonucunda, solunum yollarına doluşan yabancı maddeler sebebi ile astım ve alerjik krizler söz konusu olabilmektedir. Ayrıca diyafram ile akciğerler arasına havanın dolmasıyla nefes almakta zorluk ve histerik gülme ile akciğerdeki hava keseciklerinin aşırı genişlemesi ve de gülme esnasında dışarıya verilen nefes dolayısıyla var olan hastalığın yayılma riski de sayılan sonuçlar arasındadır. Bir diğer olumsuz etki ise baş ağrıları, kasların birdenbire gevşemesi (*katapleksi*) ve idrar tutamamadır. Gülmenin çene çıkıklarına da yol açabileceği diğer bir olumsuz sonuçtur. Çocuklarda gülme zorluğu ve eksikliği de karın enfeksiyonlarının bir göstergesi olabilmektedir. Ender olarak karın kaslarında yırtılma ve kanamalar ise gülme kaynaklı sağlık sorunları içindeki bir başka sonuçtur.¹⁷²

4.2. Toplumsal İşlevi Açısından Mizah

Sosyolojik açıdan mizahın birleştirici gücü kendini yaşamın birçok alanında göstermektedir. Daima ciddiyetin hüküm sürdüğü monoton bir hayat anlayışı yerine,

¹⁶⁹ Daha fazla bilgi için bk. Saliha Koç vd., *İyileşme ve İyileştirmede Gülümsemenin Gücü* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2009).

¹⁷⁰ Kahya, “Mizahın Sağlığa Etkisi”, 236-237.

¹⁷¹ Kurious, “Gülmek Deyip Geçmeyin” (Erişim 18 Aralık 2020).

¹⁷² Kurious, “Gülmek Deyip Geçmeyin”.

ortamı ısıtan, güler yüzün hâkim olduğu bir yaşam, insan fıtratıyla daha uyumlu olanakları da beraberinde getirir. Mizah ile ortak duygular dile geldiği gibi gruplarda da yeni bir sinerji yaratarak gerilimi azaltır. Mizah, paylaşıldığı takdirde insanları bir araya getirip ilişkileri pekiştirerek güven duygusunu da harekete geçirir. Ayrıca mizah, çalışma ortamlarında ekip ruhunu ve dayanışmayı olumlu yönde etkileyerek çalışanların kendilerini rahat ve samimi hissetmelerini sağlayarak verimi artırır.¹⁷³ Yapılan bazı araştırmalar mizahın, kurumlarda sorun çözme, farklı fikirler üretme, uyumsuz davranışları olumlu bir şekilde dönüştürme gibi sonuçlar verdiğini tespit etmişlerdir.¹⁷⁴

Mizahın sosyal alandaki en etkin işlevlerinden birisi de protest nitelik taşımasıdır. Kamusal alanda baskı unsuru olan, kritik edilmesi gereken, yanlış giden bir şeye karşı, ses çıkarılamayan veya ses çıkarıldığında risk yaratacak söz ve davranışlar karşısında hak arama aracına dönüşerek yeni bir kimliğe kavuşan mizah; erkin/gücün karşısında korkuları bir yana bırakarak bastırılmış duyguların dışı vurumunu sağlayan etkili bir araçtır.¹⁷⁵ Öyle ki erk sahipleri ciddilikle yapılan tenkitlere göstermedikleri müsamahayı, mizahi üslupla yapıldığında gösterebilirler.

Mizahın en mühim fonksiyonlarından birisi de toplum düzeninin korunmasında aldığı etkin roldür. İnsan, içerisinde yaşadığı toplumda yalnızlaşmamak, teşhir edilmemek ve küçük düşmemek için sosyal normlara uymak zorundadır. Resmî yaptırım gücü olmasa da bir sosyal denetim mekanizması olarak bu kuralların çiğnenmemesinin en etkili cezası ‘gülmedir’. Örneğin kibirlilik, gösteriş, cimrilik gibi uyumsuz ve aykırı davranışlar kültürün sosyo-psikolojik dinamikleri tarafından gülme yoluyla cezalandırılmaktadır.¹⁷⁶ Birey, genel kabullerin aksine davranmaktan sakınarak başkalarının önünde gülünç duruma düşmemek ve mahcup olmamak için bu değerlere uygun hareket eder.

¹⁷³ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 35.

¹⁷⁴ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 33.

¹⁷⁵ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 31.

¹⁷⁶ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 28- 29.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN-MİZAH İLİŞKİSİ VE MİZAHIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmamızın bu bölümünde din-mizah ilişkisi, mizahın tarihsel gelişimi dikkate alınarak vahiy kaynaklı üç semavi din (İslâm, Yahudilik, Hristiyanlık) özelinde ele alınacaktır. Ayrıca İslâm'ın temel kaynaklarında, mizaha dair hususların olup olmadığı, varsa bunların nasıl yorumlandığına ilişkin yaklaşımlar, mizahın meşruiyetine veya mizah karşıtlığına delil olarak yorumlanabilecek âyet ve hadis rivâyetleri ekseninde değerlendirilecektir.

Her üç dinin konuyla ilgili değerlendirmelerine geçmezden önce insanlık tarihinin, mizahın felsefesine ilişkin ilk yazılı bilgilerinin, Antik Yunan'ı işaret etmesi sebebi ile bu bölümde öncelikli olarak; Yunan medeniyetindeki mizah anlayışını ve daha sonra da diğer dönemlerin mizah anlayışlarını periyodik olarak ele alacağız.

1. Din-Mizah İlişkisi

İnsani unsurların vazgeçilmezlerinden biri olan mizahın, insanoğlunun inandığı dinî değerler ile nasıl ve hangi çerçevede buluşacağı daima merak konusu olmuştur. Din olgusu elbette ciddiyetle ele alınması gereken bir alandır ancak hayatın zorlukları ile başa çıkma hususunda mizahın olumlu etkisi göz ardı edilemez. Bu sebeple din mensupları açısından din-mizah ilişkisinin sınırlarının ne olduğu sorusu bir kez daha önem kazanmaktadır.

Her üç dinin mizah ve gülmeye ilişkin yaklaşımının temelinde bir benzerlik olduğu söylenebilir. Bu benzerliğin en önemli yanı mizahın, her üç dinde de bizzat insanları eğlendirmek veya güldürme kastı ile değil, ilahî mesajın, müntesiplerine istenilen şekilde aktarımında engel teşkil eden şeytani unsurların ironik bir biçimde zemmedilmesi için kullanılan bir araç vazifesi görmesidir diyebiliriz. Her üç dinin, birincil kutsal kaynaklarında mizahi öğeler; ancak metne serpiştirilmiş kapalı ifadeler, söz oyunları, çeşitli anekdot ve çıkarımlar yolu ile belirlenebilen niteliklere haizdir.¹⁷⁷ Gülme olgusu ise genel itibarıyla ağlamanın karşıtı ve cennet-cehennem dilemmasına koşut olacak bir içerikle yer alır. Özellikle Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın çektiği ıstıraplar ve takipçilerinin

¹⁷⁷ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 200.

çilecilikleri Hristiyan teologların, mizaha karşı mesafeli ve soğuk duruşlarının temel etkenlerinden birisi olmuştur. Bu tarz çileci anlayış, İslâmi yorumlarda da dikkat çeker ki Hz. Peygamber'in vefatından sonraki 1. yüzyıl sonlarında dar bir çerçevede başlayan çileci anlayış, bazı zahid çevrelerde giderek yaygınlaşmış, gitgide artan katı bir çilecilik anlayışı söz konusu olmuştur. Bu anlayış, nefsi tabii arzularından arındırmayı esas almış, az yeme, az konuşma, az uyuma ve inzivaya çekilme gibi prensipleri esas almıştır.¹⁷⁸ Dolayısıyla bu tarz bir zahidi yaşam tarzında mizahın kendisine bir yer edinmesinin zor olacağı da bir realitedir.

Vahiy kaynaklı üç semavi dinden biri olan Yahudiliğin mizahın ironi ve alay boyutuna en çok başvurulmuş din olduğu söylenebilir. Tanrı'nın kendisi dahi kullarıyla alay eder. Yani mizah, Yahudilikte keskin bir eleştiri ve kınama ögesidir. Hristiyan teolojisi ise mizaha karşı katı ve mesafeli bir tutum benimsemiştir ve daha önemlisi “sevinç” temasının ön planda olması mizahla doğrudan alakalı değildir. Hz. İsa'nın ironik tarzındaki birkaç örneği dışında mizahi öğelere rastlanmaz. İslâm dininde de Kur'ân'ın temel ilkeleri aracılığıyla mizahi öğelere doğrudan bir bağlantı söz konusu değildir. Ancak Hz. Muhammed'in hayatından örnekler sunan rivâyetler yolu ile idealize edilecek ölçüde, pozitif bir mizahtan söz etmek mümkündür.¹⁷⁹

Dinler, doğası gereği hayatın yaşam ve ölüm arasında devam etmekte olan zıt kutuplu niteliği karşısında beşeriyetin nasıl tavır alması gerektiğine ilişkin ilkeler vazetmiştir. Ancak din ve mizah arasında daima tartışılacak gerilimli bir ilişki söz konusudur. Bunun nedeni temelde, dinin sadece “ciddi olan alanı” ilgilendirdiği anlayışının yer almasıdır. Örneğin; çağdaş yazarlardan biri olan Umberto Eco (öl. 2016), *Gülün Adı* adlı eserinde, bağınaz din adamlarının mizaha duydukları tepkiyi konu edinir. Eserde, Aristoteles'in gülmenin felsefesini konu edindiği *Poetika* adlı kitabının komediyle alakalı kısmı, bir kütüphane görevlisi tarafından kimsenin eline geçmemesi için saklanmaktadır. Görevli bununla da yetinmez ve kitabı zehirli bir duruma getirir. Ona göre kitap birçok cinâyete bile sebep olabilecek güçlü bir erki temsil etmektedir. Kitapta kilisenin otoritesini temsil eden karakterlerden biri olan Jorge, “Anlamsız ve gülünç sözlerin söylenmesi uygun değildir.”¹⁸⁰ diyerek, gülmenin sebep olacağı eylemlerin, erk üzerinde yaratacağı olası

¹⁷⁸ Selçuk Eraydın, “Çile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/315.

¹⁷⁹ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 200.

¹⁸⁰ Umberto Eco, *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: Can Yayınları, 1987), 123.

tehlikelere de göndermede bulunur. Öyle ki kitaptaki rahip, gülmeye ilişkin katı ve tavizsiz tutumunun haklılığını; yaşamını çileler içerisinde geçirmiş olduğunu düşündüğü İsa'dan almakta ve “Komediler, kâfirlerce seyircileri güldürmek için kaleme alındı ama bu hiç de iyi olmadı. Zira Efendimiz İsa hiçgğbir zaman güldürü ve masal anlatmamıştır. O bize yalnızca açık meseller yolu ile cenneti nasıl elde edebileceğimizi anlattı.”¹⁸¹ demektir. İnancın ancak korku ile yerleşebileceğine inanan bu din adamı için gülme; inancın dibine konulmuş bir dinamit gibidir ve kilisenin kahkahalara onay vermesi hâlinde Hristiyanlık çöküşten kurtulamayacaktır. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak da sonunda kitap ortadan kaybolmuştur.

Yaptığı deneysel çalışmalarla din ve mizah arasında keskin bir ayırım olduğu tespitinde bulunan Vassilis Saroglou konuya ilişkin makalesinde; dinlerin mizaha karşı olan uzaklığının tesadüfi olmayıp, derin gerçeklere dayandığı fikrindedir. Saroglou, deneyler sonucunda bağnaz dindarlığın mizahi temayülü olumsuz etkilediğini ve dar görüşlü dindarların, açık fikirli dindarlara nispetle mizahi olanı algılamakta daha fazla bir zamana ihtiyaç duyduklarını belirtir.¹⁸²

Din-mizah karşıtlığını çeşitli başlıklar altında ele alan Saroglou özetle şu karşılaştırmaları yapmaktadır: “Mizah, hayattaki uyumsuzlukları fark etmeyi sağlayarak bundan zevk duymayı da içerir. Ayrıca mizah herhangi bir anlam arayışı çerçevesinde değil, anlamsızlığa da yer veren bir nitelikte olabilir. Oysa din, yaşamdaki olguları anlamlandırmanın peşindedir ve uyumsuzluktan zevk almaya veya anlamsızlığa onay vermez. Bir başka karşıtlık ise mizahın her zaman gerçeklikten beslenmek zorunda olmaması ve ahlaki gerekçelerle hareket etmek durumunda olmayışdır. Hâlbuki din, kural koymakta ve ahlaki olanı her daim gözetmek durumundadır. Mizahın bir diğer ayırıcı özelliği ise yeniliği, macerayı ve çeşitli fiziksel ve sosyal riskleri de göze alabilmesidir. Oysa din söz konusu olduğunda, din adına hareket edenlerin anlayışında daha çok kuralların devamı, ciddiyet, riskli alanlardan uzak durma ve geleneksel değerlerin korunup kollanması gibi muhafazakâr eğilimlerin ağır bastığı görülür. Din, otokontrolü esas alarak kişinin kendisini her durumda denetleyebilmesini benimserken mizah, duygusal açıdan beklenmedik tepkilere yol açabilmekte ve aklın denetimini zorlaştırabilmektedir. Ayrıca

¹⁸¹ Eco, *Gülün Adı*, 191.

¹⁸² bk. Vassilis Saroglou, “Religion and Sense of Humor: An a Priori Incompatibility? Theoretical Considerations from a Psychological Perspective”, *Humor: International Journal of Humor Research* 15/2 (2002), 191-214.

mizahın başvurduğu unsurlardan; cinsellik ve saldırganlık yönüyle dile getirilmesi de dinî açıdan hoşgörölü karşılanmayacaktır. Zira din, ister sözlü, isterse filî olsun haksız saldırılara ve cinsel serbestliğe karşıdır. Dolayısıyla mizah, her iki olgunun da sınırlarını aşabilecek bir nitelik taşıyabileceğinden, dinin bu iki unsura yönelik yasak alanını tehdit eden bir mahiyet arz etmektedir.¹⁸³

Din-mizah ve trajedi olgusunun benzer niteliklerine ilişkin bir diğler değerdendirme ise şöyledir: “Her şeyden önce, dinsel metinlerde de tıpkı komedi metinlerinde olduğı gibi, türlü zorluklara rağmen bir mutlu son beklentisi bâkidir. Din, trajedi ve komedi insanın arzularına, zaaflarına, korkularına, zayıflıklarına ve hayatın ve ölümün gerçekliğı karşısındaki duygusal karmaşıklığı yanıt olarak anlam ürettiğı, birbiri ile örtüşen üç farklı alandır. Her üç olgu da hayatın yaşam ve ölüm, iyilik ve kötölük gibi uyumsuzlukları karşısında, insanın deneyimine odaklanarak yanıtlar arar. Her üçü de benzer konuları mesele edinir ama verdikleri yanıtlarda ayrışır. Örneğın din ve mizahın benzerlikleri üzerinde duran John Morreal’e (öl. 1419/1999) göre savaşa karşı trajedinin cevabı isyan ve öfke iken, komedi, başa çıkma, gülüp geçme gibi bir imkân sunar. Dinde ise ağırlık emir ve tavsiyelerin ağırlığı hissedilir. Ona göre; mizah duyguları serbestleştirerek, problem ve sıkıntılar karşısında insanı özgürleştirir. Aşırı ve gereksiz ciddiyetin dozunun ayarlanamaması dini fanatizmi besler. Böylesi bir durumun çözümünü mizahta bulur. Zira aşırı ciddiyet esnek ve yaratıcı düşüncüyü baltalar. Morreal, ayrıca trajik duygular olarak tanımladığı korku, öfke, üzüntü gibi temel insani duyguların ancak mizah ile teskin edilebileceğı kanaatindedir. Morreal mizah ve din ilişkisini şöyle kurar: ‘Nasıl ki din bu duygularla baş edebilmesi için insana bir umut aşılyorsa, mizah da benzer bir işlevi üstlenmekle aynı amaca hizmet eder.’ kanaatini taşır. Benzer bir tespiti Conrad Hyers’te de (öl. 1388/1968) görmekteyiz. Ona göre de mizahı dine yakınlaştıran şey, uhrevi olan ile cismani olan arasındaki derinliğı minimize eder. İnsanın en umutsuz ve zorlu anlarında nasıl ki din, ilahî adalet öğretisi ile bir umut aşılyorsa benzer şekilde mizah da gülme yolu ile yaşamın gerçekliğini bir süre askıya alarak kurtuluş ümidini aşılır.”¹⁸⁴

Din ve mizah ilişkisi üzerine çalışmalar yapmış olan batılı bilim adamlarının bir kısmı ise din ile mizah arasında mesafe olması gerektiğının altını çizer. Bunun gerekçesini

¹⁸³ Saraglou, “Religion and Sense of Humor”, 203-205.

¹⁸⁴ Emek Çaylı Rahte, “The Brand New Testament’de Alternatif Bir Dünya Kurgusu: Babalık Kurgusu ve Anaerkil Ütopya”, *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Ekim 2018), 18.

de mizahın doğasında var olan yenilik ve belirsizliğe açık olma, sürpriz, otokontrolü ortadan kaldırma, toplumsal normları ihlal ederek bozuma uğratma gibi özelliklere dayandırılır.¹⁸⁵

Sonuç olarak mizah genelde olaylardaki tutarsızlıklardan beslenir, kanıksanmış fikirleri görmezden gelerek başka başka anlamlar yükler ve bundan eğlenme adına malzemeler çıkararak uyumsuzluk ve kuralsızlığa kapı aralar. Bu yönüyle mizah, müntesiplerine uyum, anlam ve güven aşıl原因an din olgusu karşısında tutunmakta zorluk çeker. Ayrıca dinî muhayyilede kişilerin her durumda özdenetimlerini yitirmemeleri beklenirken, mizah söz konusu olduğunda bunun kontrolü zor olabilir. Ancak mizah ve din ilişkisi, yapısal farklılıklarına rağmen ortak paydalarda da buluşur. Din ve mizahın, her ne kadar uyumsuz bir ikili gibi görünse de hayata anlam katma, sosyal ilişkilerin geliştirilmesi, hoşgörünün tesisi, zor zamanlarda stresle başa çıkma imkânı sunması, alternatif bakış açıları geliştirme gibi hususlarda ortak hedefleri olduğunu söylememiz mümkündür.

2. Mizahın Tarihsel Gelişimi

2.1. Antik Yunan’da Mizah ve Gülme

Modern gülmenin tarihi Yunanlılarla başlamıştır.¹⁸⁶ Mizahın ilk örneklerine ve Antik Yunan tiyatrosunun iki önemli ögesinden biri olan *Komedia*’da rastlanır. *Komedy*a’nın kökeni (M.Ö.) 6. yüzyılın yazarlarından İkaryalı Susarion’a dayandırılır. Onun, ozan ve oyunlardan oluşan bir koro ile yarışma niteliği de olan komik gösteriler düzenlediği ve çiftçilerin yüzlerini şarap tortusu ile boyayarak kendi haklarını savunmak için tepki duydukları yurttaş mahallerine gidip gösteri yaptıkları söylenmektedir. Bu varsayım, Antik komedyanın toplumsal taşlama özelliğinin aynı zamanda bir tür kaba köylü güldürüsünde de var olduğunu göstermektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Vassilis Saroglou, “Beyond Dogmatism: The Need for Closüre as Realeted to Religion”, *Mental Helath. Religion with Culture* 5 (2002), 183-194.

¹⁸⁶ Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi: Yıkıcı Tarihi Olarak Gülme* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 105.

¹⁸⁷ Ayşegül Yüksel, “Antik Yunan Tiyatrosunda Komedyanın Evreleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 33/1-2 (1990), 559.

M.Ö. 486'da yasal olarak sergilenmesine izin verilen *Komedia*, Atina'da düzenlenen ve şarap Tanrısı olarak bilinen *Dionysos* şenliklerinde komedya yarışmaları düzenlenerek kentin yöneticilerinin bu yarışmalarda hicvedilmesi ile ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Bu festivallerde halk bolca şarap içip garip kılıklara bürünür, müstehcen anlatı veya şarkılar eşliğinde yürüyerek birbirlerine sataşır ve kentin ileri gelenlerini alaya alırlardı.¹⁸⁸

Gülmenin yaratıcı gücüne dair anlayış, diğer antik uygarlıklarca da bilinmektedir. Üçüncü yüzyıla tarihlenen Mısırlı bir simyacıya ait bir papirüste, dünyanın yaratımı ilahî gülmeye şöyle atfedilmiştir:

“... Yaradan güldüğünde, dünyayı yönetmek için yedi tanrı doğdu... Kahkahalarla güldüğünde her yer aydınlandı... İkinci kez güldüğündeyse, sular yaratıldı ve yedinci gülüşünden ruh ortaya çıktı.”¹⁸⁹

Eker, mizahın tarihsel kökeni ile ilgili olarak; “Eski Mısır'da *Bes* adıyla bilinen gülme tanrısının heykellerinin varlığına rağmen, Batı'da mizah felsefesinin kökeni Antik Yunan ve Roma dönemine dayandırılır. Antik Çağ'da her ne kadar gülme, Tanrılara özgü bir ifade biçimi olarak görülse de insana bahşedilmiş, doğru kullanılması gereken bir olgu olarak da değerlendirilmiştir. Antik Yunan mizahının felsefesi, tanrılara gülmek üzerine değil daha çok onların neşesine ortak olmak içindir. Beşerî zaaflarıyla da görülen, hareketi, sesi ve kargaşayı seven Yunan tanrıları, aslında mizahın da bir parçasıdır. Bu nedenle Grek yazarlar, tanrılar ve ilahî kahramanlar hakkında mizahi bir dille yazmaktan çekinmemişlerdir.” demektedir.¹⁹⁰

Antik Yunan bilgeleri gülmenin teorisini yapmışlardır. Örneğin; Sokrat (M.Ö. 399) için gülmenin niteliği önemlidir. Kişinin kendi kusurlarını görmeyip başkalarının ayıplarını alaysı bir biçimde gülmekle ortaya koymasını bir kusur olarak niteleyen Sokrat için bu, cahilce, bayağı ve düşük bir eğlenme biçimidir. Sokrat, tuz metaforu ile meşru gülmeye bir sınır çizer ve “Gülmeyi tuzu kullandığı gibi kullanmalı insan, sakınarak!” der. Sanders, Sokrat'ın bu sözünün birçok anlam içermesi sebebiyle, gülmenin tarihinde çok önemli bir yeri olduğunu düşünmektedir. O dönem için tuz oldukça pahalıdır hatta maaş yerine bile geçmektedir. Antik Yunan'da tuzun, statüyü belirleyen bir konumda ve konukseverliğin bir

¹⁸⁸ Yüksel, “Antik Yunan Tiyatrosunda Komedyanın Evreleri”, 558.

¹⁸⁹ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 17.

¹⁹⁰ Eker, “İnsan Kültür Mizah”, 170-171.

göstergesi olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla dozu iyi ayarlanmış bir nükte, görgülü olmanın bir ifadesidir. Bu sebeple asla abartılmamalı, tadı tuzu yerinde olmalı, incitici olmamalıdır.¹⁹¹

Platon ise daha katı bir tutum benimseyerek, gülmeyi devletin otoritesini zayıflatan bir tehlike olarak görür. Ona göre, yöneticiler emirleri uygulatabilmek, gardiyanlar ise düzeni sağlayabilmek için gülmemelidir. Ayrıca gülmenin insanları aşırı duygular ve korkusuzluğa iteceği gerekçesi ile halkın gülmeye özendirilmemesi fikrini taşır. Bunu da toplumsal düzenin devamının sağlanabilmesi için gerekli görür. Zira Platon gülmenin, yerleşik düzeni alt üst edebilecek bir gücü olabileceğinin de farkındadır ve devlet yetkeye karşı böyle bir tehlikeye müsamaha gösteremez. Bu yüzden insanlar duygularını kontrol etmelidir.¹⁹²

Platon (M.Ö. 348), başkalarını inciten küstahça ve öfkeli gülüş sahiplerinin erdemli ve yüce olamayacağını düşünmektedir. Böylece gülmeyi devlet düzenini korumak için kontrol edilebilir bir hâle getirmeyi amaçlamıştır.¹⁹³ Ayrıca Platon gülmeyi Tanrı'ya karşı bir meydan okuma olarak değil, gülmenin sebep olduğu olumsuz kamusal tezahürleri sebebi ile mahkûm etmektedir.¹⁹⁴ Tüm bu olumsuz yaklaşımına rağmen Platon, gülmeye ancak ciddi bir savı kabul edilebilir kılmak şartıyla onay verir.

Antik Çağ insanı için bir bebeğin ilk gülüşünün vaktini belirlemek oldukça önemlidir.¹⁹⁵ Zira ilk gülüş anı bebeğin yaşamını sonsuza dek ruhla doldurur. Bu an, Aristoteles (M.Ö. 385) için insanı hayvanlardan ayıran köklü bir ayrım yapmak anlamına gelir. Bu sebeple de ruhun gülme yolu ile geldiğine inandığı için insanı “*animal riddens*” yani “gülen hayvan” olarak tanımlar.¹⁹⁶ Aristoteles, gülmeye karşı Platon kadar katı bir tutum sergilemek yerine orta yol benimser ve gülmeyi, “iyi gülme” ve “kötü gülme” olarak ayırır. Aristoteles, görgülü gülmeyi kişi ve toplum için güç olarak değerlendirirken, görgüsüz gülmeyi zavallı ve cahilce bir davranış olarak değerlendirir.

¹⁹¹ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 110.

¹⁹² Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 111.

¹⁹³ Saliha Deniz Şahinalp, *Türkiye’de Gülmenin Dönüşümü: 1970 ve 2000’li Yıllarda Komedi Filmlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 5.

¹⁹⁴ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 112.

¹⁹⁵ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 22.

¹⁹⁶ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 22.

Romalı meşhur hatip Cicero (M.Ö. 43) ise gülmeyi; kabul gören ve kabul görmeyen gülme olarak iki grupta ele alır. Kabul gören mizah, nezih ve bir kentlinin anlayabileceği niteliktedir. Kabul görmeyen mizah ise özgür doğan insana yakışmayan, kaba, saygısızca ve utanç vericidir.¹⁹⁷

2.2. Yahudilikte Mizah ve Gülme

Yahudilikte mizahın kökleri Tevrat'a kadar uzansa da günümüzdeki öğeleri itibarıyla etnik kökenli mizah türü olarak varlığını sürdürmektedir. Azınlık olarak uzun asırlar boyu diasporada yaşamak zorunda kalan Yahudiler, yaşadıklarını bir tür ilahî ironi olarak görmüşler ve bu durumun sebep olduğu zor hayat şartları karşısında mizah yoluyla kendi mizah felsefelerini oluşturmuşlardır. Mizahi malzemelerini, Tevrat'ın inanç ve amele yönelik temalarından aldıkları gibi bazen özeleştiri, bazen de savunma amacıyla mizaha başvurmuşlardır. Mizah, Yahudi toplumu için aynı zamanda bir sosyal rahatlama ögesi konumunda olmuştur. Özellikle yaşadıkları sürgün, taciz, yoksulluk, göç gibi trajik olaylar ironik bir biçimde mizah alanına taşınmıştır. Bu sebeple Yahudi mizahının, bir yönü ile hüznün taşıdığı kanısında olanlar da vardır.¹⁹⁸

Tevrat'ta mizah, espriler açık bir şekilde yer almasa da kelime oyunları, alay ve ironi gibi mizahi teknikler yoluyla yer almıştır.¹⁹⁹ Örneğin putperest zihniyete alaycı bir göndermenin söz konusu olduğu bir pasajda İlyas, Baal'e tapanlara ironi ve alay yoluyla şöyle seslenmektedir:

*“Bağırın, yüksek sesle bağırın! O, Tanrıymış. Belki dalgındır, ya da heladadır, belki de yolculuk yapıyor! Yahut uyuyor da uyandırmak gerekir!”*²⁰⁰

Yahudi inancındaki gülme olgusuna gelince; Eski Ahit'teki gülme örnekleri kozmik bir uyarı niteliğinde ve alaycı nitelik taşır.²⁰¹ Bunun tek istisnasını İbrahim'in karısı Sara'ya, bir meleğin getirdiği evlat müjdesi sebebiyle oluşan “sevinçten kaynaklanan gülme” olayında görmekteyiz. Sara aynı zamanda, İbranice “güler” anlamını taşıyan oğlu İshak'ı dünyaya getirince sevincini şöyle ifade etmektedir;

¹⁹⁷ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 172.

¹⁹⁸ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 180-182.

¹⁹⁹ Yusuf Emre, *Din ve Mizah* (Ankara: Eskiye Yayıncılık, 2020), 91.

²⁰⁰ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014), 1Kr.18:27.

²⁰¹ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 67.

“Sara, ‘Tanrı yüzümü güldürdü.’ dedi. ‘Bunu duyan herkes benimle birlikte gülecek.’”²⁰²

Sanders, bu olayın gülme ile ilgisini şöyle yorumlamaktadır: “Yahudiler için İshak’ın doğumu, gülmeye ilişkin esas tutumu da aydınlatır. Gülme, İshak’ın dünyaya gelişi ile birlikte âdeta bedenlenmiştir. İbranicede “simcha” denilen gülmeyi yeryüzünde insanların gerçekleştirme imkânı yoktur fakat gülme, tıpkı bir soluk gibi Tanrı’nın mucizevi bir armağanı olarak alınabilir.”²⁰³

Kutsal kitapta Tanrı, kullarının onu reddetmesine gülmektedir. Ancak bu gülüş, alaycı ve küçümsemeci nitelikte olup bir de Tanrı’yı inkâr edenlere karşı mutlak bir hükümdarlığı ifade eder. Zira insanoğlunun Tanrı karşısında meydan okuması küstahça bir davranıştır. Tanrı bu tavra gülecek ve böylece inançsızlar üzerinde mutlak hükümdarlığını hissettirip, Tanrı karşısında bir hiç olduklarını, kibirli tavırlarının bir sonucu olarak alay edilmeye layık olduklarını onlara gösterecektir.

Kutsal kitapta Tanrı’nın bu nitelikteki uyarıcı gülüşünü dört ayrı yerde görmekteyiz.²⁰⁴ Şöyle ki: Umarsızca kargaşa yaratan toplulukların kötü eylemlerine, Rab olsa olsa gülecektir, şu ifadelerde görüldüğü gibi:

“Göklerde oturan Rab gülüyor, onlarla eğleniyor.”²⁰⁵

“Ama Rab kötüye güler. Çünkü bilir onun sonunun geldiğini.”²⁰⁶

Musevilik gülmenin tedirgin edici özelliklerine karşı müsamahakâr değildir. Haham Chanina Bar Papa (M.S. 300), Tanrı’dan uzaklaşmaya eşlik eden içten gelen gülüş hissi doğduğunda, bu durumdan kurtulmak için hemen Tora’yı okumaya koyularak gerekli ciddiyet ve ağırbaşlılığa dönülmesi gerektiği fikrindedir. Onun bu husustaki tavsiyesinin anlamını şu sözlerinde apaçık görmek mümkündür: “Hoppalık (*lahastilka*) güdüsünü duyarsanız, Tora’nın sözleriyle buna karşı koyun.”²⁰⁷ Sanders, bu önerinin amacını şöyle yorumlamaktadır: “Hoppalık dürtüsü beraberinde yüksek sesli bir gülme hissini de getirir ve bu durum ciddiyetle yorumlanması gereken Tora’nın anlamlarını bozguna uğratar.

²⁰² Yar.21:6.

²⁰³ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 64.

²⁰⁴ bk. Öz.1:26-27; Mez.59:8.

²⁰⁵ Mez.2:4.

²⁰⁶ Mez.37:13.

²⁰⁷ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 68-69.

Ciddiyetin ağır bastığı bir okuma esnasında gülme anarşist bir güç gibi belirir. Oysa Tora'nın okunması, bu gülme dürtüsünü ortadan kaldırır. Bar Papa'nın amacı gülmenin tamamen aşılmasıdır. Zira gülme; asi ve boyun eğmeyen niteliği ile istediği mekânda aniden beliriverir, engelleri yıkıp, mahrem mekânlara sızar ve özel veya kamusal alanlarda yankılanır.”²⁰⁸

Gülmenin her hâlükârda kontrol edilebilir olması yanında yerinde ve zamanında olması da önemlidir:

“Ağlamanın zamanı var, gülmenin zamanı var. Yas tutmanın zamanı var, oynamanın zamanı var.”²⁰⁹

2.3. Hristiyanlıkta Mizah ve Gülme

Hristiyanlıkta asıl model İsa'dır. Onu, ağırbaşlı, ciddi, neşeli gülüşlerden uzak Yahudi Tanrısının oğlu olarak betimleyen kilise babaları ve ilk ilahiyat yorumcuları için İsa gülmeyen biridir. O, sırf insanları güldürme adına da şaka yapmaz. Gülen İsa, ciddiyetini kaybederek ağırbaşlılığını yitirmiş ve bu sebeple de öğretilerinin toplumu tarafından kabulünü zorlaştırmış olurdu.²¹⁰ Ayrıca hayat, ciddi olmanın ötesine geçecek bir imkân sunamayacak kadar değerli bir zamanı barındırdığından, bir Hristiyan için gülüp eğlenecek boş zaman söz konusu değildir.²¹¹ Bu, İncil'de İsa tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Size şunu söyleyeyim: İnsanlar söyledikleri her boş söz için yargı gününde hesap verecekler. Kendi sözlerinizle aklanacak yine kendi sözlerinizle suçlu çıkarılacaksınız.”²¹²

Bu tarz ifadeler Hristiyan bir bireyin ciddiyeti elden bırakmaması gerektiği algısını kuvvetlendirmiştir. Ancak bu, gülme ediminin tamamen yok sayıldığı anlamına gelmez. Zira İsa, bağlılarına şöyle demektedir:

“Ne mutlu size, şimdi ağlayanlar! Çünkü güleceksiniz.”²¹³

²⁰⁸ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 72.

²⁰⁹ Vai.3:4.

²¹⁰ Azem Sevindik, *Türk Halk Kültüründe Mizah Ekolojisi* (İstanbul: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 11.

²¹¹ John Morreal, *Comedy, Trajedy and Religion* (Albany, NY: State University of Newyork Press, 1999), 103.

²¹² *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014), Mat.12:36.

İncil’de gülme kavramı için, sâgah (olumlu ve neşeli gülüş) ve lâgah (alaycı gülüş) şeklinde iki ayrı terim mevcuttur. Her ne kadar İncil’de ciddiyet havası ağır basıp, gülmeye karşı olumsuz tavır hissedilse bile, Hristiyanlığın gülümsemeyi tamamen dışlamadığını ileri sürenler de vardır. Jakob Jonsson, mizahi olana karşı bazı dönemlerde getirilen yasaklamaların sebebini; “ruhunu kaybetme durumunda, Tanrı’nın insanların neler kaybettiklerini gösterme amacı ile vaizlerin cemaatlerini korkutma görevlerinin bir parçası” olarak açıklar.²¹⁴

İncil’de haddini aşan mizah ise hoş görülmez:

*“Aranızda açıklık saçıklık, budalaca konuşmalar, bayağı şakalar da olmasın. Bunlar size yakışmaz...”*²¹⁵

Din ve mizah ilişkisini psikoloji ilmi çerçevesinde ele alan Vassilis Saraglou’ya göre, dindar kişilikte duyguların kontrolü ön planda yer almaktadır. Bu sebeple duygu yönetimini zorlaştıracı kahkahaya karşı mesafeli bir ilişki söz konusudur. Ayrıca diğerkâmlığın dinî çevrelerdeki önemi dolayısıyla bir başkasının gülünç hâle sokulması kabul edilemez. Saraglou, Hristiyanlıkta erken dönemde kahkahaya izin verildiğini, ancak karalama ve düşmanlık amacı güden mizahın yasaklandığını belirtir. O, çağdaş dönemde de bu ayrımın varlığına dikkat çeker.²¹⁶ Bunlar yanında, Hristiyanlığın ilgili verileri mizahın kendisinden ziyade imanlı gönüllerin ulaşacağı sevinçli ruh hâlinin, gülme olgusundan daha önemli olduğunu vurgular görünmektedir. Şöyle ki:

*“Size şunu söyleyeyim: Aynı şekilde Tanrı’nın melekleri de tövbe eden bir tek günahkâr için sevinç duyacaklar.”*²¹⁷

2.4. Cahiliye Araplarında Mizah ve Gülme

Cahiliye Arapları, yaşamlarını zorlu coğrafi yapı ve iklim şartlarının sert koşullarında idame ettirmişlerdir. Hayatlarının vazgeçilmez unsurları olan aşırı sıcaklar, çeşitli tehlikeler ve bitmek bilmeyen zaman mefhumu eşliğinde yaptıkları çöl yolculukları ile

²¹³ Luk.6:21.

²¹⁴ Eker, *İnsan Kültür Mizah*, 191.

²¹⁵ Ef.5:4.

²¹⁶ Saraglou, *Religion and Sense of Humour*, 204.

²¹⁷ Luk.15:10.

kabileler arası mücadelelerle verdikleri yaşam savaşı birlikte düşünüldüğünde onların sert ve katı mizaçlı kişiliğe sahip olmaları doğal karşılanabilir. Ancak bu zor şartların sonucu olarak, Arapların nüktedanlık ve mizahtan uzak olduğunu düşünenler yanında tam tersine mizaha meyyal oldukları, edebî alanda ortaya koydukları eserlerinde şaka, fıkra ve nüktelere yer verdiklerini düşünenler de vardır.²¹⁸ Meşhur Arap edibi Câhız, Arap toplumunun mizaçları itibarıyla mizaha yatkın olduklarını ve bu minvalde çocuklarına *ḍaḥḥāk* (çok gülen), *bessām* (çok gülümseyen), *ṭalk* (gülür yüzlü) gibi isimler koyduklarını söyler. Ayrıca *heşşun ile 'd-ḍayf* (misafirine karşı gülür yüzlü), *bessāmu'l- 'aşıyyāt* (akşam gülen) ve birini överken de *ḍāḥuku's-sinn* (güldüğünde dişleri görünen) anlamında tabirler kullandıklarını da belirtir.²¹⁹ Onlar, olumsuz şartlara rağmen üzerlerindeki stres yükünü azaltmak için yaşamlarını çeşitli oyunlar-eğlenceler, şiir yarışmaları, nüktelerle daha neşeli hâle getirmekten de geri durmamışlardır.

Cahiliye Araplarına ait mizahın en fazla öne çıkan özelliği, kabileler arasında süregelen hâkimiyet mücadelesinin de etkisi ile “hiciv ve alay” temelli olmasıdır.²²⁰ Onları, böyle bir üslup kullanmaya iten en önemli etken hiç şüphesiz “asabiyet” duygusudur. Asabiyet; kan yolu ile oluşan akrabalığın, dışarıdan gelen herhangi bir tehlike durumunda aile üyelerini tereddütsüz harekete geçirerek bir arada tutan dayanışma duygusuna verilen isimdir.²²¹ Şairler, şiirlerinde mizahın bu türleri vasıtasıyla, diğer kabilelere karşı kendi kabilelerinin şerefini yüceltme amacını taşımışlardır.²²²

Cahiliye dönemi mizahına kaynaklık eden unsurlar arasında; hurafeler, gelenek-görenekler, dinî inançlar, kıssalar, hayvanlar, hayvanların ahmaklığı, efsaneleri saymak mümkündür.²²³

Mizahi öğeler yalnızca şiirlerde değil, cahiliye nesrinde ve atasözlerinde de bulunmaktadır. Dönemin, özellikle ahmaklıklarıyla tanınmış olan *Ebu Ğabşan*, *Duĝa*, *Bilĝ*, *Kilāb b. Sa'sa'a* gibi şahısları bu nitelikleri dolayısıyla birçok atasözüne ve mizahi

²¹⁸ bk. Doĝan, *Abbasilerde Mizah*, 63.

²¹⁹ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbü'l-Buḥalâ*, thk. Tâhâ el-Hâcirî (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981), 6-7.

²²⁰ Doĝan, *Abbasilerde Mizah*, 90.

²²¹ Mustafa Çaĝrıçı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453.

²²² Doĝan, *Abbasilerde Mizah*, 90.

²²³ Doĝan, *Abbasilerde Mizah*, 92.

anlatılara konu olmuşlardır.²²⁴ Yine dönemin hicv ve nükteleriyle ünlü şairi el-Hutay'e (öl. 59/678) ile övgü ve hicivleriyle tanınmış meşhur şairlerden en-Nâbiğâ (öl. 18/604) ve el-A'sâ (öl. 7/629) zikredilebilir.²²⁵

Cahiliye döneminde Lahmîlerin sarayında kralları güldürmek ve eğlendirmek için görevlendirilmiş soytarılar da vardır. Irak kralı Cezime el-Ebraş'ın nedimleri olan Mâlik ve Akil kardeşlerin hiçbir sohbet ve fıkrayı tekrar etmeksizin kırk yıl görevlerine devam etmeleri darb-ı mesel olmuştur.²²⁶

2.5. Orta Çağ'da Mizah ve Gülme

Orta Çağ Hristiyan kozmolojisi açısından dünya; cennet, cehennem ve bu ikisi arasında yer alan yeryüzünden ibarettir. İnsanlar ise bu iki uç arasında yaşam sürmekte, temel iki duygu olan gülme ve ağlama birbirine üstün gelmeye çalışmaktadır. Kilise, yeryüzünde Tanrı'nın gücünün temsilcisi sıfatı ile tercihinin katı bir ciddilik ve kadere karşı gözyaşlarından yana yapmıştır. Başka bir duygusal tepki olan gülme ise ancak budalalık, hoppalık veya kibirliliğin bir göstergesi olabilirdi ki böylesi bir tutum dinî olana karşı bir tür başkaldırı, kibir, hafife alma ve umursamazlık olarak değerlendirmiştir.²²⁷ Zira bu yaklaşıma göre dünyadaki şartlar ne kadar ağır olursa olsun, kişinin ruhu ancak öldüğünde huzura kavuşacak, dünyadaki ağırlıklarından azade olarak hafifleyecek ve cennete ulaşınca da gülüşü eşliğinde özgürleşerek rahata erecektir.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla toplum üzerinde mutlak bir hâkimiyet kuran kilise, varlığını borçlu olduğu baskıcı düzenin temellerine bir tehdit aracı olarak gördüğü mizah ve gülmeye başından karşıdır. Zira aşağı tabakalar, aralarında örgütlenip, alaycı saldırılarını gerçekleştirebilir ve kendilerini Tanrı kadar güçlü hissedebilirlerdi. Bir soytarının ya da matrak birinin yaptığı espriler dikkati dağıtabilir, kargaşaya sebep olabilirdi. Böylece mizah bir tehdit unsuruna dönüşebilir ve onları denetleyenleri çaresiz bırakıverirdi. Bu tavır örgütlü yapısını muhafaza etmek isteyen kilise için yetkiyi, kitlelere kaptırmak anlamına geldiğinden mizaha izin vermezlerdi.²²⁸

²²⁴ Doğan, *Abbasilerde Mizah*, 91.

²²⁵ Çiftçi, "Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah", 139.

²²⁶ Çiftçi, "Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah", 205.

²²⁷ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 153

²²⁸ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 173.

Kilisenin öğretisinde dünya, asli günahın yüküyle doğan bir Hristiyan için ceza yeridir. Burada, günahkâr ruhlar acı çekip eziyetlere katlanırlar. Ölümle birlikte ruh bu ciddiyetten koparak kahkahaların, neşenin yurdu olan cennette huzura kavuşacaktır. Dolayısıyla gülme eylemi bir mükâfat olarak değerlendirildiğine göre, dinen tamamıyla yok sayılması gereken sakıncalı bir olguyu değil, ahirette kavuşulacak bir gerçeklik olarak sunulmuştur. Bu anlayışın izleri İncil’de bariz bir biçimde görülmektedir: “*Ne mutlu size şimdi açlık çekenler! Çünkü doyurulacaksınız. Ne mutlu size şimdi ağlayanlar! Sonra güleceksiniz.*”²²⁹ Bu mesajın biraz ilerisinde ise “*Vay hâlinize ey şimdi gülenler! Çünkü ağlayacaksınız!*”²³⁰ şeklinde sert bir uyarı gelmektedir. Ancak gülmenin zamanının olması fikrini yadsıyan reformcu Anianeli Benedict (öl. 206/821), “Tanrı şimdiki zamanda gülmeyi mahkûm ettiğine göre, inançlı biri için gülmenin zamanı diye bir şey söz konusu olamaz.” demektedir.²³¹

Kilise, dünyayı acı ve kasvetin mekânı olarak algılamıştır. Toplumdaki haksızlık, yolsuzluk ve çelişkileri örtbas edebilmek için halkı mutlak çilecilik ile baskılayarak, sabredenlere cennette mutluluk dolu kahkahaların beklediği fikrini aşılarmıştır. Bu anlayışın temelinde, din adamlarının gülmeyi kibrin ve budalalığın ve cennetle alay etmenin bir tezahürü olarak görmeleri yatmaktadır. Bu sebeple mizaha karşı hep olumsuz bir tavır takınmışlardır. Örneğin, Kapadokyalı kilise babalarından Basileios (öl. m. 379), bir Hristiyanın şaka yapmaktan ve gülmekten uzak durması gerektiğini söyleyerek hangi amaçla olursa olsun gülmenin her türünü yasaklarken,²³² Aziz Khrysostomos (öl. m. 407) ise çarmıha gerilmenin karşısına gülmeyi yerleştirerek, “İsa çarmıha gerildi ve sen gülüyor musun?” demektedir.²³³ Aziz Ambrosius’a (öl. m. 397) göre gülme kibir işareti iken, gözyaşları hakiki tövbekâr ruhun dış göstergesidir.²³⁴

Kilise temel bir öğreti olarak ruhu, cennet yolunda kötülüklerden korumak adına, bedensel arzuların vazgeçilmesi gerekçesiyle gülmeyi kara listeye almıştır. Zira bedenden açığa çıkan hava ve her türlü madde bu arzuların kontrolü altındadır ve bedensel arzular

²²⁹ Luk.6:21.

²³⁰ Luk.6:25.

²³¹ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 155-156.

²³² Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 154.

²³³ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 158.

²³⁴ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 154.

kontrol edilmediğinde insanı baştan çıkarabilmektedir. Gülmenin de bir soluk alıp verme eylemi olduğu düşünüldüğünde gülmeye karşı duruşun sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.²³⁵

Gülmeye karşı olan tüm bu olumsuz yorumlar yetmiyormuş gibi ağırbaşlılığın kuşattığı bu dünyada gülmek, cennetle alay etmek anlamına geliyordu. Çünkü bunun anlamı cennetin şimdi ve burada yaşanabileceğini ima etmektir.²³⁶

Orta Çağ kilisesi yaşam zevklerini en katı sınırlarla çevrelemişti. İncil'in Vaiz bölümünde "Zevklerin Anlamsızlığı" başlığı altında, gülmeyi anlamsız ve boş gören bir eylem olarak niteleyen şu soru sorulmaktadır:

"Kendi kendime, 'Gel, zevki tat. İyi mi değil mi, gör!' dedim. Ama gördüm ki o da boş. Gülmeye 'delilik', zevke, 'ne işe yarar?' dedim."²³⁷

Aynı bölümün devamında, "Üzüntü gülmekten daha iyidir. Çünkü yüz mahzun olunca yürek sevinir."²³⁸ denmekte ve gülen bir çehredense, kederin ağırlığını tüm belirtileri ile hissettirdiği üzgün bir çehreye sahip olmak bilgece bir tavır olarak sunulmaktadır. 6. yüzyılda keşişlerin yaşamlarındaki kuralları belirlemek için yazılan *Regula Magistri*'de gülme, ruhu yaralayan ve manastırdan sökülüp atılması gereken iğrenç ve kötü bir alışkanlıktır.

Öyle ki bir keşişin gülmesi durumunda hemen ciddiyete davet edilerek manastırda geçirilen zamanın gülüp eğlenme zamanı değil, kefaret zamanı olduğu hatırlatılmalıdır.²³⁹

Rus kültür bilimcisi Mikhail Bakhtin'e göre (öl. 1395/1975) Hristiyanlıkta mizaha karşı oluşan katı tavır, zamanla yerel pagan ayinleri, eskiçağlardan beri süregelen dinsel kültler ve Doğu eksenli bereket törenlerinin de etkisi ile gülmenin ve neşenin meşrulaşmasına yol açmıştır.²⁴⁰ Öyle ki o, başlangıçta gâyet resmî nitelikte yapılan bu etkinliklerin, zamanla yarı resmî bir forma dönüşerek eksen kayması yaşadığını, bu sebeple de kilisenin tepkisiyle yasaklanmasına rağmen halk kitlelerince karnavallarda varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir.

²³⁵ Şahinalp, "Türkiye'de Gülmenin Dönüşümü", 34.

²³⁶ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 155.

²³⁷ Vai.2:2.

²³⁸ Vai.7:3.

²³⁹ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 160.

²⁴⁰ Fatma Akın Çelebi, *Şathiyyenin Uyumsuzluk Kuramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 34.

Ancak tüm bu olumsuz havaya rağmen kilise, insanın doğasıyla savaşmanın sebep olacağı tehlikeden de habersiz değildir. Bunun telafisi için toplumun tüm olumsuzluklara karşı içinde biriktirdiği tepkiyi, kilisenin de onay verdiği karnavallar yolu ile atıp bir nebze rahatlamalarına da ses çıkarmamıştır.

Bu karnavallarda hiyerarşi tepetaklak edilir, karşıt imgeler bir araya gelir ve soytarılar kral, krallar soytarı olur, tüm sınırsızlığıyla komediler sahnelenir, insanlar çılgınca eğlenerek kahkahalar atar, küfürler savurur ve kutsallarla alay ederlerdi. Bu şenliklerde olup bitenler oldukça ilginçtir. Öyle ki soytarıların her şeyi tersine çevirdiği üstelik rahiplerin denetiminde, “Festum Asinana” (Eşek Yortusu), “Festum Stultorum” (Soytarılar/Aptallar Yortusu) adıyla²⁴¹ yapılan festivaller uzun süre varlığını korumuştur. Bu tersine çevirmelerde, bir üniversitede görevli alt tabakadan bir rahip ya da koro görevlilerinden birisi piskopos makamını üstlenir, diğerleri de katedralin çevresinde bir grup eşek dolandırarak ayinin parodisini yaparlardı. Eşeklerin kiliseye girmeleriyle rahipler üç kez anırır, cemaat benzer biçimde anırarak ya da uluyarak karşılık verir ve kilise âdeta bir ahır andırırdı. İncil’in parodisini yapan rahipler, uydurma vaazlar verir, kutsal metinlere ilaveler yaparak tahrifte bulunurlardı. Daha ilginç, rahiplerin kadın kılığında veya hayvan kostümleri giyerek dans etmeleri, maskeler takmaları, kilisede içki içerek zar oynamaları, atlarla şehri dolaşarak müstehcen şarkılar söyleyip seyredenleri kahkahaya boğmaları gibi ritüeller icra ederlerdi.²⁴² Böylece Katolik kilisenin resmî öğretilerini mizah yollu hicveder ve üst rütbede bulunan görevlilerle alay ederlerdi. Farklı zamanlarda da bazı rahiplerin, çan kulelerine tırmanarak aşağıda bulunanların üzerinde pislik attıkları, halkı ürküten maskeler takıp, elbiselerini tersten giyerek sokaklarda koşuşturdukları da olurdu.²⁴³ Tüm bu yapılanların apaçık ortaya koyduğu şey şuydu: Bu şenlikler vesilesi ile geçici de olsa elde ettikleri serbestlikten faydalanarak inançlarla açık bir şekilde alay etme şansını yakalıyorlardı, işte aptallık denen şey de tam olarak buydu.²⁴⁴

Kiliseler, gittikçe yabanileşen bu şenliklerde olup bitenlerden rahatsızdı. Zira komiklik ve eğlence adına da olsa asıl hedeflenenin kilisenin temsil ettiği semboller ve temel inançlara karşı yıpratıcı bir eleştiriyi barındırdığının farkındaydı. Festivallere ilişkin

²⁴¹ Süleyman Turan, “Kutsal Aptallık ve Aptallar Festivali -Orta Çağda Bir Dini Festivalin Betimsel Analizi-”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 564.

²⁴² Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 189-190; Turan, “Kutsal Aptallık”, 572-573.

²⁴³ Turan, “Kutsal Aptallık”, 573.

²⁴⁴ Turan, “Kutsal Aptallık”, 566.

eleştirilerin dozunun artması üzerine, 1445'te Paris Teoloji Fakültesi rektörü konuya ilişkin bir mektup kaleme almış ve ekmek-şarap ayini sırasında yeme-içme ve dans etme gibi eylemler yasaklanmış, fakat bu yasağa rağmen sürdürülen festival 16. yüzyılda tamamen ilga edilmiştir.²⁴⁵ Mektupta festivalleri destekleyenlerin savunuları da yer almaktadır. Buna göre bu festivaller, bilinçli Hristiyanların erken dönemlerden beri tesis ettikleri ciddi olarak nitelenmeyecek şaka görünümlü uygulamalardır.²⁴⁶ Bu savunuda eğlencelerin “insanoğlunun ikinci tabiatı” olarak anılması da dikkat çekicidir ki bu nitelemeyi, Orta Çağ Hristiyanlık anlayışının hayatın her alanında etkisini en ağır bir biçimde hissettirdiği “katı ahlaki” tutuma karşı bir hatırlatma olarak değerlendirmek mümkündür. Zira mektupta; insan fıtratında var olan çılgınlık, patlamasın diye ara sıra hava alması gereken şarap fiçisine benzetilmiş ve bu duygunun en azından yılda bir kez dışa vurma yoluyla yatıştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Aksi takdirde içine hava girmesine müsaade edilmeyen fiçinin patlaması gibi olumsuz bir sonuç doğurarak Tanrı'ya bağlılık duygusunun zarar göreceğine vurgu yapılmıştır. Bu sebeple insanların, çılgınlık yapmasına izin vermek sûreti ile Tanrı'nın hizmetine daha büyük bir şevkle sarılmasının önü açılmış olacaktır.²⁴⁷

İngiliz edebiyatçısı E. K. Chambers (öl. 1954) ise bu festivali “papaz kıyafeti altında yapılan doğal hoyratlık” olarak nitelendirmiştir.²⁴⁸ Görülen o ki o günün Hristiyan dünyasında insana özgü doğal eğilimler çeşitli vesilelerle tartışmaya konu edilmiş, bu eğilimleri tamamen görmezden gelen bir anlayışın yanında karşıt fikir ve eylemler de var olmuştur. Örneğin, çok daha önce yaşayan ve kendisine asketik bir yaşam tarzı seçmiş, gülmeyen birisi olarak bilinen Aziz Antonios (M.S. 251-ö.?) bile gâyet gergin geçen bu yaşam koşullarında, yay ve ok simgesini kullanarak neşe ve eğlencenin gerekliliğine şöyle vurgu yapmıştır:

“Evladım, kadir-i mutlak Tanrı'nın eserinde de bu böyledir, fazla çekersek çok geçmeden kırarız onu; yani kardeşlerimizi her şeyde çok sıkar, eğlenmelerine, neşelenmelerine izin vermezsek, kolayca düzeni ihlal etmelerine neden oluruz. Bu yüzden,

²⁴⁵ Turan, “Kutsal Aptallık”, 573.

²⁴⁶ Turan, “Kutsal Aptallık”, 575.

²⁴⁷ Turan, “Kutsal Aptallık”, 575.

²⁴⁸ Turan, “Kutsal Aptallık”, 577.

zaman zaman yayı gevşetmeli, öteki bütün uğraşları yanında eğlenmeye ve neşelenmeye vakit bulmalarını sağlamalıyız...”²⁴⁹

3. İslâm’da Mizah ve Gülme: İki Farklı Yaklaşım

İnsanoğlu hayatın yadsınamaz gerçekliklerinden olan, kişiye sevinç, mutluluk ve pozitif enerji veren olumlu duygular yanında üzüntü, korku, endişe, ağlama gibi negatif yaşam tecrübeleri ile de yüz yüzedir. Özellikle olumsuz durumlarla baş edebilme, sağlıklı psikolojik değerlendirmelerle zorlukların üstesinden gelebilmeyi kolaylaştıran yardımcı etmenlerden biri de mizahtır. Mizahın bu fonksiyonlarını göz önüne alınca, İslâm’ın bu realiteleri göz ardı etmeyerek mizaha meşru bir çerçeve çizdiğini ve müntesiplerinin mutlu bir yaşam sürdürmelerine onay verdiğini görmekteyiz.

İslâm, insanın en tabii duygularını meşru bir biçimde ifade edebileceği şekilde denge zemininde konumlandırmasına serbestlik tanır. İnsanı, hayatın ikircikli alanlarında tek taraflılığı esas alarak yalnız bırakmadığı gibi olumlu veya olumsuz durumlarda doğasını zorlamaksızın, aşırılıktan kaçınması kaydıyla yaşayabilmesinin önünü açar. Ancak bu “meşru çerçeve” ölçütünün ne olduğunun, sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin, Müslümanların yorumlama biçimlerinden hâli olmadığı da bir gerçektir. İslâm kültür geleneğine bakıldığında genel olarak İslâm âlimlerinin ölçülü ve seviyeli mizaha cevaz verdikleri görülür. Öyle ki bu ölçünün yemekteki tuz kıvamında olması gerektiğini belirtilmiştir. Bu tabii duyguların yansımalarını İslâm tarihinin önde gelen şahsiyetlerinin sözlerinde de görmek mümkündür. Şöyle ki:

Hız. Ömer (öl. 23/644): “Biz ailemizle baş başa kaldığımızda sizin gibiyiz (şaka yaparız).”²⁵⁰

Hız. Ali (öl. 40/661): “Bedenler yorulduğu gibi gönüller de yorulur. Kalplerinizi dinlendirin; ona ulaşacak hikmet yollarını arayın.”²⁵¹

Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814): Kendisine, “Mizah kötü bir şey midir?” diye sorulduğunda, cevaben; “Aksine sünnettir.” dedikten sonra “ancak güzel ve nezih yapıldığı

²⁴⁹ Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 172.

²⁵⁰ Yusuf Doğan, “Peygamber ve Mizah”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 200.

²⁵¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn* (Beyrut: y.y., 1405/1985), 6-7.

sürece.”²⁵² diye eklemiştir. Onun meşru mizahı “sünnet” olarak yorumlaması kayda değerdir.

İbn Hibbân (öl. 345/965): “Akıllı kişi insanın kalbine şakayla/mizahla girebilmeyi bilen ve sert bakmayı, kaş çatmayı bırakan kişidir.”²⁵³

İmam Ebû Hanîfe, talebesi Ebû Yusuf’a vasiyetinde talebeleri ile dostça ilişkiler kurmasını hatta ilmin devamlılığını sağlamak için de şaka yollu latifeler yapmasını tavsiye etmiştir.²⁵⁴

İmam Şâfiî de mizah hususunda bir denge olması gerektiğini ve bunun ölçüsünün de şaka ve ciddiyet arasında bir yerde olunması gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁵

Klasik kaynaklarımızda mizah ve ciddiyet üzerine en ayrıntılı analizleri Câhız ve İbn Abdirabbih yapmıştır.²⁵⁶ Câhız; “Mizah, hayatı kolaylaştıran, çekilebilir kılan önemli bir unsur olmasının yanında zekâ ve olgunluğun da göstergesidir. Ayrıca her şeyin bir yeri ve zamanı olduğundan hareketle ‘her yerde ve anda iyi olan’ bir şey olamaz.” der.²⁵⁷ Şakanın, yerinde ve ölçülü olmasının önemine değinerek bunda aşırıya kaçmayı şaklabanlık, aşırı ciddiyeti ise kişilikteki eksikliğe yorar. Hz. Peygamber’in ve hikmet ve erdem sahibi insanların da şaka yapıp güldüklerini belirtir ve amacı iyi ve sonu gülme ile biten rahatlatıcı şakaları gerekli, gülmenin ise saygıdeğer olduğunu,²⁵⁸ bunun yanında ciddiliğin de hakkını vererek aynen mizah gibi ölçülü olması gerektiğini dile getirir. Ona göre ifrata varan ciddiyet ve mizah zarar getirir.²⁵⁹

Câhız, gülme ve ağlama üzerine de çeşitli değerlendirmelerde bulunur. O, güldürenin de ağlatanın da Allah olduğunu bildiren âyeti²⁶⁰ hatırlatarak gülmenin, ruha mutluluk veren etkisinin yaradılışa büyük bir katkısı olduğunu söyler. Eğer “gülen” çirkin, “gülmek”

²⁵² Muhammed Abdür-raûf Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/18.

²⁵³ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Kitâbu ravdati'l-ukalâ ve nüzheti'l-fudalâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: yy., 1387/1977), 77.

²⁵⁴ Mehmet Dervişoğlu, “Mizah Tasavvuf İlişkisi Bağlamında Nasrettin Hoca Lâtifelerinin İşlevselliği: Burhaniye Tercümesi Örneği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (2018), 482.

²⁵⁵ İzzeddin el-Kâşî, *Tasavvufun Ana Esasları: Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010), 244.î

²⁵⁶ Ramazan Altınay, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 4/15 (2004), 80, 82.

²⁵⁷ Altınay, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, 81.

²⁵⁸ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Cimriler Kitabı*, çev. Selahattin Hacıoğlu (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2004), 34.

²⁵⁹ Altınay, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, 81.

²⁶⁰ en-Necm 53/43.

yanlış bir şey olmuş olsaydı yemen elbisesine, çiçeklere, güzel bir köşke “Sanki gülüyor denir miydi?” diyerek gülmenin insan doğasında var olup, çocukta ilk beliren güzellik olduğunu ve ruhun bununla gelişip olgunlaştığını belirtir.²⁶¹

Ağlama olgusuna gelince Câhız, tıpkı gülme ile ilgili değerlendirmelerinde olduğu gibi dengeli bir yaklaşımı benimser. Ona göre ağlamak, fitri bir unsurdur ve yumuşak kalpliliğin ve duyarlı kişiliğin göstergesidir. O, ağlamayı Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkmak ve vecd derinliğinin bir yansıması olarak değerlendirir ve en büyük ibadet olarak görür. Ölçülü ve meşru sebebe dayalı ağlamayı makbul addeder. Buna karşın, ağlamanın aşırısını dimağı bozma, gözleri kör etme ve beyne zarar verme gibi zararları yönüyle tasvip etmez.²⁶² İbn Abdirabbih de (öl. 328/940) mizah, nükte ve şakanın kalbe esenlik, insana sevinç ve ferahlık verdiği inancındadır.²⁶³

Gazzâlî ise (öl. 505/1111), mizah ve şakanın, ifrat derecesinde ve devamlı olanının yasak ve mezmum olduğu fikrindedir. Şaka yapmayı sürekli hâle getirmenin heybeti azaltıp kalpleri katılaştıracağı ve kin tutmaya sebebiyet vereceği üzerinde duran Gazzâlî, Hz. Peygamber’in latifelerinden çeşitli kesitler sunarak nadiren başvurulmuş şakalaşmanın caiz olduğunu belirtir.

Gazzâlî ayrıca alabildiğine gülmenin yerildiğini, buna mukabil tebessümün makbul olduğunu belirtir ve bu görüşünü de “Hz. Peygamber’in gülüş tarzı tebessümdü.” diyerek gerekçelendirir.²⁶⁴ O, “Hz. Peygamber şakalaşmışken sen buna nasıl yasak dersin?” diye sorulacak olursa, cevabım şudur:” diyerek şöyle bir izahat yapar:

“Eğer sen de şaka meclislerinde Hz. Peygamber ve ashabı gibi yalnızca hakkı söylemeye muktedir isen, kimseyi kırmaz, ifrata varmaz ve bu esaslara uyarak ara sıra şakaya başvurursan bunda bir beis yoktur. Ama şakacılığı meslek hâline getirmek ve bu hususta ifrata düşmek, sonra da ‘Bu, Hz. Peygamber’in işidir.’ diyerek ona sarılmak gaflet ve yanlışlıktır. Bu, bütün gün zenciler arasında dolaşarak onların oyunlarını seyreden kişinin, bunu Hz. Peygamber’in kısa bir müddet eşi Âişe’ye onların oyunlarını izlemesi için buna izin vermesine benzer. Bu hatadır. Israr sebebiyle nice küçük günahlar büyük

²⁶¹ Câhız, *Cimriler Kitabı*, 33.

²⁶² Câhız, *Cimriler Kitabı*, 31-32.

²⁶³ Ebû Ömer Şihâbüddîn İbn Abdürrabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd*, thk. Komisyon (Kahire: yy., 1940-1973), 4/379.

²⁶⁴ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1986), 3/287-289.

günahlara döndüğü gibi mubahlardan da devam sebebiyle günah olmaya intikal edenleri unutmamak icap eder.”²⁶⁵

Mezmun mizahla ilgili diğer bir değerlendirmesinde ise; her şeyin bir tohumu olduğu gibi, adavetin tohumunun da mizah olduğunu ve mizahın dostları birbirinden ayırıp, kişiyi kötülüğe sürüklediğini söyler.²⁶⁶

İbnü'l-Cevzî de (öl. 597/1201), *Kitâbu'l-Hamkâ* adlı eserinin ilk bölümünde bu hususu irdilemiş ve İslâm âlimlerinin mizah hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Eserinde âlimlerin neşe ve gülümsemeyi sevdiklerini ve mubah olan oyunlardan hoşlandıklarını belirterek onların görüşlerine değinmiştir. Bu görüşlerden bir kısmı şöyledir:

Ebu'd-Derdâ (öl. 32/652): “Usandırarak kadar hak ile meşgul etmemden korkarak nefsimi biraz da eğlenceyle meşgul ederim.”²⁶⁷

Mâlik b. Dînâr (öl. 131/748): “Sizden öncekilerden bir adam konuşmaktan yorulduğunda ‘Kulak dinlemekten usanır, kalp de nefret eder. Öyleyse nükteli kıssalar aktarın.’ derdi.”²⁶⁸

İbn Zeyd babasından nakletmiştir ki; “Atâ b. Yesâr (öl. 103/721) benimle ve Ebû Hazim’le konuşuyordu. Bazen ağlatıyor bazen de güldürüyordu ve bazen öyle bazen de böyle olur.” diyordu.²⁶⁹

Ubeydullah b. Âişe’ye (öl. 228/843) zahid bir şahıs vasfedilmiş ve “O her yönüyle ciddi birisidir.” denilince, İbn Âişe şöyle cevap vermiştir: “Aklının ve gönlünün alanını daraltıyor. Eğer bir hâlden ötekine serbest bıraksa sıkıntı bağından kurtulacak ve zinde bir şekilde ciddiyetine kavuşacak.”²⁷⁰

²⁶⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/289-290.

²⁶⁶ Ebû Hamîd Muhammed el-Gazzâlî, *İslâm Ahlâkı*, çev. Akif Nuri Karcıoğlu (İstanbul: Sinan Yayınları, 1996), 136.

²⁶⁷ Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, çev. Hayri Kırbaçoğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 216.

²⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ*, 23-24.

²⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ*, 24.

²⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ*, 24.

İbnü'l-Cevzî bu görüşleri aktardıktan sonra, sürekli bir alışkanlık hâline getirilmeksizin ve yalan sözden uzak olması kaydıyla yapılan mizahın mubah, bu özellikleri taşımayan mizahın ise mekruh olduğu fikrindedir.²⁷¹

Mizahta ölçülü olmak gerektiğini dile getiren bir diğer âlim de İmam Nevevî'dir (öl. 676/1277). O da mizahta aşırıya kaçmanın sürekli gülmeye yol açacağını, aşırı gülmenin de kalbi katılaştırarak Allah'ı anmaktan ve dinî emirlere riâyetten uzaklaştıracağını belirtir. Ölçüsüzce başvurulmuş mizahın kişinin vakar ve saygınlığına zarar getireceğini söyler. Ayrıca İmam Nevevî, bu niteliklerden salim olarak yapılan mizahın, Hz. Peygamber'in de zaman zaman başvurması sebebiyle mubah olduğunu ifade ederek muhatapla iyi ilişkiler kurmak ve gönül almak amaçlı yapıldığında ise müstehab bir sünnete dönüşeceği kanaatindedir.²⁷²

Bir diğer İslâm âlimi Muhammed Abdurraûf Münâvî ise (öl. 1031/1622) Hz. Peygamber'in latife yaptığından ve insanları mutlu etmekten ve onları hak yola davetle yükümlü olduğundan bahseder. Ona göre; eğer Hz. Peygamber letâfeti, zarafeti ve güler yüzlülüğü terk ederek çatık kaşlı, asık suratlı olmuş olsaydı, insanlar da aynı şekilde merhameti ve şefkati bırakırlardı.²⁷³

Diğer taraftan üzerinde önemle durulması gereken konu, bu müspet tavrın karşısında yer alan mizaha ilişkin mesafeli yaklaşımlar ve dayandıkları delillerdir. Bu olgu, Müslüman toplumların tarihî süreçteki mizaha ilişkin tavırlarında oldukça belirgin olan temkinli yaklaşım olarak etkisini hâlâ göstermektedir. Tabii ki bu hususa ilişkin ayrımlar, mizaha kökten karşı olmak biçiminde olmayıp, mizahın sınırının kesin ölçülerle belirlenmesinin güç olması sebebiyle tedbirli olmayı esas alan bir paralelde yürümüştür. Bu yaklaşımın temelinde ise; ilk dönem Müslümanlarının, din söz konusu olduğunda ciddiyet ve vakarı ön plana almaları, tebliğ faaliyetlerinden kaynaklı meşguliyetler ve inançlarını koruma gayesi ile verdikleri zorlu mücadeleler, müşriklerle savaşmaları gibi etkenler yüzünden mizaha ve eğlenmeye vakit ayıramamaları gibi sebepler yatmaktadır.²⁷⁴

²⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamkâ*, 26.

²⁷² Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân Mübârekf(p)ûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 6/106.

²⁷³ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 3/13.

²⁷⁴ Emiz Uz - Fatih Çakmak, "Din Eğitiminde Mizah Yönteminin Kullanımı", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10 (2018), 81.

İslâm âlimlerinden; Hz. Ali (öl. 40/661), Hz. Ömer (öl. 23/644), Sa'd b. Âs (öl. 59/679), Amr b. Âs (öl. 43/664), Ömer b. Abdülaziz (öl. 101/720), İbrâhim en-Nehaî (öl. 96/714), Hâlid b. Safvân (öl. 35/752), Ahnef b. Kays (öl. 67/686), Süleyman ed-Dârânî (öl. 215/830), Mâverdî (öl. 450/1058) ve Gazzâlî gibi şahsiyetlerden mizahı olumsuzlayan değerlendirmeler aktarılmıştır. Şöyle ki;

Hz. Ali: “Çok şaka ciddiyeti öldürür. Kimin şakacı mizahı ağır gelirse akli fesada uğrar, kim çok şaka yaparsa ciddiyeti azalır.”²⁷⁵

Hz. Ömer: “Gülmesi çoğalanın heybeti azalır. Şaka yapan eğlenceye alınır. Bir şeyi çok yapan onunla tanınır. Çok konuşan çok düşer (çokça hata yapar), çok düşenin hayâsı azalır. Hayâsı azalan şüpheli şeylerden az kaçınır. Şüpheli şeylerden az kaçınanın kalbi ölür.”²⁷⁶

Gazzâlî: “Şakaya neden mizah denilmiştir biliyor musunuz? Kişiyi haktan uzaklaştırdığı için.”²⁷⁷

Rivâyeti bize aktaran Gazzâlî, mizahın “uzaklık” anlamına geldiğini söylemiş, ardından da Hz. Ömer’in bu ifadelerine yer vermiştir.²⁷⁸

Sa'd b. Âs oğluna; “Oğlum büyüklerle şaka yapma sana kızarlar, adi kişilere şaka yapma sana hakaret ederler.” diye vasiyette bulunmuştur.²⁷⁹

Ömer b. Abdülazîz: “Mizahtan sakın. Çünkü çirkinliği celbeder ve kalplerde kin bırakır.”²⁸⁰

Ahnef b. Kays: “Şakacı, efendi olamaz ve şakacıya tazim gösterilmez.”²⁸¹

Ebû Süleyman ed-Dârânî: “Mizahı kötü görüyorum. Çünkü o haktan uzaktır.”²⁸²

Mezkûr şahıslardan aktarılan bu tarz değerlendirmeler, kendi zaman ve coğrafyalarında mizahi alanda tespit ettikleri bazı olumsuz veriler sonucunda yaptıkları

²⁷⁵ Doğan, “Peygamber ve Mizah”, 196.

²⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/288.

²⁷⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/289.

²⁷⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/289.

²⁷⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/289.

²⁸⁰ Doğan, “Peygamber ve Mizah”, 196.

²⁸¹ Doğan, “Peygamber ve Mizah”, 196.

²⁸² Doğan, “Peygamber ve Mizah”, 19.

uyarılar mesabesinde söylenmiş olmalıdır. Dikkat edilirse bu yargılar, mezmum mizah türüne nispetle dikkate alınması gereken uyarı işaretleri taşımakta ve mizahın asla başvurulmaması gereken bir olgu olduğuna dair bir sonuç barındırmamaktadır. Aksi söz konusu olmuş olsaydı, başta Hz. Peygamber’le uzun zaman birlikteliği olan yakın arkadaşları Hz. Ömer ve Hz. Ali’ye ait mizahi rivâyetler aktarılmazdı.²⁸³

Ayrıca İslâm büyüklerinin mizah hakkındaki bu tür olumsuz beyanlarının temelinde, insan vakarını ve ciddiyetini zedeleme ihtimalinden duydukları endişeler ve Müslümanların eğlenme, rahatlama adı altında zihnî ve duygusal enerjilerini lüzumsuzca harcayarak gerçek sorumluluklarını ihmal etme tehlikesine karşı yapılmış hassas uyarılar yer almaktadır. İnsanların farklı meşreplerde yaratılmış olması, duygusal ihtiyaçları ve ilgi alanlarının başka başka olması, âlimlerin, mizahi alana somut bir çerçeve ile sınır çizmelerinin zorluğu göz önünde bulundurulduğunda neden olumsuz beyanlarda bulundukları daha anlaşılır olmaktadır.

Tarih boyunca Müslüman toplumlar; kendi dinî anlayışları, gelenek-görenekleri, kültür ve maddi refah seviyeleri gibi etmenlerin de etkisi ile mizahi anlayışlarını biçimlendirmişlerdir. Örneğin, Franz Rosenthal (öl. 1424/2003) Müslümanların bu husustaki yaklaşımlarına ilişkin genel bir değerlendirme yaparak şu tespitlerde bulunmuştur:

“İslâm’ın öteki dünyacılığı, mizahtan alınan gerçek zevki ve onun edebî beğenisini fazla etkilememiştir. Tüm ciddiyetine ve ilerideki kıyameti haber vermesine rağmen, Hz. Muhammed’in kendisi çok neşeli beşeriyete sahipti ve yüzyıllar boyunca onun takipçileri esprilere ve şaka oyunlarına her zaman büyük bir aşk duymuşlardır. Gülmenin yakışsız ve hatta günah olduğunu düşünen ilahiyatçılar ve özellikle mutasavvıflar vardı. Bir çocuğun ciddiliğe olan doğal eğiliminin ve oyun ve gülmeye karşı erken isteksizliğinin onun gelecekteki dindarlığının işareti olduğu düşünülürdü.”²⁸⁴

Dinî olan ile mizahın aynı karede yer alamayacağına ilişkin genel kanıyla ilgili olarak yapılan bu tespitlerin İslâm-mizah ilişkisinde de benzer sonuçlar verdiğini söyleyebiliriz. Franz Rosenthal, bu algının Müslümanlarda da mevcut olduğuna dair bir

²⁸³ İlgili rivâyetler için bk. Yusuf Doğan, “Hz. Ali’nin Mizah Anlayışı”, *Hz. Ali*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020); Yusuf Doğan, “Râşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/22 (2006), 95-112.

²⁸⁴ Rosenthal, *Erken İslâm’da Mizah*, 6-7.

değerlendirmesinde; “Bir kısım din adamının, din olgusuyla gülmeyi bir arada değerlendirmemeleri, gülme eylemine negatif yaklaşımları, ‘çileci’ Müslümanlığı ön planda tutmaları, zaman içinde Müslüman araştırmacıların da mizah konusundan uzaklaşmalarına, hatta mizahın tanımını dahi yapmaktan kaçınmalarına sebep olmuştur” demektedir.²⁸⁵ Bu yorumun nispeten haklılığını, Müslüman muhayyilenin, bazı âyet ve hadislerin mizaha karşı olduğu şeklinde yorumlamasına bağlamak mümkün olsa da farklı birçok etmene bağlı olarak ortaya çıktığını unutmamak gerekir. Bu etmenlerden birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

- a) Bazı âyet ve hadislerin mizah karşıtlığını barındırdığı kanaatinin var olması ve bu kanaatin, mutlak ve genel bir gerçeklik olarak kabul edilmesi.
- b) Dinî ilkelerin, yaşamdaki karşılığının genel olarak “ciddi alanda” görünür olması ve muhataplara belli sorumluluklar yüklemesi ister istemez mizahi alan ile belli bir aranın açılmasına sebebiyet vermektedir.
- c) Müslüman muhayyilede, dindarlığın ağırbaşlılıkla özdeşleşmiş olması ve en önemlisi öte dünyada insan eylemlerinin hesaba çekilerek bunun karşılığında ödül veya cezayı gerektiren yaptırımların söz konusu olması sebebi ile yaşamda ciddiyet ve ağırbaşlılığın hâkim olması gerektiği fikrinin temel zeminini oluşturmuştur.
- d) Hz. Peygamber döneminden kısa bir süre sonra İslâm toplumunda baş gösteren bazı siyasi ve toplumsal çalkantıların çatışmaya dönüşerek iktidar mücadelesi, iç savaş, fırkalaşma gibi çeşitli olumsuzluklara yol açması ve bunun bir sonucu olarak olup bitenlerin Müslüman bilinçte bırakmış olduğu travmatik etkilerin de mizahi olanla aralarına mesafe koymalarının bir sebebi olarak zikredilebilir.

Diğer taraftan fetihlerle gelen maddi refahın yaşam standartlarında meydana getirdiği değişikliklerden doğan dejenerasyonun da etkisiyle başlayan zühd hareketleri ki bu anlayışa göre zahid birisi dünyaya rağbet etmeyen, daima azla yetinip, nefsin arzularına karşı katı bir mesafeyi tercih ederek kendilerini ibadete vermeyi bir yaşam tarzı olarak benimser. Bu yaşam biçimini benimseyenler ister istemez dünya hayatının eğlenceli/güldürücü yönlerini es geçerek ve bu tür duygusal isteklerini baskılamış ve bu duyguların keyfini çıkarmayı ahirete erteleyen bir anlayışı tercih etmişlerdir. Ayrıca tasavvufi anlayışta da ölçüsüz gülme, kalbi katılaştıran, ahireti unutturan bir davranış

²⁸⁵ Rosenthal, *Erken İslâm'da Mizah*, 7.

olarak değerlendirilmiştir. Tasavvufi anlayışta da gülmeyi; kalbi katılaştıran, ahireti unutturan bir davranış olarak değerlendirenler olmuştur.²⁸⁶ Bu minvalde bazı mutasavvıflar gülmenin olumsuz niteliklerinden hareketle çeşitli değerlendirmeler yapmışlardır. Örneğin, Mehmet Zâhid Kotku (öl. 1400/1980), şakanın nadiren bir hakikat olmak üzere mübah görülse de alışkanlık hâline getirilip, çoğaltılması hâlinde makbul olmadığı ve kişinin buna alışmasının ahlaksız olmasına sebep olacağı kanaatindedir. Kotku, şakanın, muhatabını hafif görmesinden neşet ettiğini ve kişinin vakar ve şerefini kaybedip, kıymetten düşeceği tehlikesine dikkat çekerek en iyisinin ağırbaşlı olmak olduğunu vurgular.²⁸⁷

Ancak yukarıda sıraladığımız tespit ve değerlendirmelerin, bu hususa ilişkin bazı gerçeklikler taşımakla birlikte tüm İslâm âleminde her zaman ve her koşulda mutlak bir realite olarak devam ettiğini iddia etmek zordur. Çünkü hiçbir dönemin ve kültürün koşulları yekdiğeri ile aynı şartları taşımamaktadır. Öyle ki maddi refahı yüksek, güvenli, sosyo-politik açıdan güçlü bir toplumda mizahi unsurlar kendisine çok daha rahat yer bulabilirken, aksi durumdaki bir toplumda bu doğal olarak güçleşecektir.

Zikredilen menfi gelişmelere rağmen kaynaklarımızdaki veriler, Hz. Peygamber'den bugüne İslâm toplumlarında mizahi öğelerin zenginliğini olanca ayrıntıları ile bizlere aktarmaktadır. Bu noktadan hareketle Müslümanların yaşam pratiklerinde mizahın yerini tespit edebilmemizin ilk adımını şu soruların cevabı oluşturmaktadır: İslâm'ın konuya ilişkin yaklaşımı nedir, mizahın sınırları nerede başlayıp nerede biter? Meşru mizah var mıdır? Peygamberin (s.a.v.) örneğinde mizahın karşılığı nedir?

İslâm, insanların özellikle ahlaki durumlarına yönelik ilkeler vazederken bireysel veya toplumsal ilişkilerini yapılandırması yönünde bazı sınırlar koyar. Bunlar arasında olumsuz sonuçlara sebep olup ilişkileri zedeleyecek davranışlar ise onaylanmamıştır. Örneğin, eğlenmek amacıyla da olsa bir başkasının kişiliğine saldırı, alay, küçümseme, lakap takmak, korkutma, kötü söz söyleme, bedensel eksiklikler üzerinden yapılan mizaha onay verilmezken, içeriğinde bu türden olumsuz tavırların olmadığı mizah ise engellenmemiştir. Zira Hz. Peygamber meşru mizahın örneklerini bize sunmuştur. İlgili rivâyetlerde, Resûlullah'ın zaman zaman azı dişleri görününceye dek gülmesi, eşleri, torunları, ashabı ile şakalaşması, yanında iken ashabının da çeşitli şakalar yapmasından

²⁸⁶ Mustafa Çağrı, "Gülme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/243.

²⁸⁷ Mehmet Zâhid Kotku, *Tasavvufi Ahlâk* (Ankara: Seha Neşriyat, 1981), 5/252.

hareketle, İslâm'ın, insan doğasında bir gereksinim olarak var olan gülme ve gülmeye sebep teşkil eden mizahın bütünüyle reddedilmediğinin en önemli göstergelerinden birisidir. İslâm dünyasında, Rosenthal'in de işaret ettiği gibi her ne kadar mizaha karşı mesafeli bir yönelimin ağır bastığını düşünsek bile bu yaklaşımın tam karşısında olup, meşru mizahı onaylayanların da var olduğu bir realitedir. Bu sebeple İslâm âlimleri mizahın iki yönlü yapısına dikkat çekmiş, meşru sınırlar içerisinde yapılan, insanlar arasında sevgi ve dostluğu pekiştiren mizaha; övülmüş mizah anlamında “*mizâh-ı mahmûd*”, meşru çerçevenin dışında kalarak ilişkileri bozan mizaha ise kınanmış, yerilmiş mizah anlamında, “*mizâh-ı mezmûm*” diyerek ikili bir ayrıma gitmişlerdir.²⁸⁸

Meşru mizahın sınırlarını belirleyen bu ayırım ve İslâm edebiyatında mizahi alana ilişkin oldukça zengin bir malzemenin varlığına rağmen yine de “mizah ile dinî alanın” yan yana düşünülmesi pek mümkün olamamıştır. Söz konusu realitenin izlerini, İslâm kültüründeki mizahı oldukça erken dönemleri ile inceleyen Rosenthal'in yukarıda verdiğimiz tespitinde de vurguladığı gibi yakın geçmişimizin İslâmî çevrelerinde hâlâ yaşadığını görmekteyiz. Bu genel kanı, yazar Bülent Akyürek tarafından Müslüman kesimin neden komik olamadığına dair kaleme aldığı bir yazısında şu tespitlerle aktarılmıştır:

*“Müslüman komik olmak zorunda değildir. O, örnektir, duruş sahibidir. Her hareketi tebliğdir. Sululuğa gelmez. Ağız dolusu kahkaha atmayı bırakın, dişlerinizi göstererek gülmek bile ayıptır, risktir...”*²⁸⁹

Bu tür algıların kökeninde esasen mizahta dengeyi korumanın zorluğuna dair bir endişenin yattığını söylememiz mümkündür. Bu sebeple İslâm ahlakçıları, gülmenin doğal bir edim olduğunu ve “gülmeme” üzerine kurgulanmış bir yaşamın insanı sevimsizleştirdiğini belirtmişler, fazla gülmenin kişide gaflete sebebiyet verip vakarını zedeleyebileceği, ciddiye alınması gerekenleri önemsememesi gibi sonuçlar doğurabileceği, alay içerikli ağır şakaların dostluğa zarar verebileceğini belirtip uyarılarda bulunmayı ihmal etmemişlerdir.²⁹⁰ Örneğin; Mâverdî (öl. 408/1058) ahlaka dair kaleme aldığı bir eserinde mizahın olumsuz niteliklerine atıf yaparak görüşünü açıklamıştır. Ona

²⁸⁸ Altınay, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, 79.

²⁸⁹ Gizem Sevinç, *Türk Edebiyatında İslâmcı Mizah: Ömer Dönmez Romanları* (Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 50.

²⁹⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/127, 132, 147.

göre; *şaka* yollu konuşmalar sebebiyle hak yoldan sapıldığı müşahede edilmekte, bu durum şakacıyı duygusuz hâle getirirken muhatabına da eziyet vermektedir. Şakayla uğraşmanın tehlikesi, kişinin heybet ve kıymetini azaltarak onu sefih ve cahillerin sohbetlerine mahkûm eder. Böylece bu seviyedeki insanların kabalıklarına ve çirkinliklerine maruz kaldığında ise ya üzüntülü bir şekilde susacak ya da edep dairesi dışına çıkarak karşılık vermek zorunda kalacaktır. Öyleyse akıllı bir kişi bu duruma düşmemek için böylesi tehlikeli yollardan uzak durmalıdır. Mâverdî, mizahı zemmeden bazı görüşleri aktardıktan sonra, mizahta sakınılması gereken iki özelliğe dikkat çekmeyi de ihmal etmez. Buna göre mizah dostluğa zarar vermeyecek bir nitelikte iyi niyetli, samimi ve güler yüzlü duygularla yapılmalı ve bıkkınlık getiren halleri ve endişeleri de izale etmelidir.²⁹¹

3.1. Her İki Yaklaşımın Bütüncül Perspektifle Değerlendirilmesi

Görüldüğü gibi aktardığımız yaklaşımlar mizahın çift yapılı özelliği dolayısıyla her iki yönünden sadece birini esas alarak yapılmış tespitlerdir. Peki, bu iki karşıt yaklaşım nasıl mezcilecektir? Herhangi bir yazılı metni anlama ve yorumlama faaliyetinde olması gereken özelliklerin en önemli unsuru; sadece lafzi göstergelerin imkânlarını değil, dil dışı unsurlarla birlikte ayrıca satır aralarını da okuyup değerlendirmeyi başarabilmektir. Böylece mesele sadece bir yönü ile değil, söz konusu alanı geniş bir perspektifle, çoklu anlama imkânlarının izini sürerek daha ayrıntılı analiz edilebilir. Hadis ilmi açısından düşünüldüğünde de bir hususun, bahsi geçen unsurların göz önünde bulundurulması kaydı ile en kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilmesi, o hususla ilgili tüm rivâyetlerin bütüncül bir tarzda incelenmesi ile mümkün olabilir. Bu yaklaşımı benimsediğimiz takdirde hadis metinlerinden ilk bakışta elde ettiğimiz muhtemel anlamlar yanında, farklı bakış açıları ile zenginleştirilmiş değerlendirmeler yaparak konuyu değerlendirme imkânını elde ederiz. Mizahla ilgili her iki yaklaşımı da bu perspektifle değerlendirdiğimizde görülecektir ki bu farklı yaklaşımlardan sadece birini esas almamız hâlinde varacağımız sonuçlar birbirinden farklı olacaktır. Örneğin mizahla ilgili olarak sadece olumsuz görüşler temel alınacak olursa İslâm'ın mizaha onay vermediği, mizahtan uzak durmanın istendiği şeklinde bir yorumlamanın önü açılırken, yalnızca mizahı olumlayan görüşler esas alındığında ise mizahın meşru çerçevesini oluşturan nitelikler göz ardı edilecektir. Hâlbuki bir araştırmacı

²⁹¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-Dîn: Din ve Dünya Edebi*, çev. Selâhaddin Kip (Ankara: İlkadım Yayınları, 2006), 433-434.

açısından meseleye her iki yaklaşımın hassasiyetlerini dikkate alarak yaklaşmak ilmî ahlaka daha uygun bir zemin hazırlayacaktır.

Bu noktadan hareketle mizahın muhtemel olumsuzluklarından bahseden görüşlere bakıldığında mizah, bütünüyle uzak durulması gereken bir unsur olarak değil de ölçüsüz, gönül kırıcı, yalan barındıran, küçük düşüren vs. nitelikleri barındırması hâlinde meşru görülmediği anlaşılabilecektir. Buna göre; çokça yapılan mizahın kişinin ciddiyetini zedeleyebileceği, kişinin toplumda alay edilen birine dönüşerek hafife alınabileceği, şakacılığı sürekli olanın hata yapma ihtimalinin artacağı ve bu sebeple de karşılaşacağı zorluklarla birlikte bu tür mizahın dostlukları zedeleyebileceği ve kişiye sorumluluklarını unutturabileceği gibi muhtemel zararları hatırlatan uyarılar olarak değerlendirmek mümkündür.

Mizaha olumlu yaklaşan görüşlere bakıldığında ise insanın zorlu süreçlerde ihtiyacı olan rahatlama ihtiyacını karşılaması, hayatın daima ciddiyetle yürümesinin zorlukları, kalp ve ruhun dinlendirilmesi gerektiği gibi sebeplerle mizaha başvurulmasının mubahlığına dair değerlendirmeler sadedinde olduğu görülmektedir. Her iki değerlendirmenin dengede buluşacağı nokta ise mizahın ölçülü ve seviyeli olması kaydı ile yapılmasının İslâm açısından bir sakıncası olmaması gerçeğidir.

3.2. Mizaha Mesafeli Yaklaşımın Âyet ve Hadis Dayanakları

Mizahın yorumlanmasına ilişkin gerek bazı âyetlerin farklı yorumlanması gerekse Hz. Peygamber ve sahabenin önde gelenleri ile İslâm âlimlerinden aktarılmış, birbirini nakzeden bazı rivâyetlerin bulunması, bu husustaki yaklaşımların tek yönlü olmadığını göstermektedir. Bu, bizi iki tür mizahtan bahsetmemiz gerektiği sonucuna götürür. Bu türün bir ayağını, seviyeli ve ölçülü mizah oluştururken, diğerini bu niteliğin dışında kalan mizah oluşturmaktadır. Mizah ile ilgili olumsuz görüşler, bazı âyet ve hadislerin de delil gösterilmesi ile rivâyetler kanalıyla aktarılmış ve bazı Müslümanların mizahi yaklaşımlarını belirleyici etkin unsurlar arasında yerini almıştır. Mizahın meşruiyeti bazı âlimlerce tartışılmıştır.

Mizaha karşı mesafeli bir duruşu benimseyenlerin dayandığı delillerin en başında bazı Kur'ân âyetleri gelmektedir. Âyetleri analiz etmezden önce şu realiteyi hatırlamamızda yarar vardır: Kur'ân, 23 yıl süren bir periyotta nazil olmuş ve bu süreç

zaman- mekân olguları dikkate alınarak, diğerk bir deyişle yer-gök diyalektiğı içerisinde, yani âyetlerin nazil olduğı toplumda olup bitenler ve vahyin bu meselelere verdiğı cevaplar biçiminde karşılıklı bir etkileşim dâhilinde tamamlanmıştır. Bu sebeple âyetlerin arka planındaki tarihsel vakıaların, toplumsal olgu ve şartların bilinmesi, âyetlerin doğru bir şekilde değerlendirilmesinin başat unsurlarıdır. Bu ve benzeri unsurlar dikkate alınmaksızın âyetleri parçacı bir yaklaşım ile değerlendirmek hedeflenen maksadın tersine yorumlanmasına sebebiyet verebilir. Mizah karşıtlığına delil olarak gösterilen âyetlerin de sözünü ettiğimiz yaklaşımın etkisi ile yorumlanmış olduğı ve bütüncül bakış açısının izlerini taşımadığı ve mizahın her yönü ile uzak durulması gereken bir olgu olarak değerlendirildiğı açıkça görölmektedir. Dolayısıyla ilgili âyetleri de bu realiteyi göz önünde bulundurarak değerlendireceğimizi belirtelim.

Mizaha ilişkin değerlendirmeler, ilgili verileri geniş bir perspektifle ve yeni anlama imkânları üretmek sûretiyle analiz edildiğı takdirde daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır. Hadis ilmi açısından düşünüldüğünde de bir hususun, bahsi geçen unsurların göz önünde bulundurulması kaydı ile en kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilmesi, o hususla ilgili tüm rivâyetlerin bütüncül bir tarzda incelenmesi ile mümkün olabilir. Bu yaklaşımı benimsediğimiz takdirde hadislerin metninden ilk bakışta elde ettiğimiz muhtemel anlamlar yanında, farklı bakış açıları ile zenginleştirerek konuyu birçok yönü ile değerlendirme imkânını elde ederiz.

Mizahla ilgili her iki yaklaşımı da bu perspektifle değerlendirdiğimizde görülecektir ki bu farklı yaklaşımlardan sadece birini esas almamız hâlinde varacağımız sonuçlar birbirinden farklı olacaktır. Örneğın mizahla ilgili olarak sadece olumsuz görüşler temel alınacak olursa İslâm'ın mizaha onay vermediğı, mizahtan uzak durmanın istendiğı şeklinde bir yorumlamanın önü açılırken, yalnızca mizahı olumluyan görüşler esas alındığında ise mizahın meşru çerçevesini oluşturan nitelikler göz ardı edilecektir. Hâlbuki bir araştırmacı açısından meseleye her iki yaklaşımın hassasiyetleri dikkate alınarak yaklaşılması metodolojik olarak lüzumludur.

3.2.1. Mizaha Mesafeli Yaklaşımın Dayandığı Âyetler

Söz konusu âyetler şunlardır:

وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ

“Bir de gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz.”²⁹²

Bu âyetin yer aldığı Necm sûresi, bir rivâyete göre müşrik taifenin Hz. Peygamber’in getirdiği hakikatin kaynağını inkâr ederek, “Kur’ân’ı Muhammed uyduruyor.” demeleri üzerine nazil olmuştur.²⁹³ Sûrenin bağlamı, müşriklerin, vahye ve ahiretin varlığına inatçı bir şüphe nazarı ile bakarak Hz. Muhammed’in tam bir itminan ile müşahade ettiği hakikatleri tebliğ etmesi karşısında takındıkları lakayt tutum ve alaycı tavra işaret etmektedir. Delil getirilen âyeti daha sağlıklı yorumlayabilmemiz için sûrenin anlam haritasını genel hatları ile çizecek olursak, verilmek istenen temel mesajların;

- Hz. Peygamber’in bizzat şahit olarak, kalbinin mutmain olduğu metafizik hakikatlerin varlığı (vahyin inzali, meleklerin varlığına dair kesin bilgiyi alması),
- Müşriklerin ilmî temelden yoksun olarak zan üzere oluşturdukları yapay kutsallara atıf,
- Allah’ın kâinatın mutlak sahibi olarak, kullarının akıbetlerinin karşılığı hakkında kişilerin zannı üzerine değil, zatının ilmi ile hükmedeceğini bildirmesi,
- Hz. Muhammed’in mesajının asla duyulmayan, bilinmeyen bir çağrı olmayıp, daha önce Hz. İbrahim ve Hz. Musa’nın da getirdiği mesajla aynı cevherden geldiğinin hatırlatılması,
- Geçmişteki ümmetlerin akıbetleri üzerinden uyarılar ile kıyamet saatinin çok uzakta olmadığını bildiren mesaj ile son bulmaktadır.

Bu noktadan hareketle sûrenin bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda, ilgili âyetin, büsbütün bir mizah karşıtlığına delalet etmediği, âyetteki kınama zemininin dikkate

²⁹² en-Necm 53/60

²⁹³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 7/286.

alınmayıp, parçacı yaklaşımla yorumlanması sebebiyle menfi bir tarzda yorumlandığı görülecektir.

Âyet, doğal bir rahatlama vesilesi olan gülme-eğlenme olgusunun kınanmasına değil, bilakis müşriklerin lakaytlığından kaynaklı olumsuz tavırlarına vurgu yapar. Öyle ki fitratlarının ve vicdanlarının sesine dönmek sûretiyle kendilerine çeki düzen vermeleri gerekirken, tam aksine duydukları hakikatlere karşı ciddiyeti bırakıp, eğlence ve gülme yoluyla alaya almaları yerilmektedir.

Bu minvalde Fahreddin Râzî de (öl. 606/1210) tefsirinde; “Âyette ‘şaşılacak söz’ ifadesinden kasıt, yaklaşmakta olan kıyamete işaret olabilir. Müşrikler Hz. Peygamber’e ve Kur’ân’a gülüyorlardı. Âyetin bu ifadesinin, kıyamet hadisesinin duyulmasına karşı mutlak manada gülmeyi kabul etmeyen bir ifade olması da hâlâ muhtemel olup, ‘Bunu duyduğunuz hâlde güler misiniz? Gülmemeniz gerekir.’ anlamına gelir.” demektedir.²⁹⁴ Elmalılı Hamdi Yazır da âyetin tarihsel bağlamını esas alarak bir yorum yapar. O, 57. âyetten itibaren yaklaşmakta olan kıyamet gerçeğini hatırlatan âyetlerin hemen akabinde yer alan inkârcı tavrın görünümleri olan ağlama ve gülmenin, kıyametin hakikatini inanılamayacak bir şeymiş gibi şaşkınlıkla karşılamaları ve bu uyarıların dehşetinden ağlayacakları yerde gülmek sûretiyle eğlenceye aldıklarını belirtir.²⁹⁵

فَإِضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Kazandıklarının cezası olarak, artık az gülüp çok ağlasınlar.”²⁹⁶

Tevbe sûresi, Müslümanlarla antlaşma yaptıkları hâlde sözlerinde durmayan inkârcıların, Mescid-i Haram çevresinden uzaklaştırılmaları, Allah’ın nimet ve yardımlarını göz ardı etmeksizin imani değerlerin azim ve kararlılıkla muhafazası ile özellikle zor koşullarda yapılan Tebük seferi sırasında münafık taifenin sergilediği riyakâr tavırların etkilerini konu edinir.

Sûrede yer alan ilgili âyetin mizahla bağlantısı olup olmadığını tespitten önce kadim tefsir kaynaklarında bu âyete ilişkin değerlendirmelere bakmamız gerekir. Bu alanın önde gelen ilk müfessirlerinden Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) tefsirinde; “Münafıklar yapıp

²⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Meḥâṭihü'l-ğayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 20/584.

²⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 7/326.

²⁹⁶ et-Tevde 9/82

ettikleri yüzünden az gülsünler (alayı bıraksınlar, ileride zaten gülemeyecekler), çok ağlasınlar (ahirette ağlayacaklar da).” demektedir.²⁹⁷

İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) ise tefsirinde bu âyeti yorumlamazdan önce bir önceki âyette oldukça sıcak bir mevsime denk gelen Tebük seferine iştirak etmek istemeyen münafıkların, sıcağı bahane etmeleri üzerine cehennemin daha sıcak olduğunun hatırlatılmış olduğuna değinir. Âyetin akabinde gelen 82. âyette ise münafıkların bu dünyada ki zevk u sefa ve gülüşlerinin geçici olduğunu, bu karakteri sergileyenlerin oturup hallerine ağlamaları gerektiğini ve yaptıklarının karşılığı olarak cehennemde onları ebedî ağlayışların beklediğini belirtir.²⁹⁸

Zemahşerî’nin de (öl. 538/1144) bu âyeti bağlamı esas alarak yorumladığını görmekteyiz. Bu meyanda bu âyetin hemen öncesinde yer alan 81. âyette; cihad kaçkını münafıkların Tebük seferine çıkmamak için sıcağı bahane etmelerini konu edindiğini ve âyette geçen “خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ” ifadesinin “peygamberin ardından” anlamında olup, ibaredeki *hilâf*’ın Resûlullah’a “muhalefet etmek” manasına haiz olduğunu da ekler. Ebû Hayve’nin (öl. 203/818) bu ibareyi *halfe resûlillâh* şeklinde okumuş olmasının da bu manayı desteklediğini ve bu ibarenin “muhalefet” anlamına geldiğini söyleyenler olduğunu belirtir. Buradan hareketle, Hz. Peygamber cihad için harekete geçerken münafıklar yerlerinde çakılı kalarak muhalefet edip oturdular demektedir.²⁹⁹ 82. âyete gelince; Zemahşerî buradaki ağlama ve gülme olgularını, münafıkların söz konusu menfî tavırlarının bir sonucu olarak yorumlamakta ve “münafıklar cehennemde dünyadaki ömürleri kadar ağlayacaklar, gözyaşları dinmeyecek, rahat yüzü görmeyecekler” demek sûretiyle izah etmektedir.³⁰⁰

Görüldüğü gibi âyet zımnen, münafıkların hakikat karşısındaki alaycı tavırlarını, ahirette hak ettikleri cezayı âdetâ resmedip gözlerinin önüne getirerek hallerine ağlayacakları yerde nasıl olup da umarsızca gaflet içinde eğlenebildiklerini bizzat kendilerinin tefekkür etmelerini sağlayacak şekilde çarpıcı bir tonda ifade etmektedir.

²⁹⁷ Ebû’l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 2/167.

²⁹⁸ Muhammed b. Cerîr et Taberî, *Taberî Tefsiri: Câmiu’l-beyân an te’vili’l-Kur’ân*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 4/335.

²⁹⁹ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri: el-Keşşâf an Hakâ’iki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, çev. Muhammed Çoşkun vd., ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/147.

³⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/148.

Dolayısıyla âyet kendi bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde, yapılan uyarının muhataplarının münafıklar olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bunun yanında âyetin dolaylı olarak içeriğinde hakikate karşı alay barındıran gülmeyi yerdiği sonucunu çıkarsak bile genel anlamıyla mizah karşıtlığına delil gösterilmesi mümkün görünmemektedir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ.

“İnsanlardan öylesi var ki hiçbir ilme dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve onu alaya almak için ‘sözün boş ve anlamsız olanını’ satın alırlar. İşte alçaltıcı azap onlar içindir.”³⁰¹

Âyette geçen *lehve'l-hadîs*'ten maksadın ne olduğu hakkında müfessirler çeşitli görüşler aktarmışlardır. Örneğin Taberî bazı âlimlerden nakille, bundan kastın, “musiki, şarkı söyleyen cariyeler, çalgı aletleri, oyun aletleri, şirk içeren sözler, kişiyi Allah'tan uzaklaştıran her türlü söz” olduğunu belirtmektedir.³⁰² Râzî'ye göre; hikmeti bırakarak başka sözle ilgilenmek, boş laf ve şakalaşma; Ebû'l-Berakât en-Neseî'ye (öl. 710/1310) göre hayır ve faydadan uzak her bir batıl şey, asılsız efsaneler ve müziktir.³⁰³ İsmail Hakkı Bursevî'ye (öl. 1137/1725) göre ise boş efsaneler, asılsız, komik, manasız sözler gibi insanı meşgul eden, işinden alıkoyan şeylerdir.³⁰⁴

Seyyid Kutub (öl. 1385/1966) ise vakit öldürüp insanı oyalayan, hayır getirmeyen, faydalı bir sonucu bulunmayan ve insana yüklenen halifelik görevinden beklenen dünyayı imar, hayır ve adaleti tesis gibi insani vazifelerini unutturan her türlü sözlerin *lehve'l-hadîs* kapsamında olduğu fikrindedir.³⁰⁵

Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî de (öl. 1399/1979) *lehve'l-hadîs*'i, “dinleyeni meftun eden, kendi atmosferine çekerek olup bitenlerden habersiz hâle getiren her bir şey” şeklinde tanımlamış, ancak bu terkinin, başlı başına olumsuz bir çağrışımı olmadığını, günlük

³⁰¹ Lokmân 31/6

³⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/430-431.

³⁰³ Ebû'l-Berakât en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, thk. Mervan Muhammed eş-Şiar (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2005), 3/223.

³⁰⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1330/1912), 8/49.

³⁰⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Emin Saraç vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 11/462-463.

yaşamda boş konuşmalar, sulu şakalar, masallar, şarkılar, cümbüş tarzı unsurların bu kapsamda değerlendirilebileceğini söylemiştir.³⁰⁶

Görüldüğü gibi *lehvin* kapsamı içerisine mizahı da ekleyen görüşler de mevcuttur. Meşru sınırları aşan; örneğin dinî değerleri alaya alan, muhatabını küçük düşüren mizah türleri ile bireyin sürekli başvurup, vaktini ve enerjisini harcayarak daimî bir haz unsuru üzerine kurgulanmış, rutine dönüşmüş bir mizah düşkünlüğü elbette *lehve'l-hadîs* kapsamında değerlendirilebilir. Bu tarz bir hayat bireyin zihin ve eylem alanına, ciddi sorumluluklarını hatırlamasına engel olan bariyerler örerek hayırlı, salih amellerden uzaklaştırabilir. Zira hayattaki gerçeklikler, daima gülme ve eğlenmeye olanak tanımaz. Dolayısıyla bu âyetin, mizahın her türünden uzak durmayı gerektirecek bir anlam barındırdığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Unutulmaması gereken bir şey daha vardır ki o da Kur'ân'da “gülme” olgusunun Allah tarafından insana bahşedilen bir özellik olduğu gerçeğidir. Âyet şöyledir:

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى

“Doğrusu ağlatan da güldüren de O'dur.”³⁰⁷

Lokmân sûresi 6. âyetinin yanında mizah karşıtlığına delil olarak zikredilen diğer bir âyet Mu'minûn sûresinin 3. âyetidir ki bu âyette “*lehv*” kavramı yerine “*lağv*” kavramı geçmektedir. Şöyle ki:

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ

“Onlar (mü'minler), boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler.”

el-İsfahânî, *lağv*'i; “nazar-ı itibara alınmayan söz” diye tanımlar. Ayrıca kelimenin; değersiz, kasıtsız, amaçsız söylenmiş sözleri ifade etmek için kullanıldığını ifade eder.³⁰⁸ Kur'ân'da yaklaşık on bir âyette çeşitli formlarda kullanılan *lağv* kavramının anlam sahasına baktığımızda, şu başlıklar çerçevesinde nazar-ı dikkate sunulduğunu görmekteyiz:

³⁰⁶ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayânî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1987), 4/287-288.

³⁰⁷ en-Necm 53/43.

³⁰⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 963.

boş ve faydasız sözler, Kur'ân okunurken çıkarılan yaygaralar, cennet hayatında lağva yer olmadığı gerçeği ile kasıtsız yapılan yeminler.³⁰⁹

Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İbn Kesîr (öl. 774/1373), ilgili âyeti şöyle değerlendirmektedir:

“(Mü'minler) her şeyin boşundan, sözün, dikkatin, işin, şuurun lüzumsuz olanından vazgeçerler. Kâinatta insanın karşılaştığı her sahne insan zihnini meşgul eder, düşüncesini harekete geçirir ve vicdanını coşturur. Bir mü'min nefsi tezkiye, kalbi temizlik ve vicdanı arıtmak vazifesi ile de yükümlüdür. Bunun yanında iyiliği emir ile kötülükten nehyetmek, sosyal hayattaki fesadın önüne geçmek için çabalamak gibi vazifelerini kısa bir ömre sığdırmak durumundadır. Öyleyse vaktini gereksiz iş ve lakırdılarla heder etmemeli bunun yerine, enerjisini ve ömrünü yapıcı ve geliştirici işlere harcamalıdır. Tabii ki bunun anlamı bir mü'minin hiç dinlenmemesi veya rahatlamaması demek değildir. Ancak istirahat etmek ayrı şey, vakit öldürmek ayrı şey.”³¹⁰

Mevdûdî ise *lağv*'ı açıklarken olumsuz nitelikli şakalaşmaya da değinerek şöyle der: “Mü'min, ahlak dışı şeylere karşı bir eğilim taşımaz. Yararlı ve doğru söz söyler, gevezelik etmez. İnce bir şakacılığı vardır ama bu şaka; alay, taklit, güldürmece cinsinden değildir.”³¹¹

Tüm bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki *lağv* kavramının anlam sahası doğrudan mizahi öğeleri kapsamamakta ve âyetten mizahtan bütünüyle uzak durulması gerektiği sonucu çıkmamaktadır. Ancak her aşırı şeyin zarar vermesi muhtemel olduğu gibi, mizahtan faydalanmak insani sorumluluklarımızın ihmaline sebep olacak bir süreklilik arz ettiği ve bünyesinde tahkir, alay, yıkıcılık gibi olumsuz nitelikler barındırdığı takdirde, *lağv* kapsamına dâhil edilebilir.

Sonuç olarak, ilgili âyetin direkt olarak mizah karşıtlığına delil olarak alınması yerine yukarıda değindiğimiz nitelikler söz konusu olduğunda bunun mümkün olabileceği söylenilebilir.

³⁰⁹ Geniş bilgi için bk. Samed Yazar, *Kur'ân'da Lehv, La'ib, Lağv Kavramları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 100-111.

³¹⁰ Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Hadislerle Kuran-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 10/5550-5551.

³¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 3/365.

3.2.2. Mizaha Mesafeli Yaklaşımın Dayandığı Hadisler

Mizah ve gülme oldukça geniş yelpazesi olan iki önemli olgudur. Hem mizahın hem de gülme davranışının her şart ve durumda aynı ve tek bir bakış açısı ile değerlendirilemeyeceği bir gerçektir. Zira mizah ve gülmenin türleri; zaman, mekân ve tarzına göre farklı sonuçlanacaktır. Dolayısıyla mizahi olan ile bundan kaynaklı gülmelerin hiçbirisi diğeriyle aynı fiil değildir. Dereceleri ve aldıkları hükümler de ayrı ayrıdır. Bunlardan bazıları teşvik edilmiş, bazıları mubah görülmüş, bazısından ise sakındırılmıştır. Şöyle ki hoşnutluktan gelen hafif bir tebessüm ile alay içeren bir kahkahanın değerlendirilmesi aynı olmayacaktır. Bu sebeple mizah karşıtlığına delil olarak gösterilebilecek hadislerin, bu gerçekliği göz ardı etmeksizin yorumlanması gerekmektedir. İlgili hadisler şunlardır;

Çok Gülmek Kalbi Öldürür Hadisi

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تُكْثِرُوا الضَّحْكَ، فَإِنَّ كَثْرَةَ الضَّحْكِ تُمِيتُ الْقَلْبَ

Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Çok gülmeyiniz. Zira çok gülmek kalbi öldürür.”³¹²

Yaşamımıza yön veren her davranışımızın itidal üzere olması gerekir. Bu dengeyi bozacak ölçüsüz tavırlar istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Her şeyin hayırlı olanı denge hâli üzerine olmasıdır ki istenilen şeyden daha fazlasını yapmak ifrata, gereğinden azını yapmak ise tefrite yol açar. Asıl olan her işin vasat/orta hâl üzerinde bulunmasıdır.

Hadisteki mesajın daha iyi anlaşılabilmesi için metinde direkt geçmese de dolaylı olarak ifade edilmek istenen “aşırılık” kavramı üzerinde durmakta yarar görüyoruz. Kavramın anlam sahası ve özellikle Kuran’daki kullanım alanlarına baktığımızda gerek Kur’ân’da gerekse hadislerde aşırılıktan kaçınmamızı öğütleyen birçok uyarı olduğunu görmekteyiz.

Kur’ân’da aşırılığı ifade eden; *ğulüv*; (الغلو) sözlükte ölçüyü aşmak, yükselmek, bir işte ileri gitmek, haddi aşmak, fiyatın yükselmesi gibi anlamlara gelmektedir.³¹³

³¹² Tirmizî, “Zühd”, (No:2305); İbn Mâce, “Zühd”, (No: 4193, 4217); Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü’z-zühd ve’r-rekâik*, thk. Ahmed Ferîd (Riyâd: Dâru’l-Mîrac, 1415/1995), 2/706; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/402.

Takiyyüddîn İbn Teymiyye (öl. 728/1328) *ğuluv*’ü, “bir şeyi hak ettiğinden fazlaca överek veya yererek haddi aşmak”,³¹⁴ İbn Âşûr ise (öl. 1393/1973), “okun en son noktaya varması ve alışılmışın dışına çıkmak” şeklinde tanımlamıştır.³¹⁵

Kur’ân’da aşırılık manasına gelen diğer kavramlar ise şunlardır: *ifrat* (sınırı aşmak, acele etmek),³¹⁶ *israf* (haddi aşma, ölçünün dışına çıkma),³¹⁷ *tuğyan* (sapmak, azmak, taşmak),³¹⁸ *i’tida* (haddi aşmak, aşırı gitmek, zulümle saldırmak),³¹⁹ *bağy* (sınırı aşmak, azgınlık),³²⁰ *taassub* (aşırı tarafgirlik, fanatizm)³²¹ gibi farklı kavramların kullanılmış olması aşırılığın tek yönlü olmayıp türlü türlü olduğunu göstermektedir. Aşırılığın, bir şeyi yapmaktaki sınırını aşmakla ilgili bu kavramların tam karşısında ise gereken bir şeyi yapmamakta sınırı aşmayı ifade eden kavramlar vardır ki bunlar da *tefrit* (boşa geçirme, bırakma, yüz çevirme)³²² ve *cûfâ*’dır (bir şeyin diğerlerinden uzak olması).³²³ Görüldüğü gibi her iki grupta bulunan kavramlar, aşırılığın zıt iki yönüne işaret etmektedir.

Bu meyanda Kınalızâde Ali Efendi de (öl. 979/1572); *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde ahlak ve fazilet sahibi kişilerle sohbetteki vasat mertebeye, güler yüz anlamına gelen *beşâşet* dendiğini ve bunun reziletinin ifrat ve tefrit olduğunu ve bundan kaçınmak gerektiğinin altını çizer.³²⁴ Ona göre beşâşetin ifratı, daima şaka yapmak ve çok gülmek, tefriti ise *abûset* denilen asık, sert suratlılık ve kimseyle ilişki kurmamaktır. Mizahta da bu ölçünün aşılmaması gerektiğini ifade eden Kınalızâde devamla, mizahın ifratının hezl ve maskaralığa sebep olmak sûretiyle, tefritinin de *abûsu’l-vech* (asık suratlılık) olduğunu ve kişiyi dost ve ahab meclislerinden uzak tutmakla zarara uğratacağını söylemektedir.³²⁵

³¹³ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-lüğa*, thk. Abdulazîm Mahmud (Kahire: Dâru’l Mısriyye, ts.), 8/190.

³¹⁴ Mecdüddin İbn Teymiyye, *İktizâü’s-sırâti’l-müstakîm*, thk. Muhammed el-Fukay (Beyrut: Matbaatü’s-Sünneti’l-Muhammed, 1950), 106.

³¹⁵ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tunûsiyye li’n-Neşr, 1984), 4/50-51. Tâhâ 20/45.

³¹⁶ el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/67.

³¹⁷ el-Bakara 2/256; ez-Zümer 39/17.

³¹⁸ en-Nisâ 4/92; Tâhâ 20/123.

³¹⁹ eş-Şûrâ 42/42; el-Kasas 28/76.

³²⁰ el-Fetih 48/26.

³²¹ el-Kehf 18/28.

³²² es-Secde 32/16. İlgili kavramlarla ilgili daha ayrıntılı açıklamalar için bk. Necmeddin Çalışkan (ed.), *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar* (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 68-73.

³²³ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı alâî*, haz. Hüseyin Algül (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981), 159. Kınalızâde’nin mizah anlayışı için ayrıca bk. Celaleddin Karakuş, *Din Eğitiminde Mizah Algısı* (İstanbul: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 116-121.

³²⁴ Kınalızâde, *Ahlâk-ı alâî*, 159.

Söz konusu rivâyete bakıldığında Hz. Peygamber'in uyarısının, mizahtan tamamı ile kaçınma anlamı içermediği, gülme eyleminde aşırıya kaçma sebebiyle, kişide oluşturacağı manevi rehavet tehlikesine dikkat çekildiği ortaya çıkmaktadır. Zira gülme, doğal sürecinde ve ölçüsünde olmak kaydıyla insan psikolojisinin zaman zaman ihtiyaç hissettiği rahatlama ve ferahlamaya olumlu katkı sunan bir niteliğe sahiptir. İnsanlar arasında bir nezaket göstergesi olan gülümseme; dostlukları pekiştirir. Ancak sürekli bir şekilde olup bitene gülmek, kişiyi zamanla ciddiyetle eğilmesi gereken hususlarda duygusal bir gevşekliliğe sürükleyerek sorumluluklarını umursamamasına yol açabilir. Bu yönüyle mizahı, vakur duruşu bozacak ve hayatı daimî bir şaka-şamata ile “vur patlasın, çal oynasın” tarzında tüketmenin nesnesi yapmak asla uygun değildir. Nasıl ki kâfi derecede sulanması gereken bir meyve ağacına gereğinden az veya fazla su verildiğinde verim alınamazsa, duygusal tepkilerimizden olan ağlama, gülme gibi davranışlarımızda da ifrat-tefrit olmamalıdır. Şu rivâyet insan psikolojisinin her dem aynı kalamayacağına dair güzel bir örnektir:

Resûlullah'ın kâtiplerinden biri olan Hanzala b. Üseyyidî başından geçen şöyle bir olayı nakletmektedir: “Resûlullah'ın yanındaydık. Bize cenneti ve cehennemi öyle anlattı ki onları gözümüzle görmüş gibi olduk. Sonra ben kalkıp eşimle çocuğumun yanına gittim ve gülüp eğlendim. Derken Resûlullah'ın yanındaki hâlimizi hatırladım hemen dışarı çıktım. Yolda Ebû Bekir'e rastladım. Ona (yaşadıklarımı anlattım ve) ‘Ben münafık oldum, münafık oldum!’ dedim. Ebû Bekir, ‘Ey Hanzala! Allah’a yemin ederim ki biz de aynı durumdayız.’ dedi ve Hz. Peygamber'in yanına gitmeyi teklif etti, birlikte gittik. Sonra Hanzala Hz. Peygamber'e (s.a.v.), ‘Ya Resûlullah! Seni gördüğümüzde kalplerimiz yumuşuyor, ahiret adamı oluyoruz. Ama senin yanından ayrıldıktan sonra dünya hoşumuza gidiyor, eşimizi ve çocuklarımızı sevip kokluyoruz.’ diye yakınınca Allah Resulü şöyle buyurdu: *‘Hanzala! Benim yanımdaki hâlinizi ayrıldıktan sonra da sürdürseydiniz melekler oturduğunuz yollarda ve yataklarınızda sizinle musafaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala, (insan bu!) bazen öyle bazen böyle!’*”³²⁶ Resûlullah bu sözyle duyguların çift boyutluluğuna dikkat çekmiş ve insanın her daim aynı halet-i ruhiyeyi taşıyamayacağını bir realite olarak ortaya koymuştur. Zira Hanzala'nın kendisinde münafıklık alameti şüphesini uyandıran şey, Hz. Peygamber'in sohbetinde iken Allah korkusu, ahiret endişesi, zikir, tefekkür ve nefsi murakabe gibi yoğun manevi duyguların ona dünya telaşesini

³²⁶ Müslim, “Tevbe”, 12; İbn Mâce, “Zühd”, 58 (No. 4239).

unutturması, oradan ayrılıp hayatın rutin işlerine döndüğünde ise bu duyguların yerini sakinliğe bırakmasıdır. Bu duygu değişimi Hanzala'yı manevi olarak rahatsız etmiş ve “Acaba ben münafık mı oldum?” şeklinde bir soruyu kendisine sorma ihtiyacı hissetmiştir.

Gâyet tabiidir ki insanoğlunun duyguları sürekli aynı hâl ve derecede kalacak nitelikte değildir. Zira hayat bir imtihan alanı olarak zıtlıkların çarpıştığı bir mahiyette akar durur. İslâm'ın bu döngüde insandan beklediği şey, belli bir manevi dereceye eriştikten sonra hiç değişmeksizin aynı hâl üzere yaşamını sürdürmesi değil bilakis bu değişken akışta maddi-manevi dengeyi gözeterek ifrat ve tefritten kaçınmasıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber bu cevabı ile insanoğlunun fitratının tersine davranmasının mümkün olmadığını göstermiş ve Hanzala'nın deneyimlediği bu ruhsal değişimlerin tabii olup, kişiyi münafık yapmayacağını ifade etmiştir. Böylece mü'minlerin dünyadan tamamıyla el etek çekmek zorunda olmayacakları, yaşamın idamesi için gerekli dünyevi işlerin yapılması ve kişinin ailesiyle birlikte gülüp eğlenmesinin de dinî açıdan bir sakınca teşkil etmeyeceği vurgulanmıştır.

Özetle diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in bu hususlardaki her uyarısı ve duygusal davranışlarındaki mükemmel denge bizler için rol model bir nitelik arz eder ki o (s.a.v.), yerinde ve zamanında daha da önemlisi gerektiği ölçüde gülmesiyle ümmetine yol göstermiştir. Zaten söz konusu hadisin mefhumu muhalifinden, aşırıya kaçmayan gülmenin sakıncasının olmadığı bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu hadisteki uyarı, gülmenin dozunu ayarlamamızla ilgili olup gülmekten büsbütün uzak durmak gerektiğine dair bir ipucu barındırmamaktadır. Söz konusu hassasiyetlere dikkat etmek sûretiyle hayatımızda yeri geldiğinde meşru çerçevede gülüp rahatlamak, yeri geldiğinde de ciddiyetimizi muhafaza etmek sûretiyle dengeyi gözetmeliyiz.

Ayrıca şunu da belirtelim ki istemsizce ve bir uyaran olmaksızın gelişen gülme veya ağlama atakları, bir sağlık probleminin göstergesidir. Ülkemizde kısaca PGA diye nitelenen bu rahatsızlık, Fransız nörolog Charles Fere (öl. 1907) tarafından, 1903 yılında tanımlanan “Fou Rire Prodroquie” (kontrol edilemeyen gülme atakları) adıyla literatüre geçmiştir. Buna göre kişi, gülme ve ağlama duygularını kontrol edememekte, gülme veya ağlama krizlerine girebilmektedir. PGA; inme, epilepsi, parkinson, alzhemier, beyin

travmaları gibi rahatsızlıklardan sonra görülebilmektedir.³²⁷ Bu durumun, tedavi gerektiren patolojik bir duygu-durum bozukluğu olması münasebeti ile ilgili hadisin kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğini de hatırlatalım.

Güldürmek İçin Yalan Söylemenin Zemmi Hadisi

حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسْرَهْدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «وَيْلٌ لِلَّذِي يُحَدِّثُ فَيَكْذِبُ لِيُضْحِكَ بِهِ الْقَوْمَ، وَيْلٌ لَهُ وَيْلٌ لَهُ».

Muaviye b. Hayde, Resûlullah'tan şöyle işittiğini nakletmiştir: “Yazıklar olsun insanları güldürmek için yalan sözler söyleyene! Yazık ona, yazık ona!”³²⁸

Hadisin en etkili mesajı, yalanın bir mü'minin niteliği olmayacağını belirtmesidir ki şaka yollu olsa dahi asla yalanın tasvip edilmediği güçlü bir uyarı yolu ile ifade edilmiştir. Böylece Allah Resülü bu nehyi ile şaka yollu da olsa kişiyi kizbe/yalana sevk edecek her türlü yolu kapatmak istemiştir. Ancak burada kast edilen yalana kapı aralayan şakanın her türlü yoludur.³²⁹ Bu hadiste yer alan “güldürme” olayının, şaklabanlık ve hokkabazlık ederek, hakkı ve gerçeği gizlemek, insanları kötülüğe teşvik amacıyla, mizah yapacağım derken, amacı insanların kafasını karıştırarak onların hakkın ve haklının yanında olmalarının önüne geçmek gibi art niyetli girişimlere karşı ciddi bir uyarıyı barındırdığı da unutulmamalıdır. Bu nedenle Resûlullah (s.a.v.) böylelerine üç kez üst üste “Yazıklar olsun insanları yanıltarak yalanlar üretene!” diyerek ilenmiştir. Bu tür şakalardan sakınmak gerekir.

İbnü'l-Cevzî bu husustaki değerlendirmesinde; “Hz. Peygamber'in bu sözü, yalanlar söylemek sûretiyle insanları güldürenlere yazıklar olsun anlamındadır. Mekruh olan gülmeyi âdet hâline getirmektir. Gülmenin azı değil aşırısı sakıncalıdır. Çokça gülmek kalbi öldürür.”³³⁰ demek sûretiyle yalan ve şaka ilişkisine dikkat çekmiştir.

³²⁷ Gülendam Hakverdioğlu - Esra Akın Korhan, “İnmeli Hastalarda İhmal Edilen Bir Sorun: Patolojik Gülme ve Ağlama”, *Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 58/62 (2010), 59-60.

³²⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 80 (No. 4990); Tirmizî, “Zühd”, 10 (No. 2315). Rivâyetin ravi değerlendirmeleri, muttasıl bir senedle aktarıldığı ve “hasen” hükmünde olduğuna dair bir sonuç için bk. Akyüz; “Mizahla İlgili Rivâyetlerin Senet ve Metin Tenkidi”, 134.

³²⁹ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, 15/52-53.

³³⁰ Ebû'l-Ferec İbnü'l Cevzî, *Ahmaklar ve Dalgınlar*, çev. Enver Günenç (İstanbul: Şule Yayınları, 2013), 26.

Hız. Peygamber'in, yalan ile mü'minlik vasfının bir arada bulunmasının mümkün olamayacağına ilişkin ümmetini uyarmaya yönelik hassasiyetini şu rivâyetlerde de görmek mümkündür: Ashabdan Safvân ibn Süleyman (r.a.) anlatıyor: Bir seferinde sahabiler Hız. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resulü! Mü'min korkak olur mu?" "Evet!" buyurdular. "Peki cimri olur mu?" Yine "Evet!" buyurdular. "Peki yalancı olur mu?" diye sorduk. Bu sefer "Hayır!" buyurdular.³³¹

Şu rivâyet ise bir annenin çocuğu ile olan masumane ilişkisinde dahi annenin, söylediğı bir sözün arkasında mutlaka durması ve muhatabı bir çocuk olsa dahi yalana yer vermemesi gerektiğı ile alakalı önemli bir nebevi uyarıyı barındırmaktadır:

Abdullah b. Âmir anlatıyor: "Bir gün Allah Resulü (s.a.v.) evimizde otururken, annem beni, 'Gel, sana bir şey vereceğim!' diyerek çağırdı. Resûlullah anneme, 'Ona ne vermeyi düşünüyorsun?' buyurdu. Annem de, 'Hurma vereceğim.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah, 'Aman dikkat et! Eğer ona bir şey vermeyecek olsaydın, senin için bir yalan (günahı) yazılacaktı.' buyurdu."³³²

Görüldüğü gibi, her davranışında doğruluktan ayrılmayan Hız. Peygamber'in örnekliği, onun rahle-i tedrisinde yetişmiş ashabının da günlük yaşantılarına yön vermiştir. Bu sahabilerden yalnızca birisi olan Abdullah bin Mes'ûd'dan mevkûf olarak aktarılan şu rivâyette de nebevi mesajların ne kadar iyi anlaşıldığı gâyet sarıhtır:

*"Ne şakada ne ciddide yalan söylemek yok, çocuğunuza bir şey vadedip sonra yerine getirmemeniz durumunda da yok!"*³³³

Yalan, nedeni ne olursa olsun ilişkilerimizin temelini oluşturan güveni yok eder. Hele bunu alışkanlık hâline getirmek gerek bireyleri gerekse içtimai hayatımızı temelinden sarsan çok ciddi tehlikelere kapı aralayabilir. Bu husus Kınalızâde Ali Efendi tarafından

³³¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvattâ* (Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Kelâm", 19

³³² Ebû Dâvûd, "Edeb", 80 (No. 4991). Ayrıca "üç yerde yalana müsaade edildiğı" şeklinde yorumlanan diğer bir rivâyetteki ifadelerin Hız. Peygamber'e ait olmayıp, İbn Şihâb ez-Zührî'ye ait bir ziyade olduğuna ilişkin inceleme ile ilgili olarak bk. Ahmed Ürkmez, "Kaynak Değeri ve İçerik Tenkidi Açısından 'Üç Yerde Yalan' Rivâyeti", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 9-34.

³³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1996), "Edebü'l-Müfred", 392.

çok güzel ifade edilmiştir. O, şöyle demektedir: “*Dilin yürüyüşü süratlidir. Söz meydanı ise geniş. Bu durumda itidal üzere kalma imkânı güçtür.*”³³⁴

Şaka yapmadan önce; insanların algı düzeylerinin birbiri ile aynı seviyede olmadığı, şakanın yapıldığı yer ve zamana göre muhatabın vereceği tepkinin de değişebileceği, her insanın şakayı kaldırabilme kapasitesinin farklılığı dolayısıyla, verecekleri tepkinin de aynı olamayacağı gibi sebeplere dikkat etmek gerekir.

Bu sebeple eğlenmek amaçlı da olsa yalandan uzak durmak şiarımız olmalıdır. Zira yalan üzerine kurgulanmış ve başlangıçta masum görünen bir şakalaşma, hedefinden saparak muhataba zarar verecek bir niteliğe bürünebilir. Bunun muhtemel sonuçları arasında toplumumuzda “eşek şakası” diye tabir edilen kaba ve ağır şakaların, zaman zaman geri dönülemez, ağır sonuçlara yol açtığı bir vakıdır. Örneğin; şaka yapayım derken, muhatabın bunu anlayamayarak yaşadığı korku, şok, kalp krizi gibi nedenlerle yaşamlarını yitirmesi söz konusu olduğu gibi, bu ağır şakalar dolayısıyla dostluk ilişkileri darbe alıp, yıllarca arkadaşını affetmeyen hatta şikâyet amacıyla mahkemeye başvuranlar dahi olabilmektedir.³³⁵ Bu tür üzücü olaylara meydan vermemek için mizaha başvurmadan önce dikkat edilmesi gereken en önemli unsur, Hz. Peygamber’in uyarısındaki noktayı esas alarak yapacağımız şakanın, aşırılığa kaçmaksızın ve doğruluğun/doğru sözün imkân alanı içerisinde üretilmiş olmasına dikkat edilmesidir. Unutulmamalıdır ki sıdk üzere olmak –şaka yaparken dahi olsa–, doğruluktan ayrılmayan bir insana her daim itibar kazandıran en önemli haslettir.

Güldürme Amacıyla Sarf Edilen Bazı Sözlerden Nehiy Hadisi

عن أبي هريرة: إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ يُضْحِكُ بِهَا جُلَسَاءَهُ يَهْوِي بِهَا مِنْ أَيْدٍ مِنَ الثُّرَيَّا

Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kişi, arkadaşlarını güldürmek için bazı sözler sarf eder de bunlar sebebiyle arzla Süreyya yıldızı arasındaki mesafe kadar ateşin derinliklerine düşer.*”³³⁶

³³⁴ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-i alâi*, 191.

³³⁵ Trt Haber, “Eşek Şakası Öldürdü” (Erişim 28 Aralık 2021); Sabah Gündem, “Eşek Şakası: Polisi Öldürdü” (Erişim 27 Aralık 2021).

³³⁶ Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü’z-Zühed*, 2/706; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/402. Rivâyetin, ravileri hakkındaki bazı mülâhazalar sebebiyle “zayıf” hükmünde olduğuna dair bir inceleme sonucu için bk. Akyüz, “Mizah Rivâyetlerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi”, 139.

Benzer içerikli diğer bir rivâyet ise şöyledir:

Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir. Resûlullah şöyle buyurdu: “*Şüphesiz kişi sadece insanları güldürmek için herhangi bir söz söyler ve onda bir sakınca görmezse o söylediği sebebiyle gökyüzünün en uzak yeri kadar bir derinliğe düşer.*”³³⁷

Her iki rivâyetteki temel vurgunun, eğlenmek amaçlı da olsa ağızdan çıktığında, kişinin bilinçli-bilinçsiz sebep olduğu maddi-manevi tehlikelere dikkat çekmek üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Zira şakayı yapan kişinin gerçek niyeti bariz bir şekilde bilinmeyebilir. Sözünü hangi kasıtlı söylemektedir? Art niyetini şaka ile kamufle mi etmektedir? Yoksa iyi niyet taşımakla birlikte sözünün nereye varacağını umursamayıp sırf eğlence ve güldürü adına rastgele bir biçimde mi konuşmaktadır?

Mezkûr rivâyetlerin satır aralarından, niyet ve sonuç ilişkisi bakımından kişinin dilinden sadır olan sözlerle dikkat etmesi, şaka ve eğlenme maksadıyla bile olsa konuşmaların varacağı durakta neler olacağına ilişkin muhtemel olumsuzlukları dikkate alması, dili üzerindeki otokontrolü bırakmaması yönünde bir mesaj almak mümkündür.

Sonucu itibarıyla sahibine ağır bir vebal yüklediği anlaşılan sözler, içeriği ile alay, hor görme, yalan, saldırı, itibarsızlaştırma, küçümseme, haksız yargılama, korkutma, dinî değerleri malzeme yapma veya hafife alma gibi olumsuzlukları barındırabilir. Ayrıca bu hususta hassasiyet göstermeyip, umursamaz davranan kişi, sakınmadan konuştuğu için incittiği gönüllerden bihaber yaşayabilir. Nice menfi duygu vardır ki sadece kırdığı gönülde kalmayıp kin ve nefrete dönüşerek artmak sûreti ile yaygınlık göstererek insanlar arasındaki ilişkileri fesada uğratabilir. Örneğin, kişi ister arkadaşlarını güldürmek için yaptığı şakayı, başka bir arkadaşının şahsiyeti üzerinden ki bu ona ait bir zaafı, olumsuz bir niteliği, bedensel bir kusuru gibi yönleri üzerinden temellendirmiş olsun. İsterse şakasına muhatap almış olduğu farklı bir ırk, bir topluluk, bir inanç veya bir coğrafyanın meskûnu olsun fark etmez.

Kanaatimize göre burada gülmeye vasıta edinilen herhangi bir konuşmanın sebep olacağı menfi sonuçlar, “*derinliklere düşme*” metaforu yoluyla, şakayı yapan kişinin manen düşüşünü simgelemektedir. Rivâyette muhatapın karikatürize edilerek aşağılanması,

³³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/38; Taberânî'nin; bu rivâyetle ilgili olarak senedi muttasıl olmakla birlikte ravileri ile ilgili cerh yorumları nedeni ile rivâyetin “zayıf” hükmünde olduğunun söylenebileceğine dair bk. Akyüz, “Mizah Rivâyetlerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi”, 139.

incitilmesi, her ne kadar zahirde “güldürmek” üzerine kurgulanmış olsa da hakikatte bazı sözlerin sahibini zora sokacağına işaret edildiği de anlaşılmaktadır. Aynî de şerhinde konuyu bu bağlamda ele almıştır.³³⁸

“Bildiklerimi Bilseydiniz Az Güler Çok Ağladınız.” Hadisi

Bu rivâyet bize farklı versiyonlarla gelmiştir. Şöyle ki:

عن أبي هريرة: والذي نفسُ مُحَمَّدٍ بيده، لو تَعْلَمُونَ ما أَعْلَمُ، لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا

Ebû Hureyre'den nakledilmiştir ki; “*Resûlullah buyurdu ki: ‘Muhammed’in nefsi elinde olan Allah’a yemin ederim ki eğer benim bildiğimi bilmiş olsaydınız, çok ağlar az gülerdiniz.*”³³⁹

Rivâyetin bir diğer versiyonu şöyledir:

عن أبي ذر -رضي الله عنه- مرفوعاً: «إِنِّي أرى ما لا ترون، أَطَّتِ السماءُ وَحُقَّ لَهَا أَنْ تَبْطَأَ، ما فيها موضع أربع أصابع إلا وملك واضع جبهته ساجداً لله -تعالى- والله لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً، وما تلذذتم بالنساء على الفُرُش، ولخرجتم إلى الصُّعَدَاتِ تَجَارُونَ إلى الله تعالى.

Ebû Zer'den nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “*Ben sizin görmediğinizi görür, işitmediğinizi işitirim. Nitekim sema uğuldadı ve uğuldamak da ona hak oldu. Semada dört parmak sığacak kadar boş yer yoktur. Her tarafta Allah’a secde için alnını koymuş bir melek vardır. Allah’a yemin olsun, eğer siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız çok ağlar, az gülerdiniz. Yataklarda kadınlarla telezüz etmez, yollara, çöllere dökülür, (belanızı kaldırması için) Allah’a yalvar yakar olurdunuz.*”³⁴⁰

عن أنس -رضي الله عنه- قال: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- خُطْبَةً ما سمعتُ مثلها قَطُّ، فقال: «لو تَعْلَمُونَ ما أَعْلَمُ، لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وُجُوهَهُمْ، وَلَهُمْ خَنِينٌ. وفي رواية: بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ عليه وسلم- عن أَصْحَابِهِ شَيْءٌ فَخَطَبَ، فقال: «عُرِضَتْ

³³⁸ Ebû Muhammed Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 23/109-110.

³³⁹ Buhârî, “Eymân ve'n-Nuzûr”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/313.

³⁴⁰ Tirmizî, “Zühd”, 9 (No. 2313); İbn Mâce, “Zühd”, 19 (No. 4190).

عَلَيَّ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، وَلَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». فما أتى على أصحابِ رسولِ الله -صلى الله عليه وسلم- يومٌ أشدُّ منه، غَطَّوْا رُءُوسَهُمْ وَلَهُمْ خَنِينٌ.

Enes ibn Mâlik (r.a.) şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.v.), bir benzerini daha önce asla duymadığım pek etkili bir hitabede bulundu ve şöyle buyurdu: ‘Eğer siz, benim bildiklerimi bilseydiniz, mutlaka az güler, çok ağlardınız.’ Bunun üzerine Resûlullah’ın ashabı yüzlerini kapatarak hıçkırığa hıçkırığa ağladılar.”³⁴¹

Rivâyetin diğer bir aktarımı ise şu şekildedir: “Resûlullah (s.a.v.), ashabının durumuyla ilgili bir durumu haber alınca şöyle bir hitabede bulundu: ‘Cennet ve cehennem bana arz olundu. Hayır ve şer açısından bugün gibisini görmedim. Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, çok ağlar, az gülerdiniz.’ Resûlullah’ın ashabına bundan daha ağır gelen bir gün olmamıştı. Başlarını örterek hıçkırığa hıçkırığa ağladılar.”³⁴² şeklinde geçmektedir.

Hiz. Peygamber’in bu uyarılarını; “Hiçbir şekilde ve kat’i sûrette gülmemelisiniz, çünkü bilmediğiniz hakikatler var!” biçiminde değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde aktaracağımız birçok rivâyet, Hiz. Peygamber’in bu ifadesine rağmen zaman zaman güldüğünü ve ashabının da gülmesine vesile olacak latifeler yaptığını göstermektedir ki bu hadisten mutlak bir gülme yasağı anlamı çıkarmak, başta Resûlullah’ın kendisi ile çelişmesi anlamına gelirdi. Ayrıca ashab da zaman zaman kendi aralarında gülüp şakalaşmışlardır. Eğer söz konusu rivâyetten mutlak bir gülme yasağı anlamı çıkarmış olsalardı evvela onlar hiçbir şekilde gülmezlerdi ki hadisten böyle bir anlamı çıkarmamış olduklarını aksi yöndeki rivâyetlerin varlığından rahatlıkla görmekteyiz.

Elbette Hiz. Peygamber’e bildirilen ilim, bizlerin bildiğinden çok daha derin boyutlarda olup, muhteva itibarıyla gaybi hakikatleri de kapsamaktadır. Bunlar; cennet ve cehennemin ahvalı, asilere verilecek cezalar, hesabın incelikleri, bize bildirilmeyen ancak Resul’e açılmış bazı gaybi sırlar, niyetler ve amellerin neticeleri ve bilemediğimiz daha nice hakikatleri kapsamaktadır. İnsanoğlu bunların mahiyetine vâkıf olsa istese de çok gülemezdi.

³⁴¹ Buhârî, “Küsûf”, 2.

³⁴² Müslim, “Fezâil”, 134.

Söz konusu uyarıların, bu gaybi hakikatlerden gafil yaşayan insanların, ahirette karşılaşacakları zorluklardan bihaber olarak umursamaz bir hâlde gülüp eğlenmelerini yadsıyan bir zeminde yorumlanması daha anlamlıdır. Zira hakikatin öyle ciddi boyutları vardır ki bunların bir kısmına dahi vukufiyet kişide gülmeyi zorlaştıracak mahiyet arz ederdi. Hz. Peygamber'in bu hatırlatması da bu yönü ile manidardır. Bu gerçekliğe rağmen göz önünde bulundurulması gereken husus şudur ki insanoğlu hakikatin bazı parçalarına vâkıf olsa da ne yaparsa yapsın, doğası gereği duygularından büsbütün ayrılamaz ve yerine göre bu duyguları zahirine yansıtır. Ne daimî bir elem ne de daimî bir sevinç hâli üzere kalabilir. Duygularının değişken ve hep aynı hâl üzere kalmaması ile hayatını idame ettirir. Özellikle üzüntü, sevinç, korku gibi duygularından biri daimî ve aynı olacak olsaydı gerçek erdeme ulaşamaz ve psikolojik dengesini sağlaması mümkün olmazdı. İşte bu gerçeklik göstermektedir ki kendilerine bildirilen hakikatlerin ağırlığına rağmen peygamberler dahi zaman zaman korkmuş, bazı olaylar karşısında ağlamış, yeri geldiğinde de sevinç yaşamış ve gülmüşlerdir.

Ayrıca hadisteki “*az gülerdiniz*” ifadesinden zımnen; “Resul’ün (s.a.v.) bildiklerine vâkıf olsaydık dahi, fitri bir ihtiyaç olması yönüyle az da olsa gülmeye yol bulacaktık.” sonucunu çıkarabiliriz. İnsanoğlu, duygulanan ve bunu çeşitli tepkilerle dışına yansıtan bir varlık olarak, bu gerçeklikten tamamıyla soyutlandığında ruhen rahatsızlık emareleri gösterecektir.

Şu bir gerçektir ki hiçbir insan, yalnızca Hz. Peygamber’e arz olunan bu gaybi hakikatlerin aslını bilmeye güç yetirecek bir kapasitede değildir. Takat getirebileceğimiz kadarı, bize gerekli olan salih amelleri ortaya koyabileceğimiz nispette vahiy aracılığı ile bildirilmiş, Hz. Peygamber’in kavli-fiilî eylemleriyle de pratik olarak gösterilmiştir. Unutulmaması gereken şey şudur ki Hz. Peygamber’in anlatıları, ashabın duyduklarında hıçkırıklarla ağlamasına sebebiyet verse de onlarda, normal hayatın akışına döndüklerinde yeri geldiğinde gülüp, sevinçli halleri de yaşamışlardır.

İnsanoğlu en ağır olaylarla yüz yüze kaldığında yaşadığı ilk acı duyguların, ilerleyen günlerde yavaş yavaş azaldığını, üzüntülerini kısmen de olsa unutmaya başladığını yine en heyecan verici, sevinçli anlardaki duygularının da zamanla normalleştiğini deneyimlemektedir. Zira hayatın dinamik yapısı bizlere, insanoğlunun duygularının hep aynı kalmadığını/kalamayacağını, hâlden hâle evrilip durduğunu her gün müşahhas bir biçimde göstermektedir ki daimî bir korku ve endişe hâlinin insanı ümitsizliğe sevk ederek

görevlerini akamete uğratması kaçınılmaz olurdu. Bunun yanında daimî bir zevkü sefa, gülüp-eğlenme hâli üzere hayatı ikame ettirmek de hayatın ciddiye alınması gereken yönlerini ihmal ile gaflet ve umursamazlık gibi menfî durumlara yol açardı. Bu sebeple hayatın akışı her iki duygunun denge üzere kalmasını sağlayacak gelişmelerle insanoğlunu iradesince yönlendirip durur ki ne daimî ve kâmil bir sevinç hâli ne de daimî süren hüzn-endişe hâli söz konusu olmaktadır. Bu gerçeklik, aklını ve iradesini sırat-ı müstakîm üzere yönlendirmiş bir mü'min için her iki duyguyu da yerine ve zamanına göre yaşamasını sağlayacak bir biçimde başta Hz. Peygamber'in uygulamaları ile ortaya konmuştur.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in bu meyandaki sözlerini, mizahı tamamen yasaklaması olarak değil ümmetinin mizahta ölçülü ve seviyeli davranmasına dikkat çekmek amacıyla söylenmiş açıklamaları olarak değerlendirebiliriz.

“Arkadaşınla Şakalaşma!” Hadisi

عن عبد الله بن عباس -رضي الله عنهما: «لا تُمارِ أخاك، ولا تُمازِحه، ولا تَعِدُهُ مَوْعِدًا فَتُخْلِفَهُ

Abdullah b. Abbâs'tan nakledilmiştir: Nebi (s.a.v.) buyurdu ki: “Arkadaşınla tartışma, şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme!”³⁴³

Hadiste dikkat edilmesi gereken bağlama bakılırsa üç maddenin;

- Münakaşa etmemek,
- Şaka yapmamak,
- Yerine getirilmeyecek sözü vermemek şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Bu bağlam göz önünde bulundurulduğunda; öncelikle Hz. Peygamber'in, sakınılması gereken yönü ile tartışmadan uzak kalmayı öğütlemesinin ne anlama geldiği üzerinde biraz durmamız gerekmektedir. Şöyle ki Hz. Peygamber'in şaka yapmaya, gülmeye ilişkin uyarıları, temelde nasıl ki ölçüyü kaçırmamaya dikkat çekiyorsa, tartışma ahlakını göstermesi bakımından bu uyarı da aynı perspektife işaret etmektedir diyebiliriz. Zira tartışma olgusunun bilincimizde, bir kavramsal metafor olarak “tartışma=savaş” biçiminde

³⁴³ Tirmizî, “Birr”, 58 (No. 1995).

şekillendiğini söyleyebiliriz.³⁴⁴ Zira tartışma denince, zihnimizde beliren kavramsal çerçeve ilginç bir şekilde savaşa ait birçok olguyu çağrıştırmaktadır. Örneğin; kazanmak-kaybetmek, geri çekilmek-ilerlemek, saldırmak, teslim olmak, yıkmak-yok etmek, karşı atak-hücum, taraf, cephe, hedef gibi.³⁴⁵ Bu düşünsel kavramlar ayrıca dildeki metaforlar yolu ile birleşerek, kavramlar arasında bağlantılar kurmamızı sağlar. Tartışma ve savaş kavramlarındaki ilişki gibi. Tartışmada temel hedefimiz, kendi tezimizin doğruluğunu ateşli bir biçimde savunmak sûreti ile muhabata galip gelmektir. Bunu sağlamak için tıpkı savaşta olduğu gibi rakip kişiye karşı çeşitli stratejiler kullanarak saldırı taktikleri uygulamaktır. Böylece “Tartışma savaştır.” metaforunun bizdeki açılımı; “Benim tezimi çürütmeye uğraşıyor, beni alt edecek. Ben onun iddialarını etkisizleştireceğim, haklılığımı ispatlayacağım.” gibi duygular üzerine kurulu bir hâlde biçimlenerek tartışmadaki baskın unsurun hep “çatışma” üzerinde yoğunlaştığını ve tartışmanın başka unsurlarının farkına varmayı engellediğini görmekteyiz.³⁴⁶

Bu kuramdan hareket edecek olursak, bir konunun mütalaasında müzakerenin değil de menfi nitelikli olan ve birinin yekdiğerine galip gelmenin hedeflendiği tartışmalar tercih ediliyorsa, sonuçları itibarıyla dostluk ve samimiyeti yaralayan, hatta önü alınamayan kavga ve kırıgınlıkların olması da kaçınılmazdır. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki sonuçları düşünülmeden yapılan bazı şakaların da bu tarzdaki tartışmaların fitilini ateşleyebileceği unutulmamalıdır. Bir diğer uyarının da yerine getirilemeyecek sözler vererek muhabatın incitilmemesi olduğunu göz önüne aldığımızda, her üç uyarının bir arada zikredilmesinin birbiriyle ilgisi, insan ilişkilerinde olumsuz sonuçlar doğuracak nitelikte olması sebebiyledir.

Dolayısıyla burada Hz. Peygamber’in “*Arkadaşınla şakalaşma!*” uyarısının, şaka yapmaktan bütünü ile men etmeyi değil, bilakis bazı şakaların “muhabatı incitme” olasılığına atıfla yapıldığını söyleyebiliriz. Zira ashabın birbirleri ile şakalaştıklarına dair rivâyetlerden anlıyoruz ki onlar da Hz. Peygamber’in bu uyarısından “Ne olursa olsun, arkadaşlarına hiçbir şekilde şaka yapmamalısın!” gibi bir sonuç çıkarmamışlardır. Bu

³⁴⁴ “Tartışma Savaştır.” kuramı George Lakoff - Mark Johnson tarafından ortaya konulmuştur ve kısaca; sözcüklerin birden fazla ilişkili anlamda kullanılmasını ifade eder.

³⁴⁵ Aslıhan Dinçer, “Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6/2 (2017), 770.

³⁴⁶ Dinçer, “Korku”, 770.

uyarısı ile Hz. Peygamber; “Müslümanlar kardeştir...”³⁴⁷ sözünde ifade buyurduğu kardeşlik duygusunun zedelenmemesi için muhatabımızla lüzumsuz münakaşa ve gönül inciten şakalar yapmamamız gerektiğine dair hatırlatmada bulunmaktadır.³⁴⁸

İlgili rivâyetlerde yer alan söz konusu ifadelerin anlamı; mizahın mutlak olarak yasaklanması değil; şakada aşırılık, yalan üzerine kurgu ve muhatabın kişiliğini hedef alan, şaka niyetiyle de olsa düşüncesizce söylenen ve bu sebeple kişinin manevi açıdan kayba uğramasına sebep olan nitelikte şakaların yapılmamasına yönelik nebevi uyarılardır.

Mizahta ölçüyü gözetmemiz gerektiğini söylerken, ölçünün hayatımızın her alanında eylemlerimizin hükmünü belirleyen önemli bir unsur olduğunu unutmamalıyız. Haddizatında, asli olarak meşruluğu olan her şeyin ölçüsünün kaçırılabilceğini görmekteyiz. Örneğin; ticaret yapmak helal dairede meşru iken, ölçüye dikkat edilmediğinde haramın bir vasıtası hükmüne geçebilir. Zira dünyada yalan ve hileden tamamen arınık bir ticari hayattan söz etmek imkânsızdır. Fakat bazı insanların ticarete sınırları aşıyor olması nasıl ticaretin meşruluğunu bütünü ile ortadan kaldırmıyorsa, mizahta ve gülmede de ölçüyü aşmak bunlara hiçbir şekilde başvurmamız gerektiğini göstermez.³⁴⁹

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da şudur ki gülme, birçok veçhesi olan bir olgudur. Örneğin gülmenin; tebessüm etmek, az gülmek, çok gülmek, boş yere gülmek, alaycı ve küçümseyici gülmek, rencide edici gülmek, yalandan gülmek, bıyık altından gülmek, kakhaha ile gülmek gibi farklı kategorileri söz konusudur. Böyle olunca sadece bir “gülme” tarzından bahsetmek mümkün olmadığı gibi her bir kategorinin dereceleri ve alacakları hükümler de aynı olmayacaktır. Zira aralarındaki farklılıklar dolayısıyla bunların hiçbirisi yekdiğeriyle aynı perspektiften değerlendirilemez. İslâmi açıdan baktığımızda bu ayrımlar göz önünde bulundurularak bazısının mubah görüldüğünü, bazılarının teşvik edildiğini, bazılarının ise sakındırıldığını görmekteyiz.³⁵⁰

³⁴⁷ Buhârî, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Bîr”, 58.

³⁴⁸ Karakuş, *Din Eğitiminde Mizah Algısı*, 102.

³⁴⁹ İdris Türk, “Tasavvuf Kültüründe Mizahın Yeri ve Sefine-i Evliyâ Örneğinde Sufilerin Mizahı Kullanış Biçimleri”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (2016), 404.

³⁵⁰ Sorularla İslâmiyet, “Gülme, Tebessüm, Kakhaha gibi Konularda Dinimizin Tavsiyeleri Nelerdir?” (Erişim 19 Ocak 2021).

3.3. Tasavvufi Anlayışta Mizahın Yeri

Tasavvufi anlayışta mizah ve gülme olgusuna; bizatihi bir maksat olarak olmasa da fitri bir ihtiyacın yansıması olarak bakılmış ve insanlar arasında tatlı dil ve güler yüzlülüğün bir vasıtası olarak ölçüsünce başvurulmasında bir sakınca görülmemiştir. Sufiler muhataplarını, istidatlarına göre bazen aşk ve muhabbet, bazen havf ve hüzn, bazen de latife ve nükteler ile eğitmişlerdir.³⁵¹ Tasavvufta nükte eğitimi, klasik kültürde daha çok güleç yüzlü, cömert anlamlarına gelen “Behlül” tiplemesi üzerinden yapılmıştır.³⁵² Bu latife ve nükteler menâkıb türü birçok eserde yer almıştır.³⁵³

Bir diğer açıdan tasavvufun özü, dünyevi olandan el-etek çekip, kalbi ve nefsi arınmayı esas alarak ruhi tekâmülü esas alır. Nefsi temayüllerini riyazet yolu ile azami derecede daraltarak az yeme, az konuşma, az uyuma, az gülme gibi ilkeler önemsenir.³⁵⁴ Daha çok boş konuşmalardan, başıboşluktan, aşırı gülmelerden kaçınarak tefekkür ve tezekküre yönelerek hikmeti aramaya önem verilmiştir. Temelde böyle ciddi bir yaşam felsefesi benimsenmesine rağmen, mutasavvıfların bir lütuf olarak görülen latifeye belli ölçülerde başvurdukları görülmektedir. Ancak genel itibarıyla tasavvufta mizah, yüzün gülmesinden ziyade aklın ve ruhun gülmesi bağlamında gelişme göstermiştir.³⁵⁵

Mutasavvıflar, İslâm’ın temel kaynaklarını esas alarak mizaha belli ölçüler çerçevesinde sınır çizmişlerdir. Buna göre mizah; yalan, günah, alay, muhatapı incitme, öfke, kin gibi menfi nitelikli olmayacak; bunun yanında itaatsizliğe sürükleyecek, ilişkilere zarar verecek, ayrılıklara sebebiyet verecek türde de olmamalıdır. Ayrıca mizahı yapan kişinin de dikkat etmesi gereken bazı hususlar söz konusudur ki nefsin terbiye etmiş olmak, nükteyi anlayamayacağı veya kaldıramayacağı bilinen kişiye yapmamak, üzücü, korkutucu fiillerden uzak durmak ve dinî hususları mizaha alet etmemek gibi unsurlara dikkat çekilmiştir.³⁵⁶

³⁵¹ Selami Şimşek, “Mevlânâ’da Mizah ve Nükte”, *Tasavvuf ve İlmi Akademik Dergisi*: Mevlânâ Özel Sayısı 4/14 (Ağustos 2019), 525-548.

³⁵² bk. Ebû Zeyd Velîyyüddîn İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zeki Kadiri Mogan (İstanbul: MEB Yayınları, 1990), 1/64.

³⁵³ Örnek olarak Mevlânâ’nın *Mesnevi*’si, Sa’dî’nin *Bostan* ve *Gülîstan*’ında, Ferîdüddîn Attâr’ın *İlahiname*’sinde yer almaktadır.

³⁵⁴ Abdulkadir Dağlar, *Kulum Beni Güldürsene: Mizah Şathiye’nin Neresinde, Hicre Revâ, Mizaha Mâyîl Güldürücü Metinleri Anlamak*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 143.

³⁵⁵ Dağlar, *Kulum Beni Güldürsene*, 143.

³⁵⁶ Türk, “Tasavvuf Kültüründe Mizahın Yeri”, 405.

Sufiler bu ölçüler çerçevesinde olmak kaydıyla güler yüzlülük, tatlı dil ve insanların gönlünü hoş tutmayı esas almışlar ve muhataplarının kabiliyetleri ölçüsünde yerine göre aşk-muhabbet, havf-hüzn ve nükte-latifelerle eğitmişlerdir.³⁵⁷

Tasavvufi çevreler mizahı bazen mesaj verme amaçlı, saf bir eğlence maksadıyla, kendilerine yöneltilen bir tenkidin karşılığı olarak, kerametlerinin aşırı teveccühüne perde olarak, bazen de gerçek duygularını direkt söylediklerinde, kendilerine yakışmayacak tarzda anlaşılmasa için sitem-serzenişte bulunabilmenin kolay bir yolu olarak kullanmışlardır.³⁵⁸ İbnü'l-Arabî eserinde büyük velilerin masuniyet durakları arasında, aileleri arasında rıza-i ilahîyi gözeterek yaptıkları mizahı da zikreder.³⁵⁹

Mutasavvıf İzzeddîn Mahmud b. Ali Kâşî Natanzî (öl. 735/1334), *Misbâhu'l-Hidâye*'sinde mizahı; “kalpleri rahatlatmak için nefis otlağında serbest bırakmak” şeklinde yorumlarken, bazı sufiler ise mizahı bir tür irşat metodu olarak değerlendirmişlerdir.³⁶⁰ Örneğin; Mevlânâ (öl. 604/1273) “Benim şakam şaka değildir, halkı irşat ve talimdir.”³⁶¹ derken, Ebû Zur'â (öl. 264/878) mizahı; “talebelerinin kendisini ıslatmasını sağlayan bir sermaye ve maya” olarak değerlendirmiştir.³⁶²

Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (öl. 378/988), *el-Lüma'* adlı eserinde mutasavvıflar ile diğer âlimler arasındaki farkları değerlendirdiği beş maddeden birini *mizah* olarak belirlemiştir. Ona göre; mutasavvıfların, âlimlere müşkil gelen ibarelerdeki manaları keşf etme, istinbat etme gibi yöntemleri söz konusudur ve bu durum ibarelerde gizli remzler hâlinde üzerinde ciddi bir yoğunlaşma gerektiren nükteler ve latifeler biçiminde bulunmaktadır.³⁶³ Tasavvufi alanda öne çıkan mizah daha çok şathiye, hezliyyat türleri çerçevesinde dönmektedir.³⁶⁴

Tasavvufi mizahın unsurlarından birisi de Bektaşî fıkralarıdır. Bu fıkralara kaynaklık eden Bektaşî, temelde bilinen bir şahsı değil halkın aklını, tecrübelerini, ahlak anlayışlarını

³⁵⁷ Türk, “Tasavvuf Kültüründe Mizahın Yeri”, 406.

³⁵⁸ Türk, “Tasavvuf Kültüründe Mizahın Yeri”, 420.

³⁵⁹ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, haz. Selahaddin Alpay - Mustafa Varlı (İstanbul: Esmâ Yayınları, 2001), 98.

³⁶⁰ Dervişoğlu, “Mizah Tasavvuf İlişkisi”, 483.

³⁶¹ Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkabeleri I* (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 365.

³⁶² Dervişoğlu, “Mizah Tasavvuf İlişkisi”, 483.

³⁶³ Ebû Nasr es-Serrâc, *Tasavvuf Klasikleri el-Lüma'*, ed. Ethem Cebecioğlu (Ankara: Erkam Yayıncılık, 2010), 67.

³⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Dağlar, *Kulum Beni Güldürsene*, 148-156.

yansıtan, menşei itibarıyla da İslâmiyet’i farklı anlamaktan doğan tutum ve çatışmaları yansıtan bir tipi ifade etmektedir.³⁶⁵

3.4. Dinî Değerlerin Mizaha Konu Yapılması

Son dönem tekno-bilişim alanındaki gelişmelerle birlikte hemen hemen her olgunun, internet yoluyla mizahın konusu yapıldığını görmekteyiz. Bu değişim ve dönüşümün yansımalarından birisini de özellikle dinî unsurların, mizaha konu edinilerek ifade özgürlüğü adı altında pervasızca işlenmesi oluşturmaktadır. Kutsal değerler, ne yazık ki günümüzde de gerek stand-up gösterileri yoluyla gerekse sosyal medyanın imkânları kullanılarak gülme ve eğlenmenin aracı hâline getirilmektedir. Bu tarz paylaşımların çok hızlı bir şekilde fıkralar, sözlü anlatılar, yazılı materyaller, karikatürler, film, sinema, sosyal medya uygulamaları (caps, tweet, tiktok, face, instagram...) yoluyla yaygın bir biçimde görünür alana taşındığını müşahede etmekteyiz. Sosyal medyanın baş döndürücü hızdaki “gündem” değişimi, bu tarz paylaşımların kullanıcılar nezdinde gittikçe hızlı ve etkisizce geçirtilip, tolere edilnormalleştirildiği bir sürece doğru evrilmektedir. Bu tarz mizaha yönelik karşıt tepkiler ise kimilerince, insan hakları ve ifade özgürlüğü ekseninde meşrulaştırılmaktadır.

Görünürde her ne kadar eğlenme kastı ön plana çıkarılsa bile, bu tarz paylaşımlarla dini değerler üzerinden kışkırtıcı içerikle sunulan mizahi öğeler, özellikle Müslüman toplumlarda birçok kez infiale sebep olmuştur.

İfade özgürlüğü adı altında sunulan bu tarz paylaşımlar ne yazık ki kutsal alanlara ilişkin kırmızı çizgiyi aşmakla kalmayıp, farklı dinlerin müntesiplerinin birbirlerine karşı nefret beslemesine yol açacak kadar ağır sonuçları olan girişimlerdir.

Bu tarz mizahta, mizahın konusunu; Allah, peygamberler, melekler, kutsal kitaplar, cennet-cehennem, din adamları, ahiret hayatı gibi unsurların oluşturduğu görülmektedir. Mezmum mizah niteliğinde olan bu türün örneklerine özellikle sosyal medya aracılığıyla fazlasıyla rastlandığını esefle müşahede etmekteyiz.³⁶⁶

³⁶⁵ Halil İbrahim Şahin, “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi: Bektaşilik Özel Sayısı 55* (2010), 257.

³⁶⁶ İlgili mizah türünün yüzlerce örneği, “Dini Fıkralar” kategorisinde yer almaktadır.

Mezkûr mizah türüne dair eleştirdiğimiz şey, temelinde alay yoluyla dinî değerleri itibarsızlaştırma amacı güden art niyetli girişimlerdir. Ancak böyle bir amaç gütmeyen, dinî ilkelerin tuhaf bir tarzda yorumlanması/yaşanmasına duyulan tepkiler de bazen mizah yolu ile eleştiri konusu yapılabilmektedir. Bu tarz mizah, yanlış algılardan kaynaklı dinî düşünce ve yaşam pratiğine dikkat çekerek güldürürken düşündürmeye kapı aralayan bir vesile konumunda kabul edilebilir. Bu yönüyle, aynı dine sahip olanlar tarafından da başvurulmuş eleştirel dinî mizahın, dinî yaşam standartlarının daha üst bir seviyeye taşınmasına hizmet eden bir fonksiyon icra edebileceğini söyleyebiliriz.

Unutulmamalıdır ki yaşam, tarih boyunca çeşitli nedenlere bağlı olarak değişen dinamik yasalara tabidir. Mizah da bu değişimlerden nasibini alan bir olgu olarak sûreti itibarıyla sürekli başkalaşan bir nitelik taşımaktadır. Önemli olan mizahın, söz konusu değişimlere uyum sağlarken, ona meşru zeminini verecek olan siretinin dayandığı temel ilkelerinden uzaklaşmamasıdır. Yani mizah, hangi dönem ve şartlarda olursa olsun içeriğinde kutsal değerlerle alay etme, küçümseme, hakaret, yalan, zarar verme ve korku gibi niteliklerden uzak ilkelerden beslenmelidir. Her ne kadar mizahın sınırlarını keskin bir şekilde belirlemek güç olsa da her daim sorumluluk duygusu ile hareket etmek elzemdir.

3.5. Mizah Yapmada Kur'ân Metninden Yararlanma

Mizaha konu edilen unsurlar içerisinde bir de Kur'ân metninin nükteye aracı kılınması söz konusudur ki “Bundan kasıt bağlama uygun çağrışımı olan bir âyet, ibare veya pasajın bütününe veya bir kısmını diyalogun bir parçası hâline getirerek mizah enstrümanı olarak kullanılmasını ifade eder.”³⁶⁷ Bu tarzdaki mizaha klasik Arap edebiyatında; *tazmin*, *iktibas*, *hüsnü't-tevessül*, *et-temessül bi'l-Kur'ân* ya da *el-istişhâd bi'l-Kur'ân* gibi adlar verilmektedir.³⁶⁸ İlgili anekdotlar klasik kaynaklarda müstakil bir başlık altında özel bir ilgiye konu edilmese de ansiklopedik türdeki birçok eserde *edeb* literatürü bünyesinde dağınık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.³⁶⁹ Bu husustaki nüktenin örneklerine; Râgıb el- İsfehânî, Ebû'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî (öl. 821/1418), İbn Âsım el- Gırnatî (öl. 829/1426) ve Sedîdüddîn Muhammed el-Âvfî (öl.

³⁶⁷ Muhammed Faruk Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebû'l-Aynâ (Hayatı, Mizahçılığı, Nükteleleri)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018) , 75.

³⁶⁸ Şener Şahin - Muhammed Efil, “Hiciv Oklarını Kur'ân” Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebû'l-'Aynâ”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 76.

³⁶⁹ Muhammed Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2.

629/1232) gibi müelliflerin eserlerinde rastlanmaktadır.³⁷⁰ Rozenthal, “kutsala” gönderme yaparak yapılan mizah için; İslâm’ın edebî ifadeleri ve tatbikatlarının, o toplum tarafından çok iyi bilinip tanınmasından hareketle, bunlarla ilgili en ufak bir sapma ile bir göndermede bulunulmasının komik bir rahatlamaya sebep olduğunu söyler.³⁷¹ Ona göre âyet ve hadisler zaman zaman zekice kullanılan sözler için bir arka fon oluşturmuştur.

Bu tarz mizaha hangi amaçlarla başvurulduğu genel hatları ile şöyle sıralanabilir:

- Kur’ân âyetlerini etkileyici bir betimleme unsuru olarak kullanmak,
- Mahcup edici durumların anlatımında âyetlerden bir kinaye unsuru olarak faydalanma kastıyla kullanmak,
- Âyetleri dinî ve siyasi bir tenkit aracı olarak kullanmak,
- Ahlaki alanda bir hücum ve savunma vesilesi olarak kullanmak,
- Muhatabı ikna edebilme vasıtası olarak kullanmak.³⁷²

Elbette Kur’ân ile nükte yapmak kolay bir iş değildir. Bunu yapan kişinin; Kur’ân bilgisi, kurnazlık, pratik zekâ ve hazırcevaplık gibi niteliklere sahip olması icap eder. Kaynaklarda bu tarz mizah yapan birisi olarak Ebû’l-Aynâ’nın (öl. 283/896) ismi zikredilmektedir. O, nüktedan yapısı dolayısıyla Abbasi sarayında Halife Mütevekkil’in nedimlik görevinde bulunmuştur.³⁷³ Ebû’l-Aynâ’nın mizahına örnek sadedinde şu anekdotlar verilebilir.

1. Ebû’l-Aynâ’nın Hristiyan bir arkadaşı ile şakalaşmakta olduğunu gören dostu Zerkân, onu sıkıştırmak amacıyla şu âyeti okuyuverir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

³⁷⁰ Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Mizah*, 2.

³⁷¹ Rosenthal, *Erken İslâm’da Mizah*, 49.

³⁷² İlgili başlıklar için bk. Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Mizah*, 8-9.

³⁷³ Hüseyin Elmalı, “Ebû’l-Aynâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10/296

“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir.”³⁷⁴

Bunun üzerine o da şu âyetle cevap vererek arkadaşını savuşturur:

لَا يَنْهِيكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ

“Allah sizi din hususunda sizinle savaşmamış kimselerle iyi ilişkilerden men etmez.”
(el-Mümteherine, 60/8)³⁷⁵

2. Bir gün Halife Mütevekkil (öl. 247/861), Ebû'l-Aynâ'ya; “Şu Hristiyan olan İbrahim b. Nuh var ya, senden hiç mi hiç hazzetmiyor.” deyince, Ebû'l-Aynâ şu âyetle cevap verir:

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ

“Sen, Yahudi ve Hristiyanların dinlerine uymadıkça senden razı olmazlar.” (el-Bakara, 2/120)³⁷⁶

3. Ebû'l-Aynâ bir belde de bulunduğu sırada, oyun oynayan çocukların attıkları bir taşın kafasına isabet etmiş olması yüzünden yaralanır ve kendisine yardım edecek bir dost bulamadığı gibi geceyi de aç ve bitap geçirir. Ertesi sabah çareyi beldenin emirinin huzuruna çıkmakta bulur ve aralarında şöyle bir diyalog geçer:

Emir:

— Buraya ne zaman geldin? Ebû'l-Aynâ:

فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ

— “Uğursuzluğu devamlı bir günde.” (el-Kamer, 54/19). Emir:

³⁷⁴ el-Mâide 5/51.

³⁷⁵ Ebû İshâk el-Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mülâh ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987); Ebû'l-Aynâ'dan aktarılan diğer mizahi anekdotlar için bk. Şahin - Efil, “Hiciv Oklarını Kur'an” Sadağından Çeken Âma”, 71- 93.

³⁷⁶ Mansûr İbn Ebû Âmir, *Nesrû'd-dürr fi'l-muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 3135.

— Günün hangi vaktinde? Ebû'l-Aynâ:

فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ

— “Zorlu bir saatte.” (et-Tevbe, 9/117). Emir:

— Peki misafirlüğünü kimin yanında geçiriyorsun? Ebû'l-Aynâ:

بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ

— “Ekin bitmez bir vadide!” (İbrâhîm, 14/37).

Bu nükteler karşısında gülmeye başlayan emir onun ihtiyaçlarını giderir.³⁷⁷

Aşağıdaki anekdotta ise mizahi yeteneği oldukça güçlü olan Eş'eb (öl. 155/771) ile bir bedevi arasında geçen olayda Kur'an'la nükte yapmanın bir diğer örneği görülmektedir:

Zalim lakabıyla tanınan Emevi valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî (öl. 94/714) bir bedeviyi kırbaç vurdurmak sûretiyle cezalandırır, fakat bedevi her darbeye; “Allah'ım! Sana şükürler olsun!” diyerek bir türlü nedamet getirmeye yanaşmaz. Günlerden bir gün Eş'eb bu bedeviyle karşılaşır ve aralarında şu diyalog geçer:

— Neden Haccâc sana kırbaç vurdurdu biliyor musun?

— Hayır, bilmiyorum.

— Allah'a çok şükrettiğin için! Çünkü Allah şöyle buyuruyor:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

“Eğer şükrederseniz artırırım.” (el-İbrâhîm, 14/7).³⁷⁸

Benzer bir üslup, ünlü Arap mizahçısı Eş'eb (öl. 154/771) tarafından da kullanılmıştır. Eş'eb, Hz. Ömer'in, torunu Sâlim b. Abdullah'ın (öl. 106/725) eşi ve kızlarını da yanına alarak, çeşitli yiyeceklerle Medine dışında bulunan bir bahçelikte piknik

³⁷⁷ İbnü'l-Hatîb Kâsım, el-Emâsî, *Ravdu'l-ahyâr el-müntehab min rebî'i'l-Ebrâr* (Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 2002), 326; daha fazla mizahi anekdot için bk. Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebû'l-'Aynâ*, 81.

³⁷⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 8/135; daha fazla mizahi anekdot için bk. Muhammed Efil - Emin Uz, “Arap Nevâdir Eserleri Örnekliğinde Mizahın Toplumsal ve Siyasal İşlevi”, *Bilimname* 37 (2019), 313.

yapmaya gittiklerini duyar ve vakit kaybetmeden hemen onları takibe koyulur. Sâlim ve ailesi duvarlarla çevrili bahçe alanına girdikleri sırada Eş'eb de bir hamle yapar ancak bahçe hizmetlisi, bahçe kapısını onun yüzüne kapatır. Eş'eb vazgeçmez. Duvara tırmanan Eş'eb'i fark eden Sâlim, "Ey Eş'eb! Sen ne yapıyorsun? Burada aile var!" diye seslenince o da şu âyetle cevap verir:

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ

*"Kızlarıyla işimiz olmadığını biliyorsun. Sen bizim ne istediğimizi de gâyet iyi biliyorsun!"*³⁷⁹

Bu cevap üzerine gülmeye başlayan Sâlim, yardımcısına ona verilmek üzere yiyecek hazırlanması talimatını verir.³⁸⁰

Şu anlatı da ise âyetlerin politik bir tenkidi içerecek tarzda ele alındığı görülmektedir:

Kardeşi Emin'i öldürerek tahta geçen Halife Me'mûn bir hafızın okuduğu şu âyeti siyasi bir gönderme şeklinde anlayarak dinlemiş ve şahsa hapis veya taşlıkta sürülme cezası uygulatmıştır.³⁸¹ İlgili âyet şudur:

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ

*"Nihâyet nefsi onu kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü."*³⁸²

Bir diğer anlatı da ise nükteli bir kişiliği olan fakih Abdih el-Basrî (öl. 347/958), başkalarından istediği yiyecek talebinin kınanmasını alakasız bir biçimde âyete bağlamaktadır. Onun köylülerden bu talebini duyan dostları, "Sen kocaman bir fakih olduğun hâlde yiyecek mi dileniyorsun?" dediklerinde, "Benim bu hususta örnek aldığım kişiler Hz. Musa ve Hızır'dır." der³⁸³ ve ardından şu âyeti okur:

³⁷⁹ el-Hûd 11/79

³⁸⁰ Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, 68; Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Mizah*, 134; Rosenthal, *Erken İslâm'da Mizah*, 131.

³⁸¹ Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/74; daha fazla mizahi anekdot için bk. Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Mizah*, 68.

³⁸² el-Maide 5/30

³⁸³ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Hâssü'l-hâss*, thk. Hasan el-Emîn (Lübnan: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 55-56.

إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ ۖ اسْتَطَعْنَا أَهْلَهَا

“(Musa ve Hızır) köy halkına geldi ve onlardan yiyecek talebinde bulundu.”³⁸⁴

Bu tarz örneklerden de anlaşılacağı üzere Kur’ân bazı çevrelerce mizaha ustaca konu edinilebilmiştir.

³⁸⁴ el-Kehf 18/77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE MİZAH

Mizah, insanlık tarihi boyunca her kültür ve coğrafyada kendini farklı tarzlarda kesintisiz bir biçimde göstermiştir. Duygusal ihtiyaçların evrenselliği açısından mizah, zaman ve mekânlar farklı olsa da insanları, gülmenin ortak paydasında bir araya getirebilen bir unsur olagelmıştır. Müslüman topluluklar da kendilerine has mizahi tarzlarıyla bu akışın içerisinde yer almışlardır. Müslümanların mizah yapmasına kaynaklık eden başat unsur elbette Hz. Muhammed'in meşru sınırlarını çizdiği mizahtır. Zira Hz. Peygamber'in bu konuda ortaya koyduğu tavrın bir sonucu olarak hangi tür mizaha cevaz verdiği, hangisini meşru görmediği gibi hususlar İslâm toplumlarının mizahi kültürünün temellerini belirleyen en önemli unsurdur.

Çalışmamızın bu bölümü, söz konusu unsurları bize aktaran ve Hz. Peygamber'in bizzat kendi yaşam pratiğinde nasıl bir mizahi ölçü koyduğunu görmemizi sağlayacak rivâyetler yanında, O'nun bu husustaki örnekliğini bizzat müşahade eden ashabın mizahi anlayışını da aktaran rivâyetleri de kapsamaktadır. İlgili rivâyetler; İslâm-mizah ilişkisini ana hatlarıyla değerlendirmemize katkı sunacak çeşitliliği örnekleyen bir içerik dâhilinde başlıklar altında sunulacaktır. Şu hususu tekrar belirtelim ki, çalışmamızın asıl amacı, zikredeceğimiz rivâyetlerin sıhhat durumlarının ayrı ayrı incelenmesi olmayıp, tarih boyunca özellikle Hz. Peygambere nispet edilerek kaynaklarda yer almış mizahi anlatımlara yoğunlaşmaktır. Zira bu hususta sıhhat açısından bazı problemlili rivâyetlerin varlığı söz konusu olsa bile gerek kaynaklarda gerekse Müslüman toplumların kültüründe bir şekilde kendisine yer bulmuş olan bu aktarımların İslâm- mizah ilişkisine dair fikri ve pratik yansımaları olduğu da bir vakıadır. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için de ilgili rivâyetlerden yalnızca birkaçının sıhhat durumuna atıf yapmakla yetineceğiz.

1. Hz. Peygamber'in Şahsında Mizahın İmkânı

Şurası bir gerçektir ki insanlar, katı mizaçlı, asık suratlı kişileri yadırgar ve bu karakterdeki kişilere uzak dururlar. Diğer taraftan kendilerine karşı sevecen, mütevazı davranan hatta onları seviyeli mizahları ile sevindirerek hayatın sıkıcılığından uzaklaştıranlara daha yakın dururlar. Hakikati temsilde asla taviz vermeyen Hz.

Peygamber, günlük yaşamda gülmüş, şaka yapmış, tebessüm etmiş ve ortaya koyduğu ülfet ortamı ile insanların gönlünü fethetmiştir.

Hiz. Peygamber'in sorumluluğu, elbette ciddiyetle cehdetmeyi gerektiren niteliktedir. Ancak onun yaşam pratiğindeki bu örnek ciddiyeti; buyurucu, katı, totaliter olmadığı gibi sevinci, ferahlamayı ve yeri geldiğinde gülüp, hayattan zevk almayı yasaklayan bir tarzda da değildir. Aksine Hiz. Peygamber'in yaşamı, aşağıda örneklerini göreçeğimiz üzere gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki nesillere miras bıraktığı örnek yaşam biçimi ile hayatın doğasında var olan “ciddiyet ve eğlenip, gülerak rahatlama” ihtiyacı arasında mükemmel bir denge kurmuştur.

Hiz. Peygamber, çevresiyle gâyet sevecen ve doğal bir iletişim içerisinde olmuştur. Ciddiyet gerektiren meselelerde sorumluluğunun gereklerini ideal bir biçimde yerine getirmesinin yanında, yeri geldiğinde de ashabıyla şakalaşmış ve onların da şakalaşmalarına örneklik etmiştir. Bu örneklik Hiz. Peygamber'in; dinî tebliğ etmek, ashabı ile muhabbet bağıını güçlendirmek, iyi ahlakı öğretmek, muhataplarını bir nebze ferahlatmak, latif ve güler yüzlü olmak gibi hususlarda ümmetine rehberlik etmek amacı ile başvurduğu seviyeli ve nezih mizah anlayışına da yansımıştır.

İslâm âlimlerinden İbn Kuteybe ed-Dîneverî (öl. 276/ 889), Hiz. Peygamber'in şaka yapmasıyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede; insanoğlunun farklı mizaçlarda yaratılmış olmakla birlikte, tabiatında eğlenme duygusunun var olduğunu ve bu tabiatın aksi yönde değiştirilmeye çalışılsa bile asli hâline tekrar döneceği kanaatindedir. Hıyın, daha kuvvetli olduğunu dile getiren İbn Kuteybe, her nefsin yaratıldığı huy ve karakter üzerinde devam edeceğini belirterek Hiz. Peygamber'in, usvetu'l-hasene (güzel örnek) üzere gönderildiğini hatırlatır. Ahabın da bu örnekliliği esas alarak, O'nun yolunu şiar edindiklerini ve Resûlullah'ın Müslümanlar da şakalaşsın diye şakaya başvurduğunu belirtir. Devamla; Hiz. Peygamber'in, Allah (c.c.) müsamahakâr Hanif dini üzere gönderilmiş olmasından hareketle, şaka yaptığını ancak hak sözden gayri bir şey söylemediğini ve dinin kolaylık olduğunu zikreder.³⁸⁵

Hiz. Peygamber'in, latife yapmaya kapı aralayan bir kişilik özelliği de mütebessim oluşudur. Zira mizahi bir ortama yansıyan ilk belirti çehremizde oluşan tebessümdür.

³⁸⁵ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaaası*, 212-214.

Gülme olgusunun en hafif derecesi sayılabilecek tebessüm, aynı zamanda sosyal ilişkilerimize damgasını vuran, dostluğa ve samimiyete kapı aralayan önemli bir işareti barındırır. Bu minvalde Hz. Peygamber'in asık ve sert bir çehre yerine güler yüzlülüğü benimsemiş olması, ashabının onun yanında iken yeri geldiğinde bizzat şakalar yapabilen ve kendi şahsına da şaka yapılmasına müsamaha gösteren bir işaret hükmündedir. Şâyet katı bir tutum benimsemiş olsaydı ailesi başta olmak üzere en yakın ashabı dahi hiçbir şekilde mizaha kapı aralayamazlardı.

Katılık ve asık suratlılığın ağır bastığı bir kişilik özelliği ile tebliğle yükümlü olan bir peygamberlik görevinin yan yana düşünölemeyeceğini de dikkate aldığımızda beden dilinin, bir peygamberin şahsında, en az getirdiği hakikatlerin içeriği kadar, muhataplarına etki bıraktığını görürüz. Bu gerçeklik, Nebi'nin (s.a.v.) beden dilinde rıfk, hilm ve tebessüm gibi olumlu niteliklerle müşahhas bir hâle gelmiştir. Söz konusu tavrın, Hz. Peygamber'in beden dilindeki ilk görünümü olan güler yüzlülüğüne dair pozitif yansımalarını bize, bu hususu bizzat tecrübe eden ashabı tarafından şöyle aktarılmıştır:

Cerîr b. Abdullah (öl. 51/671), "Müslüman olduğumdan beri, Resûlullah beni yanına girmekten men etmedi ve her ne zaman beni görse muhakkak gülümserdi." demiştir.³⁸⁶

Amra (öl. ?), "Hz. Âişe'ye, "Resûlullah eşleriyle baş başa kaldığı zaman nasıldı?" diye sordum. O da, "Sizin kocalarınız gibiydi. Fakat o çok cömert, çok nazik ve güler yüzlü idi." dedi.³⁸⁷

Abdullah b. Hâris (öl. ?), "Resûlullah Efendimiz kadar çok tebessüm eden, yani onun gibi güleç yüzlü bir kimse daha görmedim." demiştir.³⁸⁸

Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652), "Hz. Muhammed'i dişleri görünecek kadar gülerken gördüm." demiştir.³⁸⁹

Bir diğer rivâyette ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabının kendi aralarındaki sohbet ve eğlencelerine tebessümü ile iştirak ettiği görölmektedir:

³⁸⁶ Buhârî, "Cihâd", 162.

³⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: yy., 1968), 3/3.

³⁸⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 10 (No. 3641).

³⁸⁹ Buhârî, "Tevhîd", 19.

Simâk b. Harb (öl. 123/741) Câbir'e, "Resûlullah ile oturup sohbet ediyor muydun?" diye sormuş, Câbir de, "Evet, çoğu (kez). Resûlullah (s.a.v.) sabah namazını kıldığı yerden güneş doğana kadar kalkmazdı. Ashab konuşur ve cahiliye döneminde yaptıklarını anlatır, gülerlerdi. Hz. Peygamber de tebessüm ederlerdi." diye cevap vermiştir.³⁹⁰

Resûlullah'ın, rivâyette geçen "Tebessüm ederdi" ifadesi, içinde müstehcenlik ve hakaret barındırmayan şaka ya da mizahın mubah olduğunu göstermektedir. Nevevî de bunu (öl. 676/1277) mezkûr rivâyetin şerhinde, mescitte oturup cahiliye dönemiyle ilgili olaylardan söz edilmesi, gülmenin ve tebessüm etmenin caiz olduğu yorumuyla aktarmıştır.³⁹¹

Bu rivâyetler aynı zamanda Hz. Peygamber'in gülüş tarzı ile ilgili işaretleri de barındırmaktadır. Hz. Peygamber, kendi toplumu ve sonraki nesiller içinde manevi değeri oldukça yüksek şerefli bir makamın sahiptir. Bu yönüyle hem tebliğle yükümlü bir Resul olarak hem de taşıdığı örnek liderlik vasfı gereğince kendi vakarına hâlel getirecek hâl ve hareketlerden uzak durmuştur. Bu manada gülüşü de katıla katıla, sesli kahkahalar biçiminde olmayıp, bilakis şakalarında zarafeti ve doğruluğu ilke edinmesinin bir sonucu olarak ölçülü ve nezihdir. Haddizatında kahkaha eyleminin haram olduğu söylenemez ancak peygamberlik makamı dışında da toplumda saygınlığı olan mümtaz şahsiyetlerin bu hususta ölçüyü gözetmeleri gerektiği de bir vaki'dir.

Sayıları yüz binleri bulan ashab da farklı mizaçlara sahiplerdir. Kiminin şen şakrak, şakacı, kiminin sert tabiatlı, ciddi bir karakterde oluşu gâyet tabiidir. Hz. Peygamber'in yanlarında bulunması, onlarla bir araya gelerek sohbet etmekten, geçmişlerine dair eğlenceli anekdotları zikrederek gülmekten alıkoymamıştır. Görüldüğü gibi, bu duruma şahitlik eden Hz. Peygamber de ashabının gülmesine mani olmadığı gibi, onların hoş sohbetine tebessümü ile eşlik etmiştir. İlgili rivâyet ayrıca, Hz. Peygamber'in sorumluluğu itibarıyla oldukça ağır ve ciddi bir görev yüklenmiş olmasına rağmen yüzünden tebessümünü eksik etmeyerek, ashabıyla latif ve sıcakkanlı ilişki kurmakla yaptığı rehberliği ortaya koymaktadır.

³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/431; İbni Hibban; *Sahih*, 14/153 (No. 6259).

³⁹¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcü'l-şerh-i sahihu'l-Müslim* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 1392/1972), 3/39-42.

2. Hz. Peygamber'in Mizahının Özellikleri

Hz. Peygamber'in onay vermediği mizahın hangi vasıfları taşıdığı ilgili rivâyetlerden tespit edilebilmektedir. Aşağıdaki rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyarıları sadedinde meşru olmayan mizahın; şaka amaçlı bile olsa yalan üzerine kurgulanmaması, bir başkasını korkutma amacını gütmemesi, şaka yapmak kastıyla da olsa yetkililerin meşru olmayan emirlerine itaat edilmemesi, başkalarına ait eşyalara şaka ile de olsa el konulmaması, özellikle aile hukukunda menfî sonuçlara yol açabilecek şakalara karşı ihtiyatlı olunması gibi hususlarda uyarılar taşıdığı görülmektedir.

2.1. Şaka Maksadıyla Bile Olsa Doğru Sözden Ayrılmamak

Mizah, yalan sözlerin kendisine oldukça geniş bir alan bulduğu mecradır diyebiliriz. Zira şaka adı altında rastgele konuşmalar rahatlıkla ve sınırsızca ortaya konabilmektedir. Bu yönü ile yalan sözlerden kaynaklanabilecek zararlardan kaçınmamız icap eder. Muhatapları eğlendirme veya güldürmek maksatlı da olsa yalan sözden kaçınmamız gerektiği Hz. Peygamber'in şu rivâyetlerinde açıkça ortaya konmuştur:

“Şaka yaparken yalan söylemeyi ve doğru da olsa gösterişi terk etmedikçe gerçekten iman etmiş olmazsınız.”³⁹²

“Başkalarını güldürmek için yalan söyleyene yazıklar olsun!”³⁹³

Hz. Peygamber, benzer bir uyarıyla ümmetine, söz konusu sınırlara dikkat etmelerini hâlinde verilecek mükâfatı hatırlatmış ve onları sıdk ve iyilik üzerinde sebat etmeye teşvik etmiştir. İlgili rivâyet şöyledir:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَنَا زَعِيمٌ بِبَيْتٍ فِي رِضِ الْجَنَّةِ لِمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا , وَبَيْتٍ فِي وَسْطِ الْجَنَّةِ لِمَنْ تَرَكَ الْكَذِبَ وَإِنْ كَانَ مَارِحًا , وَبَيْتٍ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ لِمَنْ حَسَنَ خُلُقُهُ.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/375.

³⁹³ Tirmizî, “Zühd”, 10 (No. 2015).

Ebû Ümâme'den nakledilmiştir: Resûlullah şöyle buyurdu: “Ben, haklıyken bile çekişmeye girmekten kaçınan kimse için cennetin kenarından, şakadan da olsa yalan söylemeye yanaşmayan kimse için cennetin ortasından, huyunu güzelleştiren kimse için de cennetin en yükseğinden bir köşk (verilmesine) kefilim!”³⁹⁴

Doğruluk, İslâm'ın en temel prensiplerinden birisidir. Hiç kimse yalancı bir kişilikle dünyaya gelmez ancak yalan söylemeyi çeşitli etmenlerin de etkisi ile öğrenir. Bu süreç, yalan söylemeyi bazen ailedeki olumsuz örnekler yoluyla, bazen de çevrede olup bitenler yoluyla öğretir. Öyle ki yalan, bir çocuğun ceza almaktan korkması sebebiyle, benlik saygısı düşük birinin kendini daha başarılı biri olarak tanıtmak amacıyla, bir çalışanın statüsü zarar görmesin diye veya bir siyasetçinin menfaatini kaybetmemesi uğruna çeşitli yalanlara başvurması gibi çok yönlü bir yelpazede karşımıza çıkabilir. Yalanın en sinsi boyutu ise kişinin kendi kafasındaki algılarını gerçekmiş gibi algılayarak kendi kendine yalan söylemesidir.³⁹⁵ Bu tür yalanlardan doğan haz, insanı bir süreliğine rahatlatırsa bile zamanla aynı hazzı daha fazlasıyla yaşamak isteyen kişi yalana daha sık başvurarak bir süre sonra da bu yalanlarla özdeşleşir. Kendi yalanını gerçeklik gibi algılamaya başlayan biri hem kendisine hem de topluma zarar verecek bir duruma düşer.

2.2. Şaka Maksatlı Bir Kimseyi Korkutmamak

عن ابن أبي ليلى قال: حدثنا أصحاب محمد أنهم كانوا يسرون مع النبي، فنام رجل منهم فنطلق بعضهم الي جبل معه فاخذه ففزع، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يحل لمسلم ان يروع مسلماً!

- Abdurrahmân b. Ebû Leylâ anlatıyor: Bize ashab anlattı. Onlar, bir gün Hz. Peygamber'le bir seferde iken içlerinden birisi uykuya daldığı esnada, arkadaşı gidip onun ipini saklar. Adam, uyandığında ipini bulamaz ve (kaybettim endişesi ile) korkar. Buna muttali olan Allah Resulü şöyle buyurur: “Bir Müslümana başka bir Müslümanı korkutmak helal olmaz!”³⁹⁶

³⁹⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 7 (No. 4800).

³⁹⁵ Bozkurt Koç, “Çatışma Bağlamında Yalan-Din İlişkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/30 (Eylül- Aralık 2017), 228.

³⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 93 (No. 5004).

حدثنا عمرو بن يحيى بن عمار بن أبي الحسن، عن أبيه، عن جدّه أبي الحسن . وكان عقيباً بدرياً .: إنّ رسول الله صلى الله عليه وسلّم كان جالساً ومعه نفر من أصحابه، فقام رجل ونسي نعليه، فأخذهما آخر فوضعهما تحته، فجاء الرجل فقال: نعلي، فقال القوم: ما رأيانهما. فقال الرجل: أنا أخذتهما وكنت ألعب، فقال النبي صلى الله عليه وسلّم: فكيف بروعة المؤمن. قالها ثلاثاً.

Ebu'l-Hasan nakletmiştir: “Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte oturuyorken, ashabdan biri kalkıp gitti ancak sandaletlerini unuttu. Birisi de o sandaletleri alıp altına gizledi. Adam dönüp geldi ve ‘Sandaletlerim nerede?’ dedi. Oradakiler de ‘Görmedik.’ dediler. Sonra sandaletleri saklayan adam, ‘Ben aldım, şaka yaptım.’ deyince Nebi (s.a.v.), ‘Nasıl olur da bir mü’mini korkutursunuz?’ buyurdu. Bunu üç kez söyledi.”³⁹⁷

عن النعمان بن بشير كنّا مع رسول الله صلى الله عليه وسلّم في مسيرٍ فخفّق رجلٌ على راحلته فأخذ رجلٌ سهمًا من كنانته فانتبه الرجلُ ففرع. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: لا يحِلُّ لرجلٍ أن يروّع مسلماً!

Nu'mân b. Bişr nakledilen bu rivâyette ise topluluktan birinin şaka amaçlı olarak biniti üzerinde uyuklamaktan dolayı sallanan arkadaşının ok kılıfından bir ok çektiği, bunun üzerine uyuklayan adamın korkuyla sıçramasına sebep olduğu görülmektedir. Bu olay üzerine Hz. Peygamber böyle bir davranışın uygunsuzluğunu, “Bir Müslümanın diğer bir Müslüman kardeşini korkutması helal olmaz!”³⁹⁸ buyurarak ifade etmiştir.

Bu rivâyetler, bizlerin de özeleştirî kabilinden, şaka tarzlarımızı tekrar gözden geçirmemiz gerektiğini hatırlatması bakımından önem arz etmektedir. Zira “korkutarak şakalaşmak” ne yazık ki toplumumuzda sıkça başvurulmuş bir mizah tarzıdır. Örneğin; habersizce birine yaklaşıp yüksek tonda seslenmek, aniden önüne fırlamak, sandalyesini arkasından çekmek, uyurken ürkütücü ve ani hareketlerde bulunmak, gerçekliği olmayan kötü haberler vermek gibi fiillerle muhatabı korkutup zor duruma düşürmenin caiz olmadığı Hz. Peygamber’in söz konusu uyarılarından açıkça anlaşılmaktadır.

³⁹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 7/76; Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhib*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1417/1997), 3/318.

³⁹⁸ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Muhammed Hasan eş-Şafîî (Beyrut: Daru'l-Kitap el-İlmiyye, 2012/1413), 2/187-188 (No. 1673).

2.3. Şaka Maksadıyla Kimsenin Eşyasını Alkoymamak

Hız. Peygamber, şakayla dahi olsa hiç kimsenin malına el konulmasını onaylamamıştır. Zira bu tarz fiiller, başlangıçta şakalaşmak veya eğlenmek gibi iyi niyet taşısa da, sonuçları itibarıyla dostluğa zarar verecek ve şahsi bir eşyasına el konulması sebebiyle de muhatabı zora sokacak bir nitelik taşıyabilir. Bu hususla ilgili olan bir rivâyette Hız. Peygamber'in şu uyarısını görmekteyiz:

عن يزيد بن عبدالله والد السائب: لا يأخذَنَّ أحدكم متاعَ أخيه جادًّا ولا لاعبًا وإذا أخذ أحدكم عصا أخيه فليُرُدَّها عليه.

Yezîd b. Abdullah ibnu's-Saîb'ten nakledilmiştir. Allah Resulü buyurdu ki: “Sizden biriniz ne şaka ne ciddi olarak kardeşinin esasını alsın. Kim almışsa hemen geri versin.”³⁹⁹

أَلْ فَمَا أَنَا بِأَمْرِكُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا صَنَعْتُمُوهُ قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنِّي أَعَزُّمُ عَلَيْكُمْ إِلَّا تَوَاتَيْتُمْ فِي هَذِهِ النَّارِ فَقَامَ نَاسٌ فَتَحَجَّزُوا فَلَمَّا ظَنَّ أَنَّهُمْ وَاثِبُونَ قَالَ أَمْسِكُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّمَا كُنْتُ أَمْرُحُ مَعَكُمْ فَلَمَّا قَدِمْنَا ذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَمْرِكُمْ مِنْهُمْ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ فَلَا تَطِيعُوهُ

2.4. Yöneticilerin Şaka Maksatlı Meşru Olmayan İsteklerine Uymamak

عن أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعَثَ عَلَقَمَةَ بْنَ مُجَرِّزٍ عَلَى بَعْثٍ، وَأَنَا فِيهِمْ، فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى رَأْسِ غَزَاتِهِ، أَوْ كَانَ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، اسْتَأْذَنَتْهُ طَائِفَةٌ مِنَ الْجَيْشِ فَأَذِنَ لَهُمْ، وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حُذَافَةَ بْنُ قَيْسِ السَّهْمِيِّ، فَكُنْتُ فِيْمَنْ غَزَا مَعَهُ، فَلَمَّا كَانَ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، أَوْ قَدَ الْقَوْمُ نَارًا لِيَصْطَلُوا أَوْ لِيَصْطَنَعُوا عَلَيْهَا صَنِيعًا، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ - وَكَانَتْ فِيهِ دُعَابَةٌ -: أَلَيْسَ لِي عَلَيْكُمْ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ؟ قَالُوا: بَلَى: قَالَ: فَمَا أَنَا بِأَمْرِكُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا صَنَعْتُمُوهُ؟ قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: فَإِنِّي أَعَزُّمُ عَلَيْكُمْ إِلَّا تَوَاتَيْتُمْ فِي هَذِهِ النَّارِ. فَقَامَ نَاسٌ فَتَحَجَّزُوا، فَلَمَّا ظَنَّ أَنَّهُمْ وَاثِبُونَ، قَالَ: أَمْسِكُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّمَا كُنْتُ أَمْرُحُ مَعَكُمْ. فَلَمَّا قَدِمْنَا ذَكَرُوا

³⁹⁹ Tirmizî, “Fîten”, 3 (No. 2160).

ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: مَنْ أَمَرَكُمْ مِنْهُمْ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ، فَلَا تُطِيعُوهُ.

Resûlullah, (s.a.v.) Alkame ibnu Mücezzez'i benim de içinde bulunduğum bir askerî birliğin başında savaşa yolladı. Kumandan gazvesinin başına geçtiğinde veya yolda belli bir yere vardığında, askerlerden bir grup, kendisinden (ayrı gitmek) hususunda izin istedi. O da onlara izin verdi. Başlarına Abdullah ibnu Huzâfe ibnu Kays es-Sehmî'yi sorumlu tayin etti. Ben onunla savaşanlar içerisinde bulunuyordum. Yolun bir yerine gelmiştik, (mola sırasında) askerlerden bazıları ısınmak veya üzerinde (yemek) yapmak maksadıyla bir ateş yaktılar. Komutanımız Abdullah ki şakacı birisiydi, bize, "Sizin üzerinizde itaat edilmek ve sözü dinlenmek hakkım yok mu?" diye sordu. Askerler, "Elbette var!" dediler. "Öyleyse ne emredersem yaparsınız değil mi?" dedi. Askerler yine, "Elbette!" dediler. Bunun üzerine komutan, "Şu hâlde size, şu ateşe atılmayı emrediyorum." dedi. Askerlerin bir kısmı kalkıp emri yerine getirmeye hazırlandılar. Abdullah, onların ateşe atılacaklarına inanınca, "Durun durun! Ben size şaka yapmıştım." dedi. Medine'ye döndükleri zaman bu olayı Resûlullah'a (s.a.v.) haber verdiler. Bunun üzerine Efendimiz şöyle buyurdular: *"Onlardan (yani başınızdakilerden) kim size Allah'a isyanı emrederse ona itaat etmeyin!"*⁴⁰⁰

2.5. Aile Hukukuna Dair Hususlarda Şaka Yapmaktan İmtina Etmek

Evlilik, boşanma ve kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması gibi ciddi hususlarda, şaka maksatlı dahi olsa ağızdan çıkan sözlere, olumsuz hukuksal sonuçlara sebebiyet vermesi ihtimalinden dolayı dikkat edilmesi gerektiğine işaret eden bir rivâyet şöyledir:

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ثلاث جدهن جد وهزلهن جد: النكاح والطلاق والرجعة.

⁴⁰⁰ İbn Mâce, "Cihâd", 24 (No. 2863).

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre; Allah Resulü şöyle buyurdu: “*Şu üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir: nikâh, talak, ric’a (ric’i talak ile evliliğe dönme).*”⁴⁰¹

Medeni hallerde âlimler; lafızlara mı yoksa niyetlere mi bakılarak hüküm verileceğini tartışmışlar, öyle ki İbnu’l-Münzir (öl. 318/930) ulemanın, talak söz konusu olduğunda; ciddiyetin de mizahın da “ciddiyet” olarak kabul edildiğine ilişkin icmâını rivâyet etmiştir.⁴⁰² Ayrıca köle azadı meselesinde de âlimler, bu husustaki şakaları da “ciddiyet” kapsamındaki konular arasında zikretmişlerdir.⁴⁰³

Hanefî ulema ise mizahla alışverişin hükmü sadedinde de delil gösterilen bu hadisin istidlal yöntemine itiraz ederek şöyle demektedirler: “Hadis, üç şeyi sınırlandırdığına göre demek ki bazı fiillerin, mizahı ve ciddiyeti de eşit iken, diğer bazılarının ise mizahı mizah, ciddisi de ciddiyet kabul edilmektedir. O hâlde, eğer dedikleri gibi olsaydı, bu durumda ‘Tüm söz ve akitler ister ciddi isterse mizah yoluyla yapılmış olsun fark etmez.’ denecekti. Oysa mezkûr üç vakıa aynı zamanda Allah hakkı ile de ilgili olduğundan bu üç şeyde mizah caiz görülmeyle, bu cihetle yapılmış olsa dahi geçerli kabul edilmiştir.”⁴⁰⁴

2.6. İnsan Bedeninin Doğal Tepkilerini Gülmenin Konusu Yapmamak

Bir mecliste bulunan ashab, gayr-i ihtiyari yellenen bir şahsın düştüğü zor duruma gülünce Hz. Peygamber, ashabına mescit adabının nasıl olması gerektiğine dair önemli bir nasihatte bulunmuş ve tüm insanlarda bulunan fizyolojik, doğal bedenî tepkilerin gülmenin konusu yapılmamasını öğütlemiştir. Şöyle ki:

“...لَمْ يَضْحَك أَحَدُكُمْ مِمَّا يَفْعَلُ ؟”

⁴⁰¹ Tirmizî, “Kitâbu’t-Talâk ve’l-Liân”, 9 (No. 1184); İbn Mâce, “Talâk”, 13 (No. 2039); Ebû Dâvûd, “Talâk”, 9 (No. 2194). Benzer bir rivâyet ise şöyledir: *وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: “ثَلَاثٌ لَيْسَ فِيهِنَّ لَعِبُ النَّكَاحِ وَالطَّلَاقِ وَالْعَتَقِ. الْوَضْعُ.”* “Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir: talak, nikâh, itk(köle azâd etmek).” İmam Mâlik, “Kitâbü’n-Nikâh”, 28. Bu rivâyetin, kronolojik olarak en eski formu; İmam Mâlik’in *Muvatta*’sında yer aldığı, ancak Hz. Peygamber’e ait olmayıp, Saîd b. Müseyyeb’e ait içtihadî bir yorum olduğuna ilişkin tespit ile her iki rivâyetin sened analizi için bk. Hikmetullah Ertaş, “Fıkha Dair Bir Hadisin İsnad Analizi”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/2 (2020), 215-252.

⁴⁰² Ebû’l-Ferec İbn Kudâme, *el-Muğnî ve eş-şerhü’l-kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 10/383. İlgili tartışmalar için bk. Çapras, *İslâm Hukukunda Mizah*, 109-113.

⁴⁰³ Çapras, *İslâm Hukukunda Mizah*, 109.

⁴⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakkîn an Rabbi’l-Âlemîn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996), 3/125; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/350; Çapras, *İslâm Hukukunda Mizah*, 103.

“Sizden biriniz aynı şeyi yapıp dururken, neden başkasına gülüp duruyor?”⁴⁰⁵

2.7. Bedensel Eksiklikleri Gülme Konusu Yapmamak

Ashabdan Abdullah b. Mes’ûd (öl. 32/652), ufak-tefek, esmer, kısa boylu bir bedene sahipti.⁴⁰⁶ Ancak İslâm’a bağlılığı o kadar güçlüydü ki müşriklerin sert tepki vereceklerini bilmesine rağmen Kâbe’de açıktan Kur’ân okumaya cesaret etmiş ve fena halde dövülmüştü. Bir seferinde, Hz. Peygamber’e yakınlığıyla bilinen bu sahabinin fiziki zayıflığı ashab arasında gülme konusu yapılmıştı. Bunun üzerine Nebi (s.a.v.) ashabına; onun manevi değerinin üstünlüğünü hatırlatarak, yaradılıştan gelen eksikliklerin, Allah katında elde edilecek üstün derecenin yanında hiçbir kıymet-i harbiyesi olmadığını göstermiş ve onlara ders vermişti. Günümüzde de maalesef, bu tarz eksiklikler alay içerikli şakaların malzemesi yapılmakta ve söz konusu şahısların onurlarını inciten bir mizah malzemesi yapılabilmektedir. İlgili rivâyet; Hz. Peygamber’in, İbn Mes’ûd’dan kendisine misvak yapması için bir dal getirmesini istemesi üzerine yaşanan hadiseyi aktarmaktadır:

عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه أنه كان يجتني سواكاً من الأراك، وكان دقيق الساقين، فجعلت الريح تكفؤه، فضحك القوم منه، فقال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: مم تضحكون؟ ، قالوا: يا نبي الله من دقة ساقيه، فقال: والذي نفسي بيده لهما أثقل في الميزان من أخذ.

İbn Mes’ûd erak ağacından misvak dallarını topluyordu. Bacakları inceydi. (Ağaçtayken) rüzgâr eteğini açtı ve bacakları görüldü. Orada bulunan ashab ona gülmeye başladı. Hz. Peygamber, “Neye gülüyorsunuz?” buyurunca, ashab, “İbn Mes’ûd’un bacaklarının inceliğine!” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Varlığım elinde Allah’a yemin olsun ki bu ikisi (güldüğünüz bu bacaklar), mizanda Uhud Dağı’ndan daha ağır gelecektir.” buyurdu.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Buhârî, “Tefsîr”, 91.

⁴⁰⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/290.

⁴⁰⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1980), 1/127.

3. Hz. Peygamber'in Çocuklara Yaptığı Latifeler

Hz. Peygamber sevecen bir dede olarak da torunları ile yakından alakadar olmuş, onlarla oyun oynayıp şakalaşmıştır. Aşağıda aktaracağımız rivâyetler, Hz. Peygamber'in çocuklarla kurduğu sıcak ilgiyi ve onlarla şakalaşmalarını yansıtmaktadır:

3.1. Çocuklarla Oynayan Hz. Peygamber (s.a.v.)

Çocukluk, insan hayatının ruhi gelişimdeki temellerinin atıldığı en önemli dönemdir. Büyükleri tarafından özellikle bu dönemde yeterince sevgi, şefkat ve ilgi gören çocuklar ileri yaşamlarında da ruhen daha sağlıklı bireyler olurlar. Hz. Peygamber'in hayatında da bu ilgi ve sevginin birçok örneği mevcuttur. Şu örnekte olduğu gibi:

عن أبي هريرة، قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ليدلع لسانه للحسن بن علي، فيرى الصبي حمرة لسانه فيبهش إليه .

Ebû Hureyre naklediyor: “Nebi (s.a.v.) dilini Hasan b. Ali'ye çıkarır, o da dilindeki kırmızılığı gördüğünde sevinerek ona doğru koşardı.”⁴⁰⁸

رواى علقامة عن ابي سلمة: النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَدْلَعُ لِسَانَهُ لِلْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ فَيَرَى الصَّبِيَّ حُمْرَةَ لِسَانِهِ فَيَهْشَ لَهُ.

İbn Alkame Ebû Seleme'den naklediyor: “Nebi (s.a.v.), torunu Hüseyin'e dilini çıkarıyordu. Çocuk da dilini görünce ona gülümsüyordu.”⁴⁰⁹

Hz. Peygamber'in çocuklarla kurduğu sıcak ilişkinin bir boyutunu da onların dünyasına girerek hoşlarına gidecek lakaplarla şakalaşması oluşturmaktadır. Zikredeceğimiz iki rivâyet Allah Resulü'nün çocuklarla olan bu tarzdaki şakalaşmalarını göstermektedir.

⁴⁰⁸ İbn Hibbân, *Sahîh-i İbn Hibbân*, 15/431 (No. 6975).

⁴⁰⁹ İbn Hibbân, *Sahîh-i İbn Hibbân*, 12/408 (No. 5596).

3.2. İki Kulaklı!

عن أنس بن مالك: قال لي رسول الله ﷺ: يا ذا الأذنين!

Enes b. Mâlik: “*Resûlullah beni ‘Ey iki kulaklı!’ diye çağırırdı.*”⁴¹⁰

Kimse için iki kulaklı olmak şaşırtıcı olmasa da Allah Resulü’nün, küçük bir çocuğa gerçek ismi yerine şaşırtıcı ve beklenmedik bir şekilde hitap ederek samimi, sıcak ve gülümseten bir ilişki zemini sağlamış olması oldukça anlamlıdır.

Bazı şarihler ise bu tabirin; “söylenen sözleri çok dikkatlice dinleyip anlayan ve insanın iki kulaklı bir ağızlı olarak yaratılmasındaki hikmeti kavrayarak dilini lüzumsuz sözlerden koruyan, iki dinleyip bir söyleyen” anlamında olduğunu da söylemişlerdir.⁴¹¹ Bu yorumu dikkate aldığımızda Nebi’nin (s.a.v.), bu latife ile Enes’in dikkatli bir dinleyici olmasına atfen böyle bir hitabı tercih ettiğini söylememiz mümkündür.

3.3. Bakla!

Etkili iletişimin en güzel numunelerini bize sunan Hz. Peygamber’in, hoşlanıp eğlenecekleri tarzda isimlendirmeler yaptığı çocuklardan biri olan Enes b. Mâlik’ten bir başka takılışı dinliyoruz:

عن أنس بن مالك أنه قال : كناني رسول الله ﷺ بقلة كنت أجتنيه.

“*Resûlullah (s.a.v.) beni ‘Bakla’ diye lakaplandırdı. Çünkü bakla topluyordum.*”⁴¹²

3.4. Vefasız!

Hz. Peygamber’in latifeleri, sadece insanların sevinç duyup gülmelerine hizmet eden bir araç değil yeri geldiğinde muhatabın yaptığı hatalı bir davranışı fark ettirmeye yarayan bir vesile olmuştur. Zikredeceğimiz rivâyette Hz. Peygamber’in, çocuk da olsa hatalı davranan Nu’mân adlı sahabiye şaka yollu bir ders verdiği görülmektedir. Böylece Hz.

⁴¹⁰ Tirmizî, “Birr”, 57 (No. 1992); “Menâkıb”, 46 (No. 3828).+

⁴¹¹ Mecdüddîn İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâvî (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısırî, ts.), 1/34.

⁴¹² Tirmizî, “Menâkıb”, 46 (No. 3830).

Peygamber Nu'man'ın, sorumluluğunu ihmalini “Nasıl olsa çocuktur.” deyip geçiştirmedigi gibi, hatasını yüzüne vurmak yerine onu içerisinde uyarı barındıran latifeli bir tarzda hitap ederek düşünmesini sağlamıştır. Rivâyet şöyledir:

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: أَهْدَيْ لِلنَّبِيِّ (ﷺ) عَنَبٌ مِنَ الطَّائِفِ. فَدَعَانِي فَقَالَ: “خُذْ هَذَا الْعُنْقُودَ فَأَبْلِغْهُ أُمَّكَ”
فَأَكَلْتُهُ قَبْلَ أَنْ أُبْلِغَهُ إِيَّاهَا. فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ لَيْالٍ قَالَ لِي: “مَا فَعَلَ الْعُنْقُودُ؟ هَلْ أَبْلَغْتَهُ أُمَّكَ؟” قُلْتُ: لَا. قَالَ
فَسَمَّانِي عُذَرَ.

Peygamber’e Taif’ten bir miktar üzüm hediye edilmişti. O da beni çağırarak, “Şu salkımı al da annene götür.” buyurdu. Ama ben üzümü anneme götürmeden yedim. Birkaç gün sonra Resûlullah bana “Üzüm salkımı ne oldu, onu annene ulaştırdın mı?” diye sordu. Ben de “Hayır.” dedim. (Bu olay sebebi ile) Resûlullah beni “ğuder” (vefasız) diye isimlendirdi.⁴¹³

3.5. Deveniz Ne Güzel!

Allah Resulü bir dede olarak torunlarıyla yakından ilgilenir onlarla oynar ve şakalaşırdı. Şöyle ki:

عن ابن عباس قال كان رسول الله (ﷺ) حامل الحسين بن علي علي عاتقه فقال رجل نعم المركب ركبت يا غلام
فقال النبي (ﷺ) ونعم الراكب هو.

İbn Abbâs naklediyor: Allah Resulü (s.a.v.) (torunu) Hüseyin’i omuzunda taşımaktaydı. Bunun üzerine adamın biri onlara, “Ey çocuk! Bindiğin binek ne güzel bir binektir?” demiş, Hz. Peygamber de adama, “O da ne güzel binicidir!”⁴¹⁴ buyurarak nükteli bir karşılık vermiştir.

⁴¹³ İbn Mâce, “Et’ime”, 61 (No. 3368).

⁴¹⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 31 (No. 3784).

3.6. Su ile Oyun

Hız. Peygamber, çocuk eğitiminde ihtiyaç duyulan önemli unsurlardan olan ciddiyet ve disiplinin yanında, onların şakalaşma ve oyuna da ihtiyaç duyacaklarının bilinci ile hareket etmiştir. Çocuklarla bu yöntemle de yakından ilgilenen Hız. Peygamber'in bir seferinde, Rebî' adlı sahabenin henüz küçük yaşdaki oğluna, çocukla çocuk olmak diyebileceğimiz tarzda su şakası yaptığı görülmektedir:

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِهِ وَأَنَا ابْنُ خَمْسٍ سِنِينَ مِنْ دَلْوٍ.

Mahmud b. Rebî' naklediyor: “Ben beş yaşında bir çocuk iken Allah Resulü'nün bir kovadan ağzına aldığı suyu yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum.”⁴¹⁵

3.7. Ne Oldu Nuğayr'e?

Hız. Peygamber küçük yaştan itibaren bakımını üstlendiği Enes b. Mâlik'in ailesini sık sık ziyaret eder, onlarla vakit geçirir, zaman zaman ev halkının hazırladığı yaygı üzerinde öğle uykusuna yatar ve kalkınca da namaz kılardı.⁴¹⁶ Bu vakitlerde ailenin bir üyesi gibi samimi davranan Hız. Peygamber evin küçük çocuğu olan Umeyr ile ilgilenir, onunla hoşça vakit geçirirdi. Umeyr'in Nuğayr (Serçecik) adını verdiği ve bağlandığı bir kuşcağızı vardı. Günlerden bir gün Umeyr'in hüznü olduğunu fark eden Peygamberimiz bunun sebebini öğrenmek ister. Küçük Umeyr'in “kuşu öldüğü için üzgün olduğu” cevabını alan Hız. Peygamber Umeyr'e dönerek seci üslubuyla “Ya Umeyr! Ne oldu Nuğayr?” diye seslenmiş ve onu bir nebze sevindirerek hüznüne ortak olmuştur. Hatta sonraki ziyaretlerinde de aynı latife ile küçük çocuğa ilgi ve alaka göstermiştir. Bu durum Enes b. Mâlik tarafından da şöyle dile getirilmiştir:

حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ

ﷺ لِيُخَالِطَنَا، حَتَّى يَقُولَ لِأَخِي صَغِيرٍ: «يَا أَبَا عُمَيْرٍ، مَا فَعَلَ النُّعَيْرُ.

⁴¹⁵ Buhârî, “İlim”, 3; Askalânî, *el-İsâbe*, 4/33.

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/212; a. mlf., *el-Müsned*, 3/103; a. mlf., *el-Müsned*, 3/171. Ayrıca Umeyr'in annesi Ümmü Süleym ile Nebi (s.a.v.) arasındaki süt ve soy yakınlığından kaynaklı teyze-yeğen yakınlığına ilişkin bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 16/10.

Ebû Tayyâh'tan nakledilmiştir: *Enes b. Mâlik şöyle demiştir: “Peygamber aramıza karışır, hatta küçük kardeşime ‘Ey Ebû Umeyr, ne oldu Nuğayr’ e? (Ne oldu Serçeciğe?)’ derdi.”*⁴¹⁷

3.8. Eskit ve Yıprat!

Hiz. Peygamber'in, babasıyla birlikte kendisini ziyarete gelen ve o sıralarda henüz küçük bir kız çocuğu olan Ümmü Hâlid ile ilgilenmesi ve de şakalaşmasını konu edinen rivâyet şöyledir:

... عن خالد بن سعيد، عن أبيه، عن أم خالد بنت خالد بن سعيد قالت: أتيت رسول الله ﷺ مع أبي وعلي قميص أصفر، قال رسول الله ﷺ: (سنه سنه). قال عبد الله: وهي بالحشية: حسنة، قالت: فذهبت ألعب بخاتم النبوة فزبرني أبي، قال رسول الله ﷺ: (دعها). ثم قال رسول الله ﷺ: (أبلي وأخلقى، ثم أبلي وأخلقى، ثم أبلي وأخلقى...)

Hâlid ibn Saîd'in kızı Ümmü Hâlid'den: “Üzerimde sarı bir gömlek bulunduğu hâlde babamla Allah Resulü'nü (s.a.v.) ziyarete gitmiştim. Resûlullah, ‘Senah, senah!’ buyurdu. Abdullah, ‘Bu lafız Habeş dilinde ‘Güzel!’ demektir.’ dedi. Ümmü Hâlid dedi ki: ‘Ben nübüvvet mührüyle oynamaya koyuldum. Bu yüzden babam beni azarladı.’ Resûlullah, ‘Onu bırak!’ buyurdu. Sonra, ‘(Gömleğini) eskit ve yıprat! Eskit ve yıprat!’ buyurdu...”⁴¹⁸

4. Hiz. Peygamber'in Ailesi ile Yaptığı Latifeler

Aile, eşlerin ülfetle birbirlerini tamamladığı, aynı zamanda ruhen sükûna kavuştukları bir müessesedir. Hiz. Peygamber de (s.a.v.) bir eş ve baba olarak aile fertleri ile yakından ilgilenmiş, zaman zaman da onlarla karşılıklı olarak şakalaşmıştır. Hiz. Peygamber'in ailesiyle şakalaşmaları asla alay, küçümseme, insan onurunu zedeleyen bir tarzda olmamış, bilakis zarif, gönül alıcı, hafifliğe kaçmayan tarzda olmuştur.⁴¹⁹ Nebi'yi (s.a.v.) zaman zaman eşi ile koşu yarışında, aile sofralarında birbirlerine latifelerle

⁴¹⁷ Tirmizî, “Birr”, 57 (No. 1989); İbn Mâce, “Edeb”, 24 (No. 3720).

⁴¹⁸ Buhârî, “Edeb”, 22.

⁴¹⁹ Nevzat Aydın, “Hiz. Peygamberin Aile Hayatında Eşler Arasında İletişimin Temel ilkeleri”, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/1 (2015), 120.

takılırlarken ve eşleri arasındaki rekabetlerin ortasında kalmışken anlayışla gülümserken görüyoruz. Hz. Âişe bu hususta şöyle demektedir: “Hz. peygamber (s.a.v.) bizimle sohbet eder, biz de onunla sohbet ederdik. Bizimle şakalaşır, biz de onunla şakalaşırdık. Namaz vakti gelince de sanki bizi fark etmezdi.”⁴²⁰

Dikkat edilirse Hz. Peygamber eşleri ile karşılıklı olarak şakalaşmış ancak dinî sorumluluğunun gereğini yaparken de ciddi bir ruh hâline bürünmüştür.

Aşağıdaki rivâyetler, Hz. Peygamber’in aile efradıyla olan mizahının örnekleri üzerinedir:

4.1. Gel de Yarışalım!

Bu rivâyet, Hz. Peygamber’in eşi ile yaptığı bir koşu yarışının sonunda tebessüm ettiren tatlı intikamını anlatmaktadır:

عن عائشة . رضي الله عنها . قالت : خرجت مع النبي . ﷺ . في بعض أسفاره و أنا جارية لم أحمل اللحم ولم أأبدن ، فقال للناس : تقدموا ، فتقدموا ، ثم قال لي : تعالي حتى أسابقك ، فسابقته فسبقته ، فسكت عني حتى إذا حملت اللحم و بدنت و نسيت ، خرجت معه في بعض أسفاره ، فقال للناس : تقدموا ، فتقدموا ، ثم قال : تعالي حتى أسابقك ، فسابقته فسبقني ، فجعل يضحك وهو يقول : هذه بتلك .

Hz. Âişe’den nakledilmiştir: “Bir seferinde Resûlullah ile yolculuğa çıkmıştım. O zaman zayıf birisi idim. Resûlullah yanındakilere, ‘Siz önden gidin.’ buyurdu. Onlar uzaklaştığında bana, ‘Haydi gel yarış yapalım.’ dedi ve koşuda ben onu geçtim. Bu konuda benimle bir şey konuşmadı, aradan zaman geçti ve ben kilo aldım ve bu olayı da unuttum. Sonra yine onunla birlikte sefer yolculuğuna çıktım ve yanındakilere, ‘Siz ilerleyin.’ buyurdu. Onlar ilerlediklerinde bana, ‘Hadi gel yarışalım.’ dedi. Bu sefer o beni geçti. Sonra gülerek şöyle dedi: ‘İşte bu daha öncekinin (koşumuzun) rövanşıdır.’”⁴²¹

⁴²⁰ Münâvî, *Feyzû'l Kadir*, 1356, 3/88.

⁴²¹ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 68 (No. 2578); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 4/39, 139.

4.2. Ey Âiş! Müjde!

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) aşğıdaki rivâyetle hem latife hem de Arapça tefhim üslubunu (isim bozdurarak) kullanarak seslendiğı görölmektedir. Buna göre Hız. Peygamber, eşine “Âişel” demek yerine “Âiş!” şeklinde daha sevecen bir tarzda seslenerek sevgisini ifade etmiş ve iltifatta bulunmuştur.⁴²² İlgili rivâyet şöyledir:

عن عائشة أَنَّ رسولَ الله، ﷺ، قال يومًا: يَا عَائِشَ هَذَا جِبْرِيلُ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ قُلْتُ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ.

Hız. Âişe'den (r.a.) nakledildiğine göre; “Bir gün Nebi (s.a.v.) ona buyurdu ki; ‘Ey Âiş! Bu (gelen) Cibrîl’dir, sana selam söylüyor!’ Ben de ‘Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi onun da üzerine olsun.’ dedim.”⁴²³

4.3. Nasıl Ama! Kurtardım mı Seni Babanın Elinden?

عن النعمان بن بشير رضي الله عنهما قال: (استأذن أبو بكر رضي الله عنه على النبي صلى الله عليه وآله وسلم فسمع صوت عائشة عاليا، فلما دخل تناولها ليلطمها، وقال: ألا أراك ترفعين صوتك على رسول الله ﷺ، فجعل النبي ﷺ يحجزه، وخرج أبو بكر مغضبا، فقال النبي ﷺ حين خرج أبو بكر: كيف رأيتني أنقذتك من الرجل؟! قال: فمكث أبو بكر أياما، ثم استأذن على رسول الله ﷺ فوجدهما قد اصطلحا، فقال لهما: أدخلاني في سلمكما كما أدخلتماني في حربكما، فقال النبي ﷺ: قد فعلنا، قد فعلنا!

Nu’mân b. Beşîr naklediyor: “Hız. Ebû Bekir, Allah Resulü’nün huzuruna girmek için izin istediğı bir sırada, içeriden kızı Hız. Âişe’nin, eşi Hız. Peygamber’e sesini yükselttiğini duyar. Ebû Bekir kızının üzerine yürüyerek, ‘Resûlullah’a karşı yüksek sesle konuştuğunu görüyorum, bu ne hâl?’ diyerek çıkıştı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) araya girerek onu korudu. Hız. Ebû Bekir gittiğinde de Âişe’ye dönerek, ‘Nasıl, kurtardım mı seni adamdan (babandan)?’ buyurarak latife yaptı. Bir zaman sonra Hız. Ebû Bekir, Resûlullah’ın yanına gelmek için izin ister ve onların durumunun iyi olduğunu görerek,

⁴²² Çapras, *İslâm Hukukunda Mizah*, 55.

⁴²³ Müslim, “Fedâilu’s-Sahâbe”, 90-9.

‘Ha şöyle! Beni kavganıza ortak ettiğiniz gibi barışınıza da dâhil ediniz!’ der. Resûlullah da, ‘Biz de öyle yapıyoruz zaten!’ buyurdu.”⁴²⁴

4.4. Haydi Sen de Onun Yüzüne Sür!

Bu rivâyette, iki eşi arasında cereyan eden tatlı bir münakaşanın ortasında kalan Hz. Peygamber’in söz konusu olaya, latife yaparak nasıl da dâhil olduğu görülmektedir:

عن عائشة أم المؤمنين: كان عندي رسول الله ﷺ، وسودة بنت زمعة، فصنعتُ حريرةً وجئتُ به، فقلتُ لسودة كُلي فقلت لا أُحِبُّه، فقلتُ والله لتأْكُلَنَّ أو لأُلْطِّخَنَّ به وجهك، فقالت: ما أنا بذائِقَتِهِ فأخذتُ بيدي من الصحيفة شيئاً منه، فلطَّختُ به وجهها، ورسولُ الله ﷺ جالسٌ بيني وبينها فخفض لها رسولُ الله ركبتيه لتستقيدَ مني فتناولتُ من الصحيفة شيئاً فمسحتُ به وجهي وجعل رسولُ الله ﷺ يضحكُ.

Hız. Âişe’den nakledilmiştir: “Resûlullah ve Sevde bt. Zem’a benim yanımda idiler. ... Bulamaç yapıp getirdim. Sevde’ye, ‘Ye!’ dedim. Sevde, ‘Onu sevmiyorum.’ deyince, ben de, ‘Yemin olsun ki ya yersin ya da yüzüne bulaştırırım.’ dedim. Bu sefer Sevde, ‘Ondan yemeyeceğim!’ deyince, ben de tabaktan bir parça alıp onu yüzüne bulaştırdım. Resûlullah (s.a.v.) aramızda oturuyordu. Sevde’ye dönüp, ‘Hadi (ne duruyorsun) sen de onun yüzüne sür!’ buyurdu. Sevde benden öcünü alabilsin diye Resûlullah (s.a.v.) dizlerini indirdi. Sevde de tabaktan benim yüzüme sürünce, Resûlullah da güldü.”⁴²⁵

4.5. Asıl Vay Benim Başıma!

Hız. Peygamber’in vefatının yaklaştığı günlerde bile, eşinin, “Vay başım!” diye söylenmesi üzerine, kendisi hastalığın ıstırabını çekmekte olduğu hâlde, eşiyle latife etmekten geri durmayıp, onunla mutlu vakit geçirmekten imtina etmediği görülmektedir. Şöyle ki:

⁴²⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 84 (No. 4999).

⁴²⁵ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. “İşrâtu’n-isâ”, 5 (No. 8868), *Sünenü’n-Nesâî* (Riyad: y.y., 1999).

عن عائشة أم المؤمنين: قَالَتْ عَائِشَةُ: وَرَأْسَاهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ذَاكَ لَوْ كَانَ وَأَنَا حَيٌّ فَأَسْتَغْفِرَ لَكَ وَأَدْعُوَ لَكَ فَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأُظْنُكَ تُحِبُّ مَوْتِي، وَلَوْ كَانَ ذَاكَ، لَطَلَلْتُ آخِرَ يَوْمِكَ مُعَرَّسًا بِبَعْضِ أَزْوَاجِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: بَلْ أَنَا وَرَأْسَاهُ...

Hız. Âişe (şiddetli bir baş ağrısı sebebiyle), “Vay başım! (Ölüyorum!)” demişti. Bunun üzerine Resûlullah, “Eğer bu dediğin olur, ben de sağ kalırsam senin için istiğfarda bulunup dua ederim.” buyurunca Âişe de, “Vay başıma gelene, sanırım ki sen benim ölmemi istiyorsun. Eğer ölürsem o günün akşamı sen hanımlarından biriyle beraber olurdun!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), “Tersine, asıl vay benim başıma! (Asıl ben öleceğim!)...” buyurdu.⁴²⁶

4.6. Bu Kadar Gülecek Ne Var?

Hız. Peygamber’in eşlerinin, kendilerini ziyarete gelen güzel giyimli bir hanım dolayısıyla kıskançlık hissederek, bu hanıma haddini kendilerince nasıl bildirdiklerini gösteren mizahi durumu aktaran bir rivâyet ise şöyledir:

أن سودة اليمانية جاءت عائشة تزورها وعندها حفصة بنت عمر فجاءت سودة في هيئة وفي حالة حسنة عليها برد من دروع اليمن وخمار كذلك وعليها نقطتان مثل الفرستين من صبر وزعفران إلى موقها قالت عليلة وأدركت النساء يتزين به فقالت حفصة لعائشة يا أم المؤمنين يجيء رسول الله ﷺ وهذه بيننا تبرق فقالت أم المؤمنين اتقي الله يا حفصة فقالت لأفسدن عليها زينتها قالت ما تقلن وكان في أذنها ثقل قالت لها حفصة يا سودة خرج الأعور قالت نعم ففرغت فزعا شديدا فجعلت تنتفض قالت أين أختي قالت عليك بالخيمة خيمة لهم من سعف يختبئون فيها فذهبت فاخبتأت فيها وفيها القذر ونسيج العنكبوت فجاء رسول الله ﷺ وهما تضحكان لا تستطيعان أن يتكلما من الضحك فقال ماذا الضحك ثلاث مرات فأومأتا بأيديهما إلى الخيمة فذهب فإذا سودة ترعد فقال لها يا سودة مالك قالت يا رسول الله خرج الأعور قال ما خرج وليخرجن ما خرج وليخرجن فأخرجها فجعل ينفذ عنها الغبار ونسيج العنكبوت.

⁴²⁶ Buhârî, “Ahkâm”, 51; a. mlf. “Merdâ”, 16.

“Sevdetü’l-Yemâniyye adlı kadın Hz. Âişe’nin ziyaretine geldi. O sırada Hz. Ömer’in kızı Hafsa validemiz de oradaydı. Sevde çok süslü giyinmişti. Üzerinde Yemen işi bir elbise, başında da yine Yemen işi bir başörtüsü vardı. Bu başörtüsü onun alnına kadar inmekteydi. Hafsa (r.a.) Hz. Âişe’ye (r.a.) usulca, ‘Ey mü’minlerin annesi! Birazdan Hz. Peygamber gelecek; bu kadınsa aramızda pırıl pırıl parlamaktadır.’ dedi. Âişe, ‘Ey Hafsa! Allah’tan kork da bir şey yapayım deme!’ dediyse de Hafsa, ‘Vallahi ben onun süsünü bozacağım.’ dedi. Sevde’nin kulakları pekiyi işitmiyordu. Bu yüzden onların konuşmalarını duyamadı ve onlara ne konuştuklarını sordu. Hafsa, ‘A’ver (deccal) çıkmış da onun hakkında konuşuyorduk.’ diye cevap verdi. Bunun üzerine Sevde, ‘Ya demek öyle!’ diyerek fena hâlde korktu. Öyle ki tir tir titreyerek, ‘Şimdi ben nereye saklanacağım?’ dedi. Hafsa da ona, ‘İşte şu odaya gir!’ dedi. Gösterdiği oda hurma dalları ve yapraklarının konulduğu bir oda olup toz toprak içerisindeydi ve her tarafını örümcek ağları kaplamıştı. Sevde oraya gizlendi. Hz. Peygamber geldiğinde Hafsa ile Âişe’nin gülmekte olduklarını gördü. Hem de o kadar gülüyorlardı ki gülmekten konuşamıyorlardı. Hz. Peygamber onlara, ‘Bu kadar gülecek ne var? Niçin gülüyorsunuz?’ diye sordu ve bu soruyu üç kez tekrarladi. Nihâyet kendilerini toparlayan Hafsa ile Âişe elleriyle, Sevde’nin saklandığı odayı gösterdiler. Hz. Peygamber oraya baktığında korkudan titreyen Sevde’yi gördü. Ona, ‘Burada ne arıyorsun? Sana ne oldu böyle?’ buyurdular. Sevde, ‘Ey Allah’ın Resulü! Tek gözlü adam (deccal) çıkmış; onun için buraya saklandım.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber iki kez, ‘O henüz çıkmadı; fakat ileride çıkacaktır.’ buyurdular. Sonra da Sevde’yi oradan çıkarıp, elbiselerine bulaşan tozu, toprağı ve örümcek ağlarını temizledi.”⁴²⁷

Mezkûr rivâyet Hz. Peygamber’in, eşlerinin fitri yapılarından gelen kıskanma duygusunun etkisiyle ve şaka yoluyla dışa vuran bu tür bir yansımayı anlayışla karşıladığı izlenimini vermektedir. Eşlerine kızmak yerine, şakanın mağduru konumundaki hanıma yardımcı olmayı yeğlemiş olması Hz. Peygamber’in bazı tabii duyguların insan yaşamında her daim bastırılmasının zor olduğu gerçeğinin bilinciyle hareket ettiğini göstermektedir. Öyle ki, bu tarz dışavurumların bazen muhatabı zor durumda bırakacak şekilde aksettiği de bir realitedir. Bu olguyu, çok eşliliğin sürdüğü bir coğrafyada yaşamakta olan Hz. Peygamber’in evliliklerindeki başka örneklerde de görmekteyiz. Örneğin; bir seferinde Hz.

⁴²⁷ Ebü’l-Hasen Nûrûddîn el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menbeu’l-fevâ’id* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbü’l-İlmiyye, 1422/2001), 4/414 (No. 7684); Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbü’l-İlmiyye, 1433/2012), 10/298 (No. 20167).

Aişe, Hz. Peygamber kendisinin yanında iken eve yemek gönderen diğer eşi kıskanmış, yemek kabına vurarak kırılmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber eşinin bu tepkisini anlayışla karşılamış, orada bulunanlara da “Anneniz kıskandı.” buyurmuştur.⁴²⁸

4.7. Şu Elbiseyi Giy, Eteğini Gelin Gibi Sürü!

Nebi'nin (s.a.v.), eşlerinden birine latife ederek, giydiği elbisesi ile bir gelin misali davranmasını salık vermek sûretiyle, onun gönlünü hoş etmeyi arzuladığı anlaşılan bir mizahi vakıayı aktaran bir rivâyet ise şöyledir:

عن عطاء بن أبي رباح: إِنَّ رجلاً سأل ابنَ عَبَّاسٍ ، أكان رسولُ اللَّهِ ﷺ يمزحُ؟ فقال نعم قال فما كان مزاحه؟ قال كان مزاحه: أَنَّهُ ﷺ كسا ذاتَ يومِ امرأةً من نساءه ثوبًا واسعًا ، فقال لها البِسيه واحمدي وجُري منه ذيلًا كذيلِ العروس.

Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledildiğine göre İbn Abbâs'a bir adam, “Allah Resulü şaka yapar mıydı?” diye sordu. “Evet” diye cevap verdim. Peki, Resûlullah nasıl şaka yapardı?” diye sorunca ben de, “Hz. Peygamber hanımlarından birisine geniş bir elbise giydirdi. ‘Bu elbiseyi giy, Allah'a şükret, eteğini de gelin eteği gibi sürü!’ buyurdu, dedim.”⁴²⁹

4.8. Gördüğün Gibi Bunlar da Benden Nafaka İstiyorlar!

Aşağıdaki rivâyet, Hz. Ömer'in, eşlerinin bazı maddi talepleri karşısında ruhen incinmiş olan Hz. Peygamber'in, ailesi ile ilişkisini bir süre askıya aldığını haber aldığı anda, Nebi'nin yanına gelerek onu teselli etmek, üzüntüsünü hafifletmek için mizaha başvurarak nasıl da çabaladığını ve sonunda da başarılı olduğunu göstermektedir:

عن جابرٍ قالَ أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسُ بِبَابِهِ جُلُوسٌ فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ عُمَرُ فَاسْتَأْذَنَ فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ ثُمَّ أَذِنَ لِأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ فَدَخَلَا وَالنَّبِيُّ ﷺ جَالِسٌ وَحَوْلَهُ نِسَاؤُهُ وَهُوَ سَاتٌ فَقَالَ عُمَرُ

⁴²⁸ Buhârî, “Nikâh”, 107.

⁴²⁹ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîh-u Medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbuddin Ebû Said Ömer b. Ğarâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000), 4/41.

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لِأَلَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ لَعَلَّهُ يَضْحَكُ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ رَأَيْتَ بِنْتَ زَيْدٍ امْرَأَةً عُمَرَ فَسَأَلْتَنِي
التَّفَقَّةَ آيْنًا فَوَجَّأْتُ عَنْقَهَا فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَأَ نَاجِدَهُ...

Câbir'den: “Ebû Bekir, Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına girmek için izin istedi. Fakat birçok kimseyi kapıda oturlurken buldu. Bunların hiçbirine izin verilmemişti. Sonra Ömer gelerek izin istedi. Ona da izin verilmedi. Sonra Ebû Bekir ve Ömer'e izin verildi. Peygamber'i, etrafında kadınları olduğu hâlde kederli kederli susmuş otururken buldular. Hz. Ömer (r.a.) bunun üzerine (kendi kendine), 'Mutlaka bir şey söyleyip Peygamber'i güldürmeliyim.' diyerek şöyle dedi: 'Ya Resûlullah! Ömer'in (r.a.) karısı olan Zeyd'in kızını bir görseydin! Benden nafaka istedi, ben de kalktım onun boğazını sıktım.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) dişleri görününceye kadar gülmüş ve 'Bunlar da etrafımda gördüğün gibi, benden nafaka istiyorlar!' buyurmuştur...”⁴³⁰

Bu hadisin şerhlerinden birinde kişinin, dostlarının kederli anında onun üzüntüsünü hafifletip, gönlünü almak için latifeye başvurmalarının müstehab olduğunun delili olduğu ifade edilmiştir.⁴³¹

4.9. Atın Kanatları Olur mu?

Hz. Peygamber'in Tebuk veya Hayber'den evine döndüğünde Hz. Âişe ile aralarında geçen ve Resûlullah'ın dişleri görününceye kadar gülümsemesine sebep olan bir rivâyet de şöyledir:

عن عائشة أم المؤمنين: قدم رسول الله ﷺ من غزوة، وفي سهوتها ستر، فهبت ريح، فكشفت ناحية الستر
عن بنات لعائشة: لعب، فقال: ما هذا يا عائشة؟ قالت: بناتي، ورأى بينهن فرسا له جناحان من رقاع، فقال:
ما هذا وسطهن؟ قالت: فرس، قال: وما هذا الذي عليه؟ قالت: جناحان، قال: فرس له جناحان! قالت: أما
سمعت أن لسليمان خيلا لها أجنحة؟ قالت: فضحك.

Hz. Âişe anlatıyor: Peygamber gazveden dönüp geldiğinde, rüzgâr perdeyi açtı ve oyuncakları gördü. Âişe'ye sordu: “Bunlar nedir ya Âişe?” “Onlar benim kızlarımdır.”

⁴³⁰ Müslim, “Talâk”, 29.

⁴³¹ Ahmed Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980), 460.

dedim. Onların arasında iki kanadı olan deriden yapılmış atı görünce, “Bu nedir?” buyurdu. “Attır!” dedim. Bu defa, “Peki, üzerindikiler ne?” diye sordu. Ben de, “İki kanat!” dedim. “İki kanadı olan bir at öyle mi?” dedi. Ben de, “Sen hiç Süleyman’ın kanatlı atlarını duymadın mı?” deyince, Allah Resulü dişleri görününceye dek güldü.”⁴³²

4.10. Hayır! Bunlar Bizim Şakalarımızdır!

Hız. Peygamber’in elçilik görevi ve bu görevin gerektirdiği ciddiyet, aile efradının onun yanında şaka yapmalarına mani olmamıştır. İlgili rivâyet; Hız. Âişe’nin yaptığı şaka üzerine, Hız. Âişe’nin annesi ve Hız. Peygamber arasında geçen diyalogu aktarmaktadır:

ابن أبي مليكة قال: "مزحت عائشة - رضى الله عنها - عند رسول الله ﷺ، فقالت أمها: يا رسول الله! بعض دعابات هذا الحى من كنانة"، فقال النبى ﷺ: بل بعض مزاحنا هذا الحى".

İbn Ebû Müleyke naklediyor: “Hız. Âişe, Resûlullah’ın yanında şaka yaptı. Hız. Âişe’nin annesi, ‘Ya Resûlullah! Bu kabilenin bazı şakaları bize Kinâne kabilesinden geçmedir.’ dedi. Resûlullah da, ‘Hayır, bunlar bizim kabilemizin (Kureyş’in) şakalarıdır!’ buyurdu.”⁴³³

4.11. Dikkat Et! Kristalleri Kırmayasın!

Bir diğerk rivâyette ise Hız. Peygamber’in kinayeli bir üslup kullanarak hanımların nazik yapısına nükte ile vurgu yaptığı görölmektedir:

عن أنس بن مالك: كان النبى ﷺ في مسير له، فحدا الحادي، فقال النبى ﷺ: ارفق يا أنجشة، ويحك بالقوارير.

Enes b. Mâlik’in anlattığına göre Veda haccı dönüşünde Enceşe adlı bir sahabi, üzerinde Resûlullah’ın hanımları bulunan develeri, nağmeler eşliğinde hızlıca sürmektedir.

⁴³² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 62 (No. 4932).

⁴³³ Buhârî, “Edebü’l-Müfred”, 102.

Develer seslerden etkilenererek hızlanır. Bunu gören Hz. Peygamber latife ile karışık bir uyarıda bulunur ve “*Ey Enceşe! Yavaş sür, kristalleri kırmayasın.*”⁴³⁴ diye buyurur.

Bu rivâyetlerden, Hz. Peygamber’in mizahının, sırf insanları güldürmek amaçlı olmadığı, bilakis muhataplarının ruhi ve fiziki rahatlaması ve ortamın olumlu bir havaya bürünmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Peygamberimizin kimi zaman söz sanatlarıyla süslenerek ifade edilen zarif latifeleri, kimi zaman da muhatabın hatasını fark ettiren, bir taraftan gülümsetirken diğer taraftan da düşündüren ve anlatılmak istenenin kavranılmasını kolaylaştıran mahiyette olmuştur.

5. Hz. Peygamber’in Ashabına Yaptığı Latifeler

Hz. Peygamber (s.a.v.), insani ilişkileri pekiştirmek, sevgi ve muhabbeti yaymak, kullandığı üslup ile güzel ahlakın temsilcisi olmak gibi amaçlarla zaman zaman çocuk, genç, yetişkin, kadın-erkek veya yaşlı olsun ayırım yapmaksızın nezih bir tarz ile çeşitli latifeler yapmıştır. Onun neşe ve güler yüzlülüğünün bir yansıması olan sözlü veya fiilî mizah üslubu, ashâbı tarafından da örnek alınmıştır. Hatta onun kendileri ile şakalaşmasına hayretle, “Ya Resûlullah! Sen bize şaka (mı) yapıyorsun?” diye sorduklarında; Hz. Peygamber şu veciz cevabı ile mizahın en ideal karakterinin “doğru söz” üzerine bina edilmesi gerektiğini bizzat göstermiştir:

*“Evet, ben de şaka yaparım. Ancak sadece hakkı söylerim.”*⁴³⁵

Anlaşıyor ki ashâbın Hz. Peygamber’in kendileriyle şakalaşmalarına şaşkınlıklarının sebebi; onların zihinlerinde Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygamberin hem ağır bir dinî sorumluluk üstlenmesi hem de toplumdaki liderlik vasfının bir sonucu olarak şaka yapabileceğine ihtimal verememeleri idi. Oysa Hz. Peygamber, onların sandıklarının aksine, zaman zaman kendileri ile nezih ve seviyeli bir tarzda şakalaşmak sûretiyle üstlenmiş olduğu ciddi vazifeye bir hâlel gelmeyeceğini göstermiş ve en önemlisi şaka da olsa doğru sözlülükten asla ödün vermeyerek onlara örneklik etmiştir. Ashâbın benzer bir hayreti de Resûlullah’ın (s.a.v.) oğlu İbrahim’in vefatı dolayısıyla gözyaşı dökmesi üzerine yaşanmıştır. Nebiyi bu üzüntülü anında ağlarken görmek onları şaşırtmış; “Ya Resûlullah sen de mi ağlıyorsun?” diye sorarak şaşkınlıklarını dile getirmişler, Nebi de cevaben;

⁴³⁴ Buhârî, “Edeb”, 111; Müslim, “Fezâil”, 73.

⁴³⁵ Tirmizî, “Birr”, 57 (No. 1990).

“Kalbimizde acı, gözümüzde yaş var. Ama dilimiz Allah’ın rızasına aykırı bir söz söylemez.” buyurmuştur.⁴³⁶ Anlaşıyor ki ashab, Hz. Peygamber’in konumu dolayısıyla ağlamasını yan yana koymakta zorlanmışlardır. Oysa yerine göre, ağlamak da gülmek de gâyet tabii bir insan refleksidir. Her iki rivâyette dikkat çeken husus, Hz. Peygamber’in iki durumda da aşırılığa kaçmaksızın bu duygusal tepkileri nezih bir tarzda gözettiği ölçüdür. Hz. Peygamber’in ashabına yaptığı nezih şakalarını aktaran rivâyetlere gelince; bu hususta tespit edebildiklerimiz şunlardır:

5.1. Seni Bir Deve Yavrusuna Bindireceğim!

H. Peygamber’e gelerek, kendisi için bir binek vermesini isteyen sahâbi ile Hz. Peygamber arasında kinaye yollu şöyle bir diyalog geçmektedir:

يقول أنس - رضي الله عنه - : استحمل رجل رسول الله ﷺ، فقال النبي ﷺ: "إني حاملك على ولد ناقه، فقال الرجل: يا رسول الله، وما أصنع بولد الناقة؟ فقال رسول الله ﷺ: وهل تلد الإبل إلا النوق ...

Enes naklediyor: “Bir adam Peygamber’e (s.a.v.) gelip, ‘Ey Allah’ın Resulü! Beni bir deveye bindir!’ dedi. Resûlullah da, ‘Ben seni devenin yavrusuna bindireceğim!’ buyurdu. Adam, ‘Ya Resûlullah, ben deve yavrusunu ne yapayım (ona binilmez ki)!’ deyince, Hz. Peygamber, ‘Acaba deveyi deveden başka bir mahlûk mu doğurur? (Her deve, bir devenin yavrusu değil midir?)’ buyurdular.”⁴³⁷

5.2. İşte Şimdi Sefine Oldun!

İsmi “gemi” anlamına gelen Sefîne adlı sahâbi ve Hz. Peygamber arasında geçen şu anekdotta da Peygamberimizin, şahsın ismine nispetle yaptığı latifesi görülmektedir:

ما جاء عن سفينة مولى أُم سلمة رضي هُلا عنها قال: كنا مع رسول هُلا ﷺ في سفر فجعل كل من ثقل عليه متاعه من أصحابه حملة علي، حتى حملت من ذلك شيئاً كثيراً، فمر النبي ﷺ فقال: ما أنت اليوم إل سفين.

⁴³⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 43; Müslim, “Fezâil”, 62.

⁴³⁷ Tirmizî, “Birr ve’s-Sılâ”, 57 (No. 1991); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 92 (No. 4998).

Ümmü Seleme'nin (r.a.) mevlâsı Sefine naklediyor: “Allah'ın Resulü ile beraber bir seferde idik. Ashabından yükü ağır olanların hepsi yüklerini bana yüklemeye başladılar. Öyle ki yüküm çokça fazlalaştı. Peygamber yanımdan geçince, 'İşte şimdi sefine (gemi) oldun.' buyurdu.”⁴³⁸

5.3. Yaşlılar Cennete Girmeyecek!

Yaşlıca bir hanım, dua talebine karşılık Hz. Peygamber'den aldığı nükteli cevabın gerçek kastını anlamayarak üzülmüş ve ağlayarak oradan ayrılmıştır. Hz. Peygamber, durum kendisine bildirilince latifesi ile gerçekte neyi kastettiğini açıklar. Bu yolla hem hanımın üzüntüsünü giderir hem de daha fazla sevinmesini sağlar. Rivâyet bu olayı aktarmaktadır:

أت عجوز إلى رسول الله ﷺ فقالت: يا رسول الله ادع الله أن يدخلني الجنة، فقال لها: يا أم فلان إن الجنة لا يدخلها عجوز، قال: فولت - المرأة - تبكى، فقال رسول الله ﷺ: أخبروها أنها لا تدخلها وهي عجوز، إن الله يقول: "إنا أنشأناهم إنشاء، فجعلناهم أبكاراً، عرباً أتراباً".

Bir gün yaşlı bir kadın Resûlullah'a gelerek, “Ya Resûlullah beni cennete koyması için Allah'a dua et.” dedi. Hz. Peygamber ona, “Ey, falancanın annesi! Yaşlılar cennete giremez.” deyince kadın ağladı ve çekip gitti. Hz. Peygamber, (durumdan haberdar olduğunda), “Gidin ona deyin ki o bir yaşlı olarak cennete girmeyecek. Allah buyurmuştur ki: ‘Şüphesiz biz onları yepyeni bir yaradılışla yaratmışızdır. Onları bakireler kıldık.’⁴³⁹ buyurdu.”⁴⁴⁰

5.4. Herkesin Gözünde Olan Beyazlık

Hz. Peygamber'in, bir hanım sahabiye kelimelerin farklı anlamlara gelebileceği şekilde yaptığı latifeyi aktaran rivâyet şöyledir:

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/220-221.

⁴³⁹ Vâkıa 56/35-37.

⁴⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. Avdillah b. Muhammed Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 5/357 (No. 360).

عن أم أيمن أنها جاءت النبي ﷺ في حاجة لزوجها، فقال لها: (من زوجك؟ قالت: فلان، فقال: الذي في عينه بياض؟ فقالت: أي رسول الله! ما بعينه بياض، قال: بلى. إن بعينه بياضاً، فقالت: لا والله، فقال النبي ﷺ: وما من أحدٍ إلا في عينه بياض.

Zeyd b. Eslem naklediyor: “Ümmü Eymen adlı bir hanım Hz. Peygamber’e geldi ve dedi ki: “Ey Allah’ın Resulü! Kocam sizi davet ediyor.” Hz. Peygamber şöyle sordu: “Kocan kimdir? Yoksa o gözünde beyazlık olan mı?” Ey Allah’ın Resulü! Hayır, vallahi kocamın gözünde beyazlık yoktur.” dedi. Bunun üzerine Allah Resulü: “Hiçbir insan yoktur ki gözünde beyazlık olmasın.” buyurdu.⁴⁴¹

Ümmü Eymen, Hz. Peygamber’in tevriye yollu bir şaka yaptığını anlamayarak durumu garipsemiş ve eşinde bir göz rahatsızlığı olmadığını söylemiştir. Hz. Peygamber de bu sözleri ile “her insanın gözünde beyazlık” olduğunu ifade etmiştir.

5.5. Peki Öyleyse Hurmalar Senin ve Ailenin Olsun!

Ebû Hureyre’den gelen aşağıdaki rivâyette de Hz. Peygamber’i, (s.a.v.) günaha düşmüş ve ne yapacağını bilmeyen, oldukça fakir bir sahabinin çaresizliğine, tebessümü eşliğinde yardım etmeye çalışırken görüyoruz:

نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ النَّبِيِّ عِ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! هَلَكْتُ. قَالَ: مَا لَكَ؟ قَالَ: وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي وَأَنَا صَائِمٌ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ع: هَلْ تَجِدُ رَقَبَةً تُعْتِقُهَا؟ قَالَ: لَا. قَالَ: فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟ قَالَ: لَا. فَقَالَ: فَهَلْ تَجِدُ إِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا؟ قَالَ: لَا. قَالَ: فَمَكَتِ النَّبِيُّ ع فَبَيْنَا نَحْنُ عَلَى ذَلِكَ أَتَى النَّبِيُّ ع بِعَرَقٍ فِيهَا تَمْرٌ -وَالْعَرَقُ الْمَكْتَلُ-. قَالَ: أَتَيْنَ السَّائِلُ؟ فَقَالَ: أَنَا. قَالَ: خُذْهَا فَتَصَدَّقْ بِهِ. فَقَالَ الرَّجُلُ: أَعَلَى أَفْقَرٍ مِنِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَوَاللَّهِ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا - يُرِيدُ الْحَرَّتَيْنِ - أَهْلُ بَيْتٍ أَفْقَرُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي. فَضَحِكَ النَّبِيُّ ع حَتَّى بَدَتْ أَنْيَابُهُ، ثُمَّ قَالَ: أَطْعِمْهُ أَهْلَكَ.

⁴⁴¹ Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 4/3.

Ebû Hureyre'den naklediliyor: “Biz, Peygamber'in (s.a.v.) yanında oturuyorken, bir adam, ‘Ya Resûlullah, helak oldum!’ diyerek geliverdi. Peygamber (s.a.v.), ‘Nedir seni helak eden böyle?’ diye sordu. Adam da, ‘(Ramazanda) oruçlu hâlde iken eşimle birlikte oldum!’ deyince Hz. Peygamber ona, ‘Bir köleyi azat edebilir misin?’ buyurdu. Adam, ‘Hayır! (Yapamam).’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Peki, iki ay üst üste oruç tutabilir misin?’ diye sordu. Adam, ‘Hayır, ona da güç yetiremem!’ dedi. Resûlullah, ‘Peki, altmış yoksulu doyurmaya güç yetirebilir misin?’ diye sordu. Adam, ‘Hayır!’ dedi. Resûlullah bir müddet öylece bekledi. Bizler böyle bir hâldeyken Hz. Peygamber’e içi hurma dolu bir zembil getirildi. Hz. Peygamber, ‘Soruyu soran nerede?’ buyurdu. Adam, ‘Benim (diyerek)’ cevap verdi. Hz. Peygamber, ‘Bunları al ve sadaka olarak dağıt!’ buyurunca adam da, ‘Bu sadakayı benden daha fakir birine mi vereyim Ya Resûlullah? Vallahi siyah taşlı şu Medine’nin içinde benden daha fakir birisi yoktur!’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah azı dişleri görününceye kadar güldü ve adama, ‘Haydi bunu al ve aile halkına yedir!’ buyurdu.”⁴⁴²

5.6. Kalk Ya Ebû Turâb!

Peygamberimizi, kızı ve damadı arasında yaşanan bir münakaşanın sonucunda evden uzaklaşarak mescide giden ve orada toprak zeminde uyuyakalan damadı Hz. Ali’ye, tebessüm ettiren tarzda seslenirken görmekteyiz:

عن سهل بن سعد الساعدي: جاء رسول الله ﷺ بَيْتَ فَاطِمَةَ فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا فِي الْبَيْتِ، فَقَالَ: أَيْنَ ابْنُ عَمِّكَ؟ قَالَتْ: كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ، فَغَضَبَنِي، فَخَرَجَ، فَلَمْ يَقُلْ عِنْدِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِإِنْسَانٍ: انْظُرْ أَيْنَ هُوَ؟ فَجَاءَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ مُضْطَجِعٌ، قَدْ سَقَطَ رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ، وَأَصَابَهُ تُرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْسَحُهُ عَنْهُ، وَيَقُولُ: قُمْ أَبَا تُرَابٍ، قُمْ أَبَا تُرَابٍ.

Sehl ibn Sa’d’dan nakledilmiştir: “Nebi (s.a.v.) Fatıma’nın evine geldi ve Ali’yi evde bulamadı. Fatma’ya ‘Amcanın oğlu nerede?’ diye sordu. O da, ‘Onunla aramızda bir tartışma oldu, o da bana kızdı ve çıktı. Yanımda da kaylule yapmadı.’ dedi. Resûlullah birine, ‘Bak bakalım nereye gitmiş?’ diye talimat verdi. Bir müddet sonra adam çıkageldi

⁴⁴² Buhârî, “Savm”, 30-31; a. mlf., “Edeb”, 68, 95; a. mlf., “Kefâret”, 2, 4; Müslim, “Sıyâm”, 81.

ve 'Ey Allah'ın Resülü! Ali mescitte uyuyor.' dedi. Resûlullah mescide geldi. Ali uyuyordu. Ridasının bir kısmı açılmıştı. Bu sebeple vücudunun bir kısmına da toprak bulaşmıştı. Nebi bir yandan eliyle bu toprakları temizliyor, diğer yandan da, 'Kalk Ebû Turâb! (Toprak Babası), kalk Ebû Turâb!' diyordu."⁴⁴³

İbn Hacer rivâyetin şerhinde; Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye moral olsun diye bir yandan sırtındaki tozu toprağı silkelerken, diğer taraftan da künye vererek seslenişinin latife olduğunu ve bu tavrının onun güzel ahlakının bir yansıması olduğunu ifade eder.⁴⁴⁴ Diğer bir calib-i dikkat husus; Hz. Peygamber'in nezdinde kızı Fatıma'nın müstesna bir yeri olmasına rağmen, sevecen tavrı ile damadına sitem etmek yerine, aile bağlarını güçlü kılmak için latifeyi bir vesile olarak kullanmış olmasıdır. Bu yönüyle da mizahın tek amacının güldürmek olmayıp, dostane ilişkilerin sürdürülmesine pozitif katkı sunan bir araç olduğunu söylememiz mümkündür.

5.7. Sen Allah Katında Değerlisin!

Aşağıdaki rivâyette Hz. Peygamber; Zâhir adında, çevresinde fiziksel olarak fazla güzel olmaması ile tanınan bir sahabiye, haberi olmaksızın arkasından sarılarak şakalaşmak istemiş ve sonrasında aralarında nükteli bir diyalog gelişmiştir:

عن أنس بن مالك: أنَّ رجلاً من أهل البادية كان اسمه زاهر بن حزام، أو حرام، قال: وكان النَّبِيُّ ﷺ يحبُّه، وكان دميماً، فاتاه النَّبِيُّ ﷺ يوماً وهو يبيع متاعه، فاحتضنه من خلفه وهو لا يبصره فقال: أرسلني، من هذا؟، فالتفت، فعرف النَّبِيُّ ﷺ، فجعل لا يالو ما ألزق ظهره بصدر النَّبِيِّ ﷺ حين عرفه، وجعل النَّبِيُّ ﷺ يقول: من يشتري العبد؟، فقال: يا رسول الله، إذا والله تجدني كاسداً، فقال النَّبِيُّ ﷺ: لكن عند الله لست بكاسدٍ، أو قال: لكن عند الله أنت غالٍ.

Enes b. Mâlik naklediyor: “Bâdiye ehlinden, adı Zâhir b. Hizâm veya Harâm olan bir zat vardı. Bir gün Resûlullah (s.a.v.), ürünlerini sattığı sırada Zâhir'e yaklaşmış ve arkadan ona sarılmıştı; Zâhir arkasına dönemiyor, kim olduğunu göremiyordu. 'Bırak

⁴⁴³ Buhârî, “Edeb”, 113.

⁴⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerh-i Sahîhi'l-Buhârî* (Lübnan: Beyt'ül Efkar ed-Devliyye, 1425/2004), 3/2708-2709.

gideyim, kimsin sen?’ dedi. Fakat arkasına döndüğünde Resûlullah’ı (s.a.v.) görünce, sırtını Resûlullah’ın göğsüne yasladı. Resûlullah, ‘Kim bir köle satın alacak?’ dedi. Zâhir, ‘Ey Allah’ın Resulü! Allah için bu mal işe yaramaz!’ deyince, Resûlullah (s.a.v.) cevaben, ‘Hayır; Allah indinde, senin değerinin yüksektir.’ buyurdu.”⁴⁴⁵

5.8. Şeytan Bile Seni Yolda Görse Korkarak Yolunu Değiştirir Ey Ömer!

Rivâyete göre bir grup hanım, birtakım isteklerini iletmek üzere Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanına gelmiş, ancak bu sırada seslerini yükselterek rahat tavırlar içerisine girmişlerdi. Hz. Peygamber, onların bu serbest tutumlarına karşı herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. O esnada Hz. Ömer gelmiş ve hanımların dışarıya da akseden seslerini duyarak bu tavırlarını Resûlullah’a yapılmış bir saygısızlık olarak değerlendirmiş ve onları azarlamıştır. Rivâyet bu olay üzerine Hz. Peygamber’in, Hz. Ömer’e latife ile cevap verdiği bir vakıayı konu edinmektedir:

سعد بن أبي وقاص: اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَعِنْدَهُ نِسْوَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُكَلِّمُهُ وَيَسْتَكْثِرُنَّهُ، عَالِيَةً أَصْوَاتُهُنَّ عَلَى صَوْتِهِ، فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قُمْنَ فَبَادَرْنَ الْحِجَابَ، فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَدَخَلَ عُمَرُ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَضْحَكُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَضْحَكَكَ اللَّهُ سَيِّدَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلَاءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي، فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الْحِجَابَ فَقَالَ عُمَرُ: فَأَنْتَ أَحَقُّ أَنْ يَهْنَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ عُمَرُ: يَا عَدَوَاتِ أَنْفُسِهِنَّ أَتَهْنِئِينَ وَلَا تَهْنِئِينَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ؟ فَقُلْنَ: نَعَمْ، أَنْتَ أَفْظُ وَأَغْلَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِيهَا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقَيْكَ الشَّيْطَانُ سَالِكًا فَجًّا قَطُّ، إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ.

Sa’d b. Ebî Vakkâs naklediyor: “Resûlullah’ın (s.a.v.) yanında Kureyş kadınlarından bir grup vardı. O’nunla konuşuyorlar ve daha fazla hak isteyerek seslerini onun sesinden daha fazla yükseltiyorlardı. Bu sırada Hz. Ömer geldi ve Resûlullah’ın huzuruna girmek için izin istedi. Bunu duyan kadınlar hemen kalkarak örtülerine büründüler. Resûlullah izin verdi, Hz. Ömer içeri girdi. Bu manzara karşısında Resûlullah gülüyordu. Hz. Ömer,

⁴⁴⁵ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, thk. Mansur Abdülhamîd (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1419/2008), 10/419 (No. 21172).

‘Allah, gülmeni eksik etmesin Ya Resûlullah!’ (diyerek sebebini merak ettiğini ima etti). Resûlullah (s.a.v.), ‘Yanımda olup, senin sesini işitince hemen örtülerini bürünen kadınların bu hâli tuhafıma gitti.’ buyurdular. Hz. Ömer kadınlara hitaben, ‘Ey kendilerinin düşmanları! Resûlullah’tan (s.a.v.) çekinmiyorsunuz da benden mi çekiniyorsunuz!’ diye çıkıştı. Kadınlar, ‘Evet sen daha katı ve kaba’sın!’ dediler. Bunun üzerine Resûlullah, ‘Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki şeytan bile yolda yürürken senle karşılaşsa yolunu değiştirir.’ buyurdu.⁴⁴⁶

5.9. Ey Havvât! Deven Kaçmayı Hâlâ Bırakmadı mı?

Aşağıdaki rivâyette Hz. Peygamber’in latife yolu ile irşat ettiği bir sahabe olan Havvât b. Cübeyr el-Ensârî’nin diyalogu görülmektedir.

Hz. Peygamber’in gözde süvarilerinden biri olan Havvât, Müslüman olmadan önce hanımlarla laflamaktan hoşlanan birisi idi ve bu temayülünü de henüz bırakamamıştı. Mekke’nin fethine doğru giderlerken, yine yol üzerinde gördüğü hanımlara takılmış ve onu gören Hz. Peygamber de kadınlarla fazla zaman geçirdiğini fark ettiği sahabisini, kinaye yollu bir mizahi üslup ile nazikçe uyarmıştır. Dikkat çekici olan husus, Hz. Peygamber’in, şahsın hatasını menfî bir şekilde yüzüne vurmamış, mizahtan da yararlanarak fark etmesine yardımcı olmuştur. İlgili rivâyet şöyledir:

عن خوات بن جبير: نزلنا مع رسول الله ﷺ مرَّ الظَّهْرَانِ قَالَ فَخَرَجْتُ مِنْ حِجَابِي إِذَا نِسْوَةٌ يَتَحَدَّثْنَ فَأَعَجَبَنِي فَرَجَعْتُ فَاسْتَخَرَجْتُ عَيْبَتِي فَاسْتَخَرَجْتُ مِنْهَا حُلَّةً فَلَبِسْتُهَا وَجِئْتُ فَجَلَسْتُ مَعَهُنَّ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أبا عبد الله فلما رأيت رسول الله هيتاه واختلطت قلت يا رسول الله جمل لي شرد وأنا أبتغي له قيداً فمضى وأتبعته فأتيت إني رداءه ودخل الأراك كأنني أنظر إلى بياض متنه في خضرة الأراك فقضى حاجته وتوضأ وأقبل والماء يسيل من لحيته فقال أبا عبد الله ما فعل شراؤك ذلك الجملي؟! ثم ارتحلنا فجعل لا يلحقني في المسير إلا قال السلام عليك أبا عبد الله ما فعل شراؤك ذلك الجملي؟! فلما رأيت ذلك تعجلت إلى المدينة واجتنب المسجد ومجالسة النبي ﷺ فلما طال ذلك تحيئت ساعة خلوة المسجد فخرجت إلى المسجد وقمت أصلي وخرج رسول الله ﷺ من بعض حُجْرِهِ فجاء فصلَّى ركعتين خفيفتين وطولت رجاء أن يذهب

⁴⁴⁶ Buhârî, “Bed’u’l-Halk”, 11; Müslim, “Fezâilu’s-Sahâbe”, 22.

وَيَدْعَنِي فَقَالَ طَوَّلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مَا شِئْتَ أَنْ تَطَوَّلَ فَلَسْتُ قَائِمًا حَتَّى تَنْصَرِفَ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي وَاللَّهِ لَأُعْتَذِرَنَّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا انْصَرَفْتُ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مَا فَعَلَ شَرَاؤُ ذَلِكَ الْجَمَلِ؟! فَقُلْتُ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا شَرَدَ ذَلِكَ الْجَمَلُ مِنْذُ أُسَلِّمْتُ فَقَالَ رَحِمَكَ اللَّهُ ثَلَاثًا ثُمَّ لَمْ يُعِدْ لَشَيْءٍ مِمَّا كَانَ. فَقَالَ: (اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ اهْدِ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ). قَالَ: فَحَسَنَ إِسْلَامَهُ وَهَدَاهُ اللَّهُ.

Rivâyet edildiğine göre, Havvât b. Cübeyr Ka'b oğullarına mensup bir grup kadınla birlikte Mekke yolunda oturmakta iken Resûlullah (s.a.v.) onu görmüş ve “Ey Ebû Abdullah! Kadınlarla işin ne?” diye sormuştu. Havvât, “Sürekli kaçan devem için bir ip örüyorlar.” deyince Resûlullah (s.a.v.) ihtiyacı için ondan uzaklaşıp gitti. Oradan tekrar geçtiğinde Resûlullah (s.a.v.), “Ey Ebû Abdullah! Deven kaçmayı bırakmadı mı hâlâ?” diye sormuştur. Havvât dedi ki: “Sustum ve utandım. Bu olaydan sonra Medine’ye her geldiğimde Resûlullah’tan (s.a.v.) kaçınıyordum ve uzak duruyordum. Medine’ye geldiğimde mescitte namaz kılarken Efendimiz yanıma oturdu. Gider diye namazı uzattım.” Bana, “Uzatma, ben seni bekliyorum.” dedi. Ben utandım ve sustum. Yanımdan kalktı, ben ondan kaçmaya devam ettim. “Allah’ın selamı üzerine olsun Ey Ebû Abdullah! Deven kaçmayı bırakmadı mı hâlâ?” diye sordu. Ben ona, “Seni hak ile gönderen Rabbime yemin olsun ki Müslüman olduğumdan beri kaçmadı.” dedim. Efendimiz, “Allah’ım Abdullah’a merhamet eyle!” diye dua etti. (Bundan sonra) dinim güzel oldu ve Allah bana hidâyet verdi.” demiştir.⁴⁴⁷

5.10. Galiba İşini Aceleye Getirdik!

Hz. Peygamber’in davetine icabet etmek için alelacele ve saçları ıslak bir hâlde geldiğini gören ashabdan Salih veya İtbân b. Mâlik isimli şahsa yaptığı latifeyi aktaran rivâyet şöyledir:

عن أبي سعيد الخدري: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَرْسَلَ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَجَاءَ وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَعَلَّنَا أَعْجَلْنَاكَ...

⁴⁴⁷ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 4/203-204 (No. 4146); Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 9/401.

Ebû Saîd el-Hudrî'den naklediliyor: Resûlullah ensardan birisine haber gönderdi ve o da başından sular damlar hâlde geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Herhâlde işini aceleye getirdik...*” buyurdu.⁴⁴⁸

Şarihler bu rivâyeti, abdest ve gusûl tartışmaları bağlamında fıkhi açıdan değerlendirmişlerdir.⁴⁴⁹ Her ne kadar bu konunun şaka/mizah yönüne değinmemişlerse de Hz. Peygamber'in; “*Herhalde işini aceleye getirdik.*” ifadesinin kapsamında bile tebessüm ettiren latif bir nüktenin var olduğunu söylemek mümkündür.

5.11. Öyleyse Senin Kardeşinin Karnı Yalancıdır!

Sürekli karın ağrısından mustarip bir şahsa, Resûlullah (s.a.v.) bal şerbetiyle tedavi olmasını önermişti. Defalarca yinelenen öneriye rağmen şahsın şikâyetinin devam ettiği iddiası üzerine Nebi'nin (s.a.v.), bu sonucu şahsın psikolojik durumuna nükteli bir tarzda atıf yaparak izah ettiği görülmektedir:

عن أبي سعيد الخدري -رضي الله عنه- أن رجلاً أتى النبي ﷺ فقال: أخي يشتكي بطنه، فقال: «اسقه عَسَلًا» ثم أتى الثانية، فقال: «اسقه عَسَلًا» ثم أتاه الثالثة فقال: «اسقه عَسَلًا» ثم أتاه فقال: قد فعلت؟ فقال: «صدق الله، وكذب بطنُ أخيك، اسقه عَسَلًا» فسقاه فبرأ.

Ebû Saîd el-Hudrî naklediyor: “*Bir adam, Allah Resulü'ne (s.a.v.) gelerek, 'Kardeşimin karnı ağrıyor.' dedi. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v.), 'Ona bal (şerbeti) içir!' buyurdu. Sonra bu adam ikinci bir defa daha geldi (ve hastalığın geçmediğini söyledi). Allah Resulü yine, 'Ona bal şerbeti içir!' buyurdu. Sonra üçüncü defa geldi. Allah Resulü (s.a.v.) yine, 'Bal şerbeti içir!' buyurdu. Sonra bu adam bir daha geldi, 'İçirdim! (Fakat ağrısı geçmedi).' dedi. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v.), 'Allah doğru söyledi, fakat kardeşinin karnı yalan söylemiştir. Haydi, ona yine bal şerbeti içir!' buyurdu. Adam kardeşine (dördüncü kere) bal şerbeti içirdi de adam hastalıktan iyileşip kurtuldu.*”⁴⁵⁰

Bu rivâyet şarihlerce balın âyetle de sabit olan şifa yönü ile açıklanmak sûretiyle faydalarına değinilerek izaha kavuşturulmuştur. Hatta Hz. Peygamber'in kendisine

⁴⁴⁸ Buhârî, “Vudû”, 34; Müslim, “Hayz”, 83.

⁴⁴⁹ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 1/378-379; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 3/85-88.

⁴⁵⁰ Buhârî, “Tıb”, 4; Müslim, “Selâm”, 91; Tirmizî, “Tıb”, 31 (No. 2082).

başvuran hasta yakınına, defaatle yaptığı “*Bal içir!*” tavsiyesinin de ilgili şahıs ile özel manada vahye dayalı olarak söylendiğine değinmişlerdir. “*Kardeşinin karnı yalancıdır.*” ifadesindeki “yalan” kelimesinin hata, yanlış, bozulma gibi anlamlara geldiğini, en-Nahl, 16/19. âyette zikredilen balın şifa verme özelliğinin herkes için mi yoksa bazı kimseler için mi etkili olduğu tartışılmalıdır.⁴⁵¹ Şarihler her ne kadar Allah Resulü’nün (s.a.v.), “*Allah doğruyu söyledi, kardeşinin karnı yalancıdır, haydi kardeşine yine bal şerbeti içir!*” ifadesinden, mizahla ilgili bir bağlantı kurmamış olsalar bile aslında örtülü bir nükte, ince bir mizahın izlerini görmek imkân dâhilindedir.

Tabiidir ki her devrin uleması rivâyetleri yorumlarken kendi zaman dilimlerinin ilmî gereksinimi hangi hususlarda yoğunlaşıyorsa –ki bu, o devrin ihtiyaçları ve zaruretleri nispetindedir– o noktaya ağırlık vermişlerdir. Bu realite, günümüzde de olduğu gibi sürekli değişmekte olan değer yargıları, psiko-sosyal ve teo-politik şartların gerektirdiği minvalde, her daim yorumsal olarak değişip dönüşmektedir. Dolayısıyla o günün muhaddisleri de yorumlarını, bu örnek rivâyette olduğu gibi fikhi hususlar üzerinden değerlendirmişler, Hz. Peygamber’in sözlerinin satır aralarında mizahi bir işaret arama gereği hissetmemişlerdir diyebiliriz.

6. Ashabın Hz. Peygamber’e Yaptığı Latifeler

Hız. Peygamber’in güler yüzlü ve sıcakkanlı davranışları, ashâbı tarafından yakından müşahade edilmiş ve O’nun mizaha başvururken kullandığı nezih ve ölçülü tavrı da güzel bir örneklik teşkil etmiştir. Bu örneklik; meşru sınırları muhafaza etmek sûreti ile ashâbın da zaman zaman Nebi’ye (s.a.v.) latifeler yapma imkânı vermiştir. Ancak buna rağmen dinin, dünya ve ahiret yaşamına dair müntesiplerine yüklediği sorumlulukların mizaha yer açılmayacak kadar ciddiyet gerektirdiği telakkisi bazı Müslümanlar arasında cevabı merak edilen bir konu olmalıdır ki tâbiûn ehlinen biri olan Esved en-Nehâf’ye (öl. 96/714), “Sahabe şakalaşır gülerler miydi?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Evet! Kalplerindeki iman da köklü dağlar gibiydi.”⁴⁵²

Ashâba yetişemeyen etbau’t-tâbiîn neslinden bazı kimseler de Hız. Peygamber’in ve ashâbının şaka yaptıklarına inanamamışlardır. Tâbiûn nesli âlimlerinden biri olan

⁴⁵¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 3/2524; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, 21/347-348.

⁴⁵² Nâyif Ma’rûf, *Tarâîf ve nevâdir min uyûni’t-türâsi’l-Arabî* (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1412/1992), 1/7.

Muhammed b. Sîrîn'e (öl. 110/729), "Hz. Peygamber'in ashabı da şaka yapar mıydı?" diye sormuşlar, İbn Sîrîn de cevaben, "(Elbette!) Onlar da insandı." demiştir.⁴⁵³

Onların Hz. Peygamber ve ashabının şaka yapıp yapmadıklarına ilişkin merakları, muhtemeldir ki bir peygamberin üstlendiği ciddi görevin ağırlığının –onu örnek alan ilk nesil de dâhil olmak üzere– mizahtan uzak durmayı gerektiren bir fonksiyon icra ettiğine dair olan inançlarıdır. Ancak her iki zatın verdiği cevaplar dinin gerektirdiği mükellefiyetlerin, onların da her insan gibi mizaha, gülmeye ihtiyaç duyacakları gerçeğini değiştirmediklerini hatırlatmış olmaktadır. Bu gerçekliğin yanında şu da vardır ki ashabın mizah yapması, onların ciddiye almaları gereken dinî sorumluluklarının önüne asla geçmeyecek bir mahiyet arz etmekteydi. Öyle ki tâbiûn ehlinde olan Bekr b. Abdullah el-Muzenî (öl. 108/726), sahabenin mizahla ilişkisini şöyle nakletmektedir:

عن بكر بن عبد الله المزني قال: كان أصحاب رسول الله ﷺ يتمازحون حتى يتبادحون بالبطيخ، فإذا حزبهـم أمر كانوا هم الرجال.

"Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı, kendi aralarında şakalaşırlar, hatta birbirlerine kavun karpuz kabuğu bile atarlardı. Tam o sırada önemli bir iş çıkarsa hemen adam gibi adamlar olarak ciddiyetlerini takınırlar. Ortaya çıkan işin erbabı haline gelerek o işi çözmeye çaba gösterirlerdi" demektedir.

Ashabın Hz. Peygamber'i örnek almadaki dereceleri, mizaçları ve kapasiteleri yönüyle farklı farklıdır. Bu farklılık, onların dünya hayatına olan yaklaşımlarına etki ederek dinî yaşam tarzlarını da etkilemiştir. Öyle ki kimi sahabiler Hz. Peygamber'in meclisinde iken kendilerini sükût hâlinde, ibadet ve tefekkür üzere yoğunlaşarak pür dikkat Nebi'nin (s.a.v.) söylediklerine vermişler, ancak bu hallerinin sürekli olamayışından dolayı da endişe içinde olmuşlardır. Çalışmamızda daha önce de zikretmiş olduğumuz ancak bu duygu-durum haline güzel bir örneklik teşkil eden şu rivâyeti tekrar anmakta yarar görüyoruz. Şöyle ki; ashaptan Allah Resulü'nün kâtipliğini yapanlardan biri olan, Temîm kabilesinden Hanzale b. Rebî' (öl. 45/665) bu durumdan duyduğu huzursuzluğu şöyle anlatmaktadır:

⁴⁵³ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 8/89.

“Resûlullah’ın yanındaydık. Bize cenneti ve cehennemi öyle anlattı ki onları gözümüzle görmüş gibi olduk. Sonra ben kalkıp eşimle çocuğumun yanına gittim ve gülüp eğlendim. Derken Resûlullah’ın yanındaki hâlimizi hatırladım hemen dışarı çıktım. Yolda Ebû Bekir’e rastladım. Ona (yaşadıklarımı anlattım ve) ‘Ben münafık oldum, münafık oldum!’ dedim. Ebû Bekir de, ‘Biz de aynı şeyleri yapıyoruz.’ dedi. Sonra Hanzale gidip Peygamber’e (s.a.v.), ‘Ya Resûlullah, seni gördüğümüzde kalplerimiz yumuşuyor, ahiret adamı oluyoruz. Ama senin yanından ayrıldıktan sonra dünya hoşumuza gidiyor, eşimizi ve çocuklarımızı sevip kokluyoruz.’ diye yakındı. Bunun üzerine Allah Resulü şöyle buyurdu: ‘Ey Hanzale! Benim yanımdaki hâlinizi ayrıldıktan sonra da sürdürseydiniz melekler evinizdeyken –ya da yolda– sizinle musafaha ederlerdi. Fakat ey Hanzale! (İnsan bu!) Bazen öyle bazen böyle!’ buyurdu.”⁴⁵⁴

Hanzale’yi “Acaba münafık mıyım?” şeklinde endişeye iten temel sebep, onun Hz. Peygamber’in yanında bulunduğu Allah korkusu, zikir, tefekkür, murakabe, ahiret endişesi gibi nedenlerle manevi açıdan oldukça yoğun bir ruh hâli yaşaması, hayatın rutinine döndüğünde ise doğal olarak ailevi ve dünyevi koşuşturmanın akışına geri dönmesidir. Bu ruh değişimi, ister istemez onu manen rahatsız etmiş ve bu hâlinin münafıklık emaresi taşıyıp taşımadığıyla ilgili bir endişeye sevk etmişti. Bu sebeple Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek sıkıntısını dile getirmiş ve Hz. Peygamber de ona verdiği cevabı ile beşerî duyguların çift boyutluluğuna dikkat çekerek insanın her daim aynı halet-i ruhiyeyi taşıyamayacağını bir realite olarak ortaya koymuştur. Böylelikle mü’minlerin, her daim dinî işlerle uğraşıp dünya işlerini tamamıyla bırakmakla mükellef olmadıkları ve yaşamın rutininde de de manevi duygulardaki dozun azalmasının münafıklık alameti olmadığını ifade buyurmuştur. Dolayısıyla, hepimiz doğamızın gereği ruhen rahatlamaya, neşeli vakit geçirmeye de ihtiyaç duyacak bir fitrata sahibiz. Bu rivâyetten anlıyoruz ki yaşamımıza, zaman zaman meşru mizahın ve gülüp eğlenmenin girmesinin yadırganacak bir tarafı yoktur. Bu noktada üzerinde önemle durulması gereken husus, insanoğlunun rahatlatma ve gülmeye ihtiyaç duyması ve kişinin bu tabii hâlden bütünüyle kopamayacağı gerçeğidir.

Ashabdan her birinin, mizaç ve dinî yaşantı tarzlarının farklı farklı olması dolayısıyla mizaha çok yakın durduğu söylenemese de onlar da her insan gibi zaman zaman gülüp eğlenmeye ihtiyaç duymuşlardır. Sahabe ve tabiin arasında da mizahi yönü

⁴⁵⁴ Müslim, “Tevbe”, 12; İbn Mâce, “Zühd”, 28 (No. 4239).

ile tanınan şahıslar vardır. Kaynaklar; ashabdan Hz. Ali⁴⁵⁵ ve kardeşi Âkil b. Ebî Tâlib (öl. 60/780) ve onun oğlu Hasan, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Revâha, Ebû Hureyre, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın mizahi kişilikleri ile tanındıklarını aktarmaktadır.⁴⁵⁶ Zeyd b. Sâbit'in (öl. 45/665) dışarıda insanların en vakuru, evinde ise en şakacısı olduğu, Suheyb b. Rûmî (öl. 38/659), tabiin ehlinden olan Şa'bî (öl. 104/722) ve Ebu'l-Âliye er-Riyâhe'nin de (öl. 90/709) şakacı oldukları ve hatta İbn Sîrîn'in salyaları akıncaya kadar güldüğü, meşhur Kadı Şureyh'in ise mahkemelerde şakalaştığı ifade edilmektedir.⁴⁵⁷ Bu meyanda zikredeğimiz rivâyetler; Hz. Peygamber'in onlara yaptığı latifeler yanında, ashabın da Hz. Peygamber'le şakalaşmalarının örneklerini sunmaktadır:

6.1. Ya Resûlullah! Bütün Vücudumla mı Gireyim?

Bu rivâyette; küçük bir deri çadırda bulunan Hz. Peygamber'i ziyareti esnasında, içeriye sığıp sığmakta tereddüt eden sahâbi ile Hz. Peygamber arasında geçen nükteli bir diyaloga şahit olmaktadır:

وعن عوف بن مالك الأشجعي قال : أتيت رسول الله - ﷺ - في غزوة تبوك ، وهو في قبة من آدم ، فسلمت ، فرد علي ، وقال : " ادخل " فقلت : أكلي يا رسول الله ؟ قال : " كلك " ، فدخلت .

Afv b. Mâlik el-Eşcaî naklediyor: Tebük gazvesinde Hz. Peygamber'in yanına geldim. Kendisi küçük bir deri çadırda bulunuyordu. Selam verdim. Selamımı aldıktan sonra, "Gir! İçeri gir!" buyurdu. Ben de, "Bütün vücudumla mı Ya Resûlullah?" deyince, "Evet, bütün vücudunla!" buyurdu.⁴⁵⁸

Osman ibn Ebî'l-Âtike, Avf'ın, "Her tarafımla mı gireyim?" sözünü çadırın küçüklüğü dolayısıyla (şaka amaçlı) söylediğini aktarmaktadır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Mecmüddîn İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 3/33-35; Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Beyrut: yy., 1399/1979), 4/253.

Ayrıca; Hz. Ali'nin şahsına yönelik olarak; "mizahi yönünün komedyenlik yapacak kadar aşırı gittiği iddiaları", bizzat kendisince "siyasi bir komplo" olarak değerlendirilmesi konusunda bk. Doğan, "Râşit Halifeler Döneminde Mizah", 105.

⁴⁵⁶ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 1/438.

⁴⁵⁷ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, 216.

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb", 92 (No. 5000).

⁴⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 84 (No. 5001).

6.2. Ya Resûlullah! Bu Adam Ya Kureyş'ten Ya Ensardandır!

عن أبي هريرة: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَوْمًا يُحَدِّثُ وَعِنْدَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ: أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ اسْتَأْذَنَ رَبَّهُ فِي الزَّرْعِ، فَقَالَ لَهُ: أَوْلَسْتَ فِيمَا شِئْتَ؟ قَالَ: بَلَى، وَلَكِنِّي أَحْبُّ أَنْ أَزْرَعَ، فَأَسْرَعَ وَبَذَرَ، فَتَبَادَرَ الطَّرْفُ نَبَاتُهُ وَاسْتَوَاوُهُ وَاسْتَحْصَاوُهُ وَتَكْوِيرُهُ أَمْثَالَ الْجِبَالِ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: دُونَكَ يَا ابْنَ آدَمَ، فَإِنَّهُ لَا يُشْبِعُكَ شَيْءٌ، فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا تَجِدْ هَذَا إِلَّا قُرَشِيًّا أَوْ أَنْصَارِيًّا، فَإِنَّهُمْ أَصْحَابُ زَرْعٍ، فَأَمَّا نَحْنُ فَلَسْنَا بِأَصْحَابِ زَرْعٍ، فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ.

Ebû Hureyre naklediyor: “Hz. Peygamber (s.a.v.), yanında kırsaldan gelen bir adam varken bir gün şunu anlatmıştı: Cennet ehlinde bir adam Rabbinden ziraat yapmak için izin ister. Allah ona, ‘Dilediğin hâlde değil misin?’ diye sorduğunda o, ‘Evet ama ziraat yapmayı seviyorum.’ diye cevap verir. Adam hızla başlar, ektiğinin meyvesi ve hasadı dağlar kadar olana dek devam eder. Bunun üzerine Allah (cc.), ‘Ey âdemoğlu! Seni hiçbir şey doyurmayacak.’ der. Bu hadisi duyunca Arabi, Efendimiz’e, ‘Ya Resûlullah, bu adam ya Kureyş’ten veya ensardandır. Çünkü onlar ziraatla uğraşır. Biz ise ziraatla uğraşmayız.’ demiş ve Resûlullah (s.a.v.) bu sözlerle gülmüştür.”⁴⁶⁰

6.3. Ya Resûlullah! Ben Ağrımayan Tarafı ile Yiyorum!

Hz. Peygamber, gözünden rahatsız olan Suheyb (r.a.) adlı sahabinin hurma yemesi üzerine ona yararlı olmayacağını düşünerek bir uyarıda bulunmuş, Suheyb ise Hz. Peygamber’in uyarısına latife yaparak cevap vermiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ. حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ. حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ صَيْفِيٍّ (مِنْ وَلَدِ صُحَيْبٍ) عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ صُحَيْبٍ؛ قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ خُبْزٌ وَتَمْرٌ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: اذْنُ فَكُلْ فَأَخَذْتُ أَكُلُ مِنَ التَّمْرِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: تَأْكُلُ تَمْرًا وَبِكَ رَمَدٌ؟ قَالَ، فَقُلْتُ: إِنِّي أَمْضَعُ مِنْ نَاحِيَةِ أُخْرَى. فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ.

⁴⁶⁰ Buhârî, “Muzâra’ât”, 20.

... Suheyb (b. Sinan er-Rûmî) naklediyor: “*Ben Nebi’nin huzuruna vardım. Önünde ekmek ve hurma vardı. Hz. Peygamber, ‘Yaklaş/buyur ve ye!’ buyurdu. Ben hurmadan yemeye başladım. Nebi, ‘Yani sen gözün ağrıdığı hâlde hurma yiyorsun öyle mi?’ dedi. Ben de, ‘Ey Allah’ın Resulü, ağrımayan tarafla çiğniyorum.’ dedim. Resûlullah (s.a.v.) güldü.*”⁴⁶¹

6.4. Ya Resûlullah! Deccal Çıkarsa Ne Yapayım?

Hz. Peygambere nisbetini tespit edemediğimiz ancak O’ndan gelen mizahi anlatımlar içerisinde yer almış olan bir diğer rivâyet ise şöyledir;

وجاء أعرابي يوما. فقال: يا رسول الله بلغنا أن المسيح يعني الدجال يأتي الناس بالثريد وقد هلكوا جميعا جوعا، أفترى بأبي أنت وأمي أن أكف من ثريده تعففا وتزهدا؟ فضحك رسول الله صلى الله عليه وآله ثم قال: بل يغنيك الله بما يغني به المؤمنين.

Arabinin biri gelip Resûlullah’a, “*Ya Resûlullah, Mesih yani Deccal çıktığında insanlar açlıktan ölmek üzereyken onlara tirit dağıtacağı kulağıma geldi. Annem babam sana feda olsun Ya Resûlullah, onun dağıttığı yemekten yemeyip açlıktan ölsem mi, yoksa doyunca yiyip sonra Allah’a iman ettikten sonra mı onu inkâr etsem, ne dersin?*” Resûlullah (s.a.v.) buna azı dişleri görünecek şekilde gülmüş ve ona, “*Hayır, Allah iman edenlere nasıl veriyorsa sana da öyle verecektir.*” diye cevap vermiştir.⁴⁶²

6.5. Hz. Peygamber’e Şaka Yapan Abdullah b. Huzâfe

عن الليث بن سعد قال: بلغني أنه حل حزام راحلة النبي ﷺ في بعض أسفاره حتى كاد رسول الله ﷺ يقع، قال ابن وهب: فقلت لليث: ليضحكه؟ قال: نعم، كانت فيه دعابة.

⁴⁶¹ İbn Mâce, “Kitâbü’t-Tıbb” - “Himye”, 3 (No. 3443); metinde geçen *remed*; çapak anlamına geldiği gibi göz rahatsızlığı anlamına da gelmektedir. Beyhakî, *Sünen* adlı eserinde bu rivâyete yer verir ve isnadında adı geçen ravilerden Abdulhamîd adlı şahsın, babasının meçhul olması dolayısıyla “zayıf” hükmünde olduğunu belirtir. bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 638 (No. 19563).

⁴⁶² Ebû Hamîd Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmî’d-Dîn* (Beyrut: Dâru’l-İbn Hazm, 2005), 852. Ayrıca rivâyetin tahrir incelemesinde; Sübkî ve Irâkî’nin rivâyetin aslının olmadığına ilişkin yorumlarına ait bilgi için bk. Ayşenur Yaren, *Taşköprülüzâde’nin Letâîf’un Nebi İsimli Kırk Hadis Şerhinin Tahkiki ve Tahrici* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakfı Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 101.

Leys b. Saîd'den aktarıldığına göre; bir sefer esnasında, Abdullah b. Huzâfe (r.a.) sessizce Resûlullah'ın (s.a.v.) bineğinin kayışını çözer. Bu nedenle Allah Resulü neredeyse bineğinden düşecek gibi olur. Hadisin ravilerinden biri olan İbn Vehb, Leys'e, "Abdullah b. Huzâfe, Resûlullah'ı güldürmek için mi böyle yapmıştı?" diye sorduğunda; "Evet!" cevabını almıştır.⁴⁶³

6.6. Elbisesi Takılan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Gülümseyen Ashab

عن جابر بن عبد الله: أنَّ رسولَ الله ﷺ كان لا يَلْتَفِتُ إذا مشى وكان ربَّما تعلَّق رداؤه بالشَّجرة أو الشيء فلا يَلْتَفِتُ حتَّى يرفعوه لأنَّهم كانوا يمزحون؛ ويضحكون وكانوا قد أمِنوا التفاتَه ﷺ.

Câbir b. Abdullah naklediyor: "Resûlullah (s.a.v.) yolda yürüdüğünde sağa sola bakınmazdı. Kimi zaman Resûlullah'ın ridası bir ağaca veya bir şeye takılırdı. Ashabından biri onu oradan kaldırıncaya kadar dönüp bakmazdı. (Ashab bu duruma) gülerlerdi, şaka yapar/eğlenirlerdi. Çünkü hepsi de Resûlullah'ın dönüp bakmayacağından emindiler."⁴⁶⁴

6.7. Kısas

Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan aktarıldığına göre, ensardan Useyd b. Hudayr bir toplulukta konuşuyordu ve şakacı birisi idi. Aşağıdaki rivâyet onunla Hz. Peygamber arasında geçen nükteli bir durumu aktarmaktadır:

يقول أسيد ر أسيد بن حضير: "بينما رجل من الأنصار يحدث القوم وكان فيه مزاح بيننا يضحكهم، فطعنه النبي ﷺ في خاصرته بعود، فقال: أصبرني، فقال: أصطبر، قال: إن عليك قميصاً وليس على قميص، فرفع النبي ﷺ عن قميصه فاحتضنه وجعل الرجل يقبل كشحه، قال: إنما أردت هذا يا رسول الله".

Useyd ibn Hudayr naklediyor: "Ensardan mizahçı bir adam vardı. (Bir gün) konuşup yanındakileri güldürdüğü sırada, Resûlullah (s.a.v.) elindeki çubuğu (şaka maksadıyla) adamın boğruüne dürttü. Bunun üzerine adam, 'Ey Allah'ın Resulü! Müsaade edin kısas yapayım!' dedi. Hz. Peygamber de, 'Haydi yap!' buyurdu. Adam, 'Ama üzerinizde gömlek

⁴⁶³ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstiâb*, thk. Ali Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3/889.

⁴⁶⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 2/9; Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail el-Şafîi, 6/948 (No. 9014).

var, benim üzerimde yoktu!’ dedi. Adamın isteği üzerine, Allah Resulü gömleğini açtı. Adam, Resûlullah’ı kucaklayıp böğrünü öpmeye başladı ve ‘Benim arzum buydu Ey Allah’ın Resulü!’ dedi.”⁴⁶⁵

6.8. Büyük Günahlarımı Neden Göremiyorum!

Hız. Peygamber’in gülmesine sebep olan bu rivâyette de bir adamın, ahirette günahlarının silinmesinden duyduğu şaşkınlığın etkisi ile dünyada iken yapıp önüne getirilmeyen başka günahları da görmeyi dileyerek düştüğü güldüren hâli anlatılmaktadır:

وعن أبي ذر . رضي الله عنه . قال : قال رسول الله . ﷺ : : إني لأعلم آخر أهل الجنة دخولا الجنة، وآخر أهل النار خروجا منها، رجل يؤتى به يوم القيامة، فيقال: اعرضوا عليه صغار ذنوبه، وارفعوا عنه كبارها، فتعرض عليه صغار ذنوبه، فيقال: عملت يوم كذا وكذا، وعملت يوم كذا وكذا ، كذا وكذا ، فيقول نعم ، لا يستطيع أن ينكر، وهو مشفق من كبار ذنوبه أن تعرض عليه، فيقال له: فإن لك مكان كل سيئة حسنة، فيقول: رب قد عملت أشياء لا أراها ها هنا، فلقد رأيت رسول الله . ﷺ . ضحك حتى بدت نواجذه.

Ebû Zer’den rivâyet ediliyor: Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Şüphesiz ben cennete en son girecek kimseyi de cehennemden en son çıkacak kimseyi de bilmekteyim. Bir adam getirilir ve ‘Ona küçük günahlarını gösterin.’ denilir. Bunun üzerine ona küçük günahları gösterilir ve ‘Sen falan gün şöyle şöyle yaptın.’ denilir. O, ‘Evet’ der. Yaptıklarını inkâr edemez. İşlediği büyük günahların da kendisine gösterileceğinden korkar. Ancak ona, ‘Her kötülük yerine sana bir iyilik verildi.’ denilir. Bunun üzerine adam, ‘Ey Rabbim! İşlediğim daha büyük kötülükler vardır. Onları burada göremiyorum.’ der. (Ebû Zer, bu sözler üzerine) Allah Resulü’nün azı dişleri görünecek kadar güldüğünü gördüm.” demiştir.⁴⁶⁶

Benzer bir rivâyet ise şöyledir:

عن ابن مسعود رضي الله عنه قال : قال رسول الله ﷺ : « إني لأعلم آخر أهل النار خروجا منها ، وآخر أهل الجنة دخولا الجنة . رجل يخرج من النار حنوا ، فيقول الله عز وجل له : اذهب فادخل الجنة ، فيأتيها

⁴⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 160 (No. 5224).

⁴⁶⁶ Müslim, “İmân”, 83; Tirmizî, “Kitâbu Sıfatı Cehennem”, 10 (No. 2596).

، فَيُحِيلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلَأَى ، فَيَرْجِعُ ، فَيَقُولُ : يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلَأَى ، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ : اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ ، فَيَأْتِيهَا ، فَيُحِيلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلَأَى ، فَيَرْجِعُ . فَيَقُولُ : يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلَأَى ، ، فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ : اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ . فَإِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشْرَةَ أَمْثَالِهَا ، أَوْ إِنَّ لَكَ مِثْلَ عَشْرَةِ أَمْثَالِ الدُّنْيَا ، فَيَقُولُ : أَتَسْخَرُ مِنِّي ، أَوْ أَتَضْحَكُ مِنِّي وَأَنْتَ الْمَلِكُ » قَالَ : فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ فَكَانَ يَقُولُ : « ذَلِكَ أَذْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً »

İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Ben cehennemden en son çıkacak (veya cennete en son girecek) kimseyi biliyorum. O adam cehennemden emekleyerek çıkar. Allah Teâlâ ona, ‘Haydi git, cennete gir!’ buyurur. Adam cennete gider, fakat ona cennet doluymuş gibi gelir. Geri dönüp Allah Teâlâ’ya, ‘Ya Rabbi! Cennet ağzına kadar dolmuş gibi gelir. Geri dönüp Allah Teâlâ’ya, ‘Ya Rabbi! Cennet ağzına kadar dolmuş gibi gelir. Geri dönüp Allah Teâlâ’ya, ‘Ya Rabbi! Orası dopdolu!’ der. Allah Teâlâ ona yine, ‘Git, cennete gir, orada senin dünya kadar ve dünyanın on misli yerin var.’ buyurur. O adam, ‘Ya Rabbi! Sen kâinatın hükümdarı olduğun hâlde bana şaka mı yapıyorsun?’ der. Hadisin ravisi İbn Mes’ûd şöyle demiştir: Resûlullah’ın (s.a.v.) gerideki dişleri belirinceye kadar tebessüm ettiğini gördüm. Sonra şöyle buyurdu: ‘İşte cennetliklerin en aşağı seviyesinde bulunan adamın derecesi budur.’*”⁴⁶⁷

İmam Nevevî, rivâyetin şerhinde ravinin, ““Sen Melik olduğun hâlde benimle alay mı ediyorsun yahut bana gülüyor musun (benimle eğleniyor musun)?” ifadesinden hangisinin söylendiğinden emin değildir.” demektedir ve şâyet gerçekte ifade, “Bana gülüyor musun?” idiyse bunun manasının “Benimle alay mı ediyorsun?” manasındadır. Devamla, “Çünkü alay eden, alay ettiğine güler, böylelikle gülmek burada alay etmenin karşılığı olarak kullanılmıştır.” der. Nevevî, ayrıca bazı âlimlerin yorumlarına da yer vermiştir. Bu yorumlar da özetle şöyledir: Söz konusu şahıs bu sözü, Allah’ın onu cennetle mükâfatlandırmasının sevinci ile ne dediğini bilmeyecek bir hayret duyması sebebiyle kasıt taşımaksızın söylemiştir. Bir diğer yoruma göre ise Allah için alay ve istihzanın muhal olması sebebiyle lafzın manası, “Ben bunca nimete layık değilken, senin bana bunca ikramına hayret ediyorum.” anlamındadır. Nevevî ayrıca bu hadisten, gülmenin caiz

⁴⁶⁷ Buhârî, “Rikâk”, 51; Müslim, “İmân”, 308.

olduğunu ve aşırılığa kaçmamak şartıyla her durumda mekruh olamayacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁸

Söz konusu adam, yaptıklarının karşılığı olan cezasını çektikten sonra, Allah'ın ona lütfu ile verdiği cennet müjdesine bir türlü inanmamakta, cennette ona yer kalmadığını sanmaktadır. İşte onun Allah ile diyalogundaki bu şaşkınlık hâli Hz. Peygamber'i güldürmüştür.

6.9. Yağmurda Koşuşturan Ashabının Telaşına Gülümseyen Peygamber

Hiz. Âişe'nin naklettiğine göre kuraklığın şiddetini artırdığı bir zamanda, ashab Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek sıkıntılarını bildirmiş, Nebi de yağmur duası için bir vakit belirleyerek dua etmiş ve sonunda oldukça bereketli yağmurlar başlamıştı. Öyle ki yağmur suları sokaklardan sel gibi akmış, Resûlullah bile mescide çıkamamıştı. Aşağıdaki rivâyet, o esnada dışarıdaki insanların ıslanmamak için panikle koşuşturmalarını izleyen Hiz. Peygamber'in, bu tabii tepkiye gülüşünü ifade etmektedir:

قَالَتْ عَائِشَةُ: ...ثُمَّ أَمْطَرَتْ يَأْذَنَ اللَّهِ فَلَمْ يَأْتِ مَسْجِدَهُ حَتَّى سَالَتْ السُّيُولُ فَلَمَّا رَأَى سُرْعَتَهُمْ إِلَى الْكَنِّ ضَحِكَ ﷺ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِدُهُ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ!

Hiz. Âişe naklediyor: "...*(Duadan) sonra Allah'ın izniyle yağmur yağdı. Allah Resulü de (yollardan) sel akıncaya kadar mescidine gelemedi. İnsanların (ıslanmamak için) hızlıca kuytuya koşuşturmalarını görünce azı dişleri görününceye dek güldü. Şöyle buyurdu: 'Şehadet ederim ki Allah her şeye kadirdir. Ben de Allah'ın kulu ve Resulüyüm!'*"⁴⁶⁹

6.10. Tebessümü ile İrşat Eden Güzel Örnek

Güler yüzlülüğü ve zarafeti ile ümmetine en güzel örnek olan Hiz. Peygamber'in nezaketinden toplumun her kesimi nasiplenmiştir. Bu güzel meziyetler; küçük-büyük, kadın-erkek, genç-yaşlı, köle-efendi ayrımı olmadan toplumun her kesimini sarıp sarmalamıştır. Ayrıca Nebi (s.a.v.) bu güler yüzlülüğünü yalnızca müspet durumlarda

⁴⁶⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 3/39-42.

⁴⁶⁹ Ebû Dâvûd, "İstiskâ", 2 (No. 1173).

takınmakla kalmamış, zaman zaman insanların, yersiz, yakışksız tavır ve söylemlerine karşı da tebessüm etmek sûretiyle ümmetine mükemmel bir örneklik sergilemiştir. Örneğin;

Bir bedevinin, o esnada üzerinde Necran dokumasından bir kaftan bulunan Hz. Peygamber'in ridasını boynunda iz bırakacak şekilde şiddetle çekiştirerek, "Ey Muhammed! Yanında bulunan Allah malından bana da vermelerini emret!" dediği hâlde, ona karşı olumsuz bir mukabelede bulunmayıp, gülümseyerek atıyyeden bir pay verilmesini emretmiştir.⁴⁷⁰ Yine eşi Rifâa el-Kurazî'den boşanarak, Abdurrahman ez-Zübeyr'le evlenmiş iken Nebi'ye (s.a.v.) gelip, eşinin mahrem bir özelliğini rahatça dile getirerek dert yanan bir hanımı terslemek yerine, tebessüm ederek, "*Senin asıl arzun eski eşine dönmektir...*"⁴⁷¹ şeklinde buyurması ve soruyu anlayışla cevaplaması da oldukça manidardır.

Bu örnekler bize, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) menfî tavırlar karşısında bile insanların ekseriyetinin verdiği tepkiler yerine, nefsi bir saikle hareket etmeyip bilakis tebessümünün de eşlik ettiği teenni, sabır ve hilm ile mukabelede bulunmasının ibretimiz yansımalarını göstermektedir. Zira insanoğlunun farklı huy ve tabiatlara sahip olması, hayatın olay ve olguları karşısındaki tutumlarına da etki etmektedir. İşte bu gerçekliği hiçbir zaman göz ardı etmeyen Hz. Peygamber, her iki örnekte de görüldüğü gibi muhatabının seviyesi ve mizacını göz önünde bulundurarak gereken tavır göstermiştir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki Hz. Peygamber dinin temel meseleleri ile ilgili gördüğü yanlış fiiller karşısında da daima gerekli ciddiyeti kuşanmış, hoşnutsuzluğunu hem beden diline yansıtarak hem de sözlü veya fiilî uyarılar yolu ile ashabına göstermiştir.

7. Ashabın Kendi Aralarında Yaptığı Latifeler

7.1. Hz. Ömer ve Hurilerle Evlenmek İçin Dua Eden Bedevi

Bedevinin biri bir gün mescitte itina göstermeksizin alelacele namazını kılmış ardından da "Ey Rabbim! Beni hurilerle evlendir!" diye dua etmişti. Bu sözleri duyan Hz.

⁴⁷⁰ Buhârî, "Libâs", 18.

⁴⁷¹ Buhârî, "Edeb", 68.

Ömer bedeviye dönerek, “Be adam. Hem mihri (bedeli) az ödüyorsun hem de kızların en iyisine talip oluyorsun!” diyerek nükteli bir cevap vermiştir.⁴⁷²

Hz. Ömer’in, muhatabına bu nükteyle çıkışmasının sebebi; değerli, kıymetli şeylere ancak gerekli emek ve çabayla ulaşılabileceğini kavratmak olmalıdır.

7.2. Hz. Ömer ile Kadın

Hz. Ömer bir gün bir cariyeye, “Beni, hayrı yaratan, seni ise şerri yaratan yarattı.” demiş, cariyeye bu söz üzerine ağlamaya başlamıştır. Cariyenin ağladığını gören Hz. Ömer ise cevaben, “Hayrı da şerri de yaratan Allah değil midir?” diyerek sadece latife yaptığını izah etmek istemiştir.⁴⁷³

7.3. Hz. Ömer ve Ebû Süfyân

Rivâyete göre Hz. Peygamber Ebû Süfyân’ı (öl. 31/651) İslâm’a davet ettiği vakit Ebû Süfyân şöyle sormuştur: “Uzzâ’ya ne yapayım peki?” O sırada duvarın arkasında bulunan Hz. Ömer nükteli bir cevap vermiştir: “Üzerine yap!”⁴⁷⁴

7.4. Abdullah b. Ömer’den Bir Nükte

Bir gün bir adam Abdullah b. Ömer’e (öl.73/693) gelerek, “Muhtar es-Sakafî’nin kendisine vahiy geldiğini iddia ettiğini haber verir. Abdullah b. Ömer de bunun üzerine şöyle der: “Yalan değil! Zaten Allah Teâlâ da bunu bildirmiyor mu?

...وَأَنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ

“Şeytanlar dostlarına mutlaka vahyederler!” (el-En’âm, 6/121).⁴⁷⁵

⁴⁷² İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, 1/236; İbn Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferid*, 2/285.

⁴⁷³ İbşîhî, *el-Müstetraf*, 755.

⁴⁷⁴ Muhammed et-Temmâvî, *Hz. Ömer ve Modern Sistemleri*, çev. Muhammed Vesim Taylan (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993), 60.

⁴⁷⁵ İbn Ebû Âmir, *Nesrü’ d-dürr*, 2/66.

7.5. Muâviye b. Ebû Süfyân ve Unuttuğu Hitap Metni

Halifelîği sırasında bir konuşma yapmak isteyen Muâviye, (öl. h. 60) ne konuşacağını unutmuş ve şöyle demiştir: “Ey insanlar! Sizlere hitap etmek için konuşmalar hazırlamıştım. Fakat onlar şu an kaybolup gitti. Hiç şüphesiz Yüce Allah’ın kitabında da buyurduğu gibi, Allah kişi ile kalbi arasına girer. Adaletli bir imama olan ihtiyacınız, yalnızca konuşmakta olan bir halifeye duyduğunuz ihtiyaçtan daha fazladır. Size Allah’ın emrettiklerini emrediyor, nehyettiklerini de yasaklıyorum. Allah’tan sizi ve beni affetmesini temenni ediyorum.”⁴⁷⁶

7.6. Sahabenin Güleç Yüzü: Nuaymân b. Amr

Nuaymân, Medineli Neccâroğullarına mensup bir sahabidir. Kaynaklar Nuaymân’ın oldukça şakacı bir karakteri olduğunu göstermektedir.⁴⁷⁷ Zira adının zikredildiği kaynaklarda onun için; *mezzâh* (çokça şaka yapan), *recul midhâk* (çokça güldüren adam),⁴⁷⁸ *reculen mezzâhen* (şakacı adam)⁴⁷⁹ gibi ibarelerin kullanıldığı görülmektedir.

İslâm tarihçisi İbn Sa’d (öl. 230/845) Nuaymân’ı birinci tabaka sahabeler arasında, Bedir ehlinde biri olarak zikreder ve tüm gazvelere katıldığını da aktarır.⁴⁸⁰ Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte onun, Muâviye b. Ebî Süfyân’ın (öl. 60/680) hilafeti zamanında vefat ettiği bilinmektedir.⁴⁸¹ Yaptığı şakaların dozu oldukça yüksek olsa da hem ashabı hem de Hz. Peygamber’i çokça güldüren nitelikte olduğu aşağıda zikredeceğimiz rivâyetlerden de anlaşılmaktadır:

7.6.1. Nuaymân ve Suveybit

Ümmü Seleme’nin naklettiğine göre Hz. Peygamber’in vefatından bir yıl önce, Hz. Ebû Bekir ticari maksatla Busra’ya giderken, yanında Bedir gazilerinden olan Nuaymân ile

⁴⁷⁶ İbn Abdürrabih, *İkdü’l-ferîd*, 4/232.

⁴⁷⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, “Nuaymân b. Amr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/220.

⁴⁷⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstiâb*, thk. Halil Me’mûn (Beyrut: Dâru’l-Ma’ârif, 2006), 729.

⁴⁷⁹ İbn Mâce, “Edeb”, 24 (No. 3719); Süveybit için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/316. Ayrıca Ali Seyyar’ın; *Zihinsel Engellilik Açısından Şakacı Sahabi Hz. Nuayman* adlı kitabında, Nuaymân’ın zihinsel özü bulunduğuna dair şahsi tespitinin doğru olmadığına dair inceleme için bk. Ömer Faruk Akpınar, “Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuaymân Adlı Eser Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (2015), 171-189.

⁴⁸⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/493; Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 62/142.

⁴⁸¹ bk. Ebû Gays Hayrüdîn ez-Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrut: Şerh-İlm, 1992), 8/41.

Suveybit b. Harmele'yi de götürmüştür. Aşağıdaki rivâyette, bu yolculuk esnasında yaşananlar anlatılmaktadır:

عن أم سلمة أم المؤمنين: خرج أبو بكر في تجارة إلى بصرى قبل موت النبي ﷺ بعامٍ ومعه نعيمان وسويطُ بن حرملة وكانا شهدا بدرًا وكان نعيمان على الزاد وكان سويطُ رجلًا مزاحًا فقال لنعيمان أطعمني قال حتى يجيء أبو بكر قال فلاغيظنك. قال فمروا بقوم فقال لهم سويطُ تشترون مني عبدًا لي قالوا نعم قال إنَّه عبدٌ له كلامٌ وهو قاتلٌ لكم إنِّي حرٌّ فإن كنتم إذا قال لكم هذه المقالة تركتموه فلا تفسدوا عليَّ عدي قالوا لا بل نشتره منك فاشتروه منه بعشر قلائصٍ ثم أتوه فوضعوا في عنقه عمامةً - أو حبلاً - فقال نعيمان إن هذا يستهزئ بكم وإنِّي حرٌّ لستُ بعبدٍ فقالوا قد أخبرنا خبرك. فانطلقوا به فجاء أبو بكر فأخبروه بذلك قال فاتبع القوم وردَّ عليهم القلائصَ وأخذ نعيمان. قال فلما قدموا على النبي ﷺ وأخبروه قال فضحك النبي ﷺ وأصحابه منه حولاً.

Ümmü Seleme naklediyor: “Hz. Ebû Bekir yanına Bedir gazilerinden Nuaymân ve Suveybit adlı sahabileri de alıp bir ticaret yolculuğuna çıkmış, yol azığını Suveybit’e emanet etmişti. Bir gün Nuaymân Suveybit’ten yiyecek istedi. O ise Hz. Ebû Bekir’in gelmesinden sonra verebileceğini söyledi. Bunun üzerine Nuaymân, Suveybit’e bir oyun oynamaya karar verdi. Civarda develerini yaymış sürü sahiplerine giderek Suveybit’i on deve karşılığında sattı. Dahası (onlara) Suveybit’in kendisini hür sandığını söyleyerek, ‘Ben köle değilim, hürüm!’ demesine aldırış edilmemesi gerektiğini de tembih etti. Böylece Suveybit her ne kadar, ‘Ben köle değilim!’ dese de sözünü dinlemedi. Boynuna bir ip takıp pazara götürdüler. Hz. Ebû Bekir gelip durumu haber aldığı anda doğru pazar yerine gitti. Develeri iade edip Suveybit’i kurtardı. Medine’ye döndüklerinde olayı Hz. Peygamber’e anlattılar. Resûlullah (s.a.v.) güldü ve ashab da güldüler. Bir sene boyunca da bunu hatırladıkça güldüler.”⁴⁸²

⁴⁸² İbn Mâce, “Edeb”, 24 (No. 3719); İbn Mâce’de olay Süveybit’in Nuaymân’ı sattığı şeklindedir ancak Şuayb Arnavud “Durum bunun tam tersidir.” Demektedir. bk. Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuâyib el-Arnâvûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), 24 (No. 3719); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/283-284; Askalânî, *el-İsâbe*, 5/331; Nemerî, *el-İstîâb*, thk. Halil Me’mûn, 2/690. Ayrıca rivâyetin isnadının zayıf olması ile ilgili olarak bk. Akpınar, “Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahabî”, 180.

Hız. Peygamber'in mizah kastıyla da olsa yalan söz ve korkutma niteliği olan şakalar hususundaki uyarılarını daha önce zikretmiştik. Bu noktada Hız. Peygamber'in Nuaymân'ın benzer nitelikteki şakalarına neden müdahale etmediği sorusu akla gelebilir. Böyle bir müdahalenin olmayışı Hız. Peygamber'in, onun mizahi tarzını benimsediği anlamında değil, sadece mizacının gerçekliğini bir realite olarak kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca görölüyor ki, Nuaymân'ın fiili, hem Hız. Peygamber hem de ashab tarafından “şaka” olarak anlaşılmıştır. şaka olarak anlaşıldığını, Hız. Ebû Bekir'in durumu yatıştırmak için Suveybit'i kurtarmaya gitmesinden ve bu olayı her hatırladıklarında Hız. Peygamber'le birlikte gülmelerinden anlayabiliyoruz.⁴⁸³

7.6.2. Ya Resûlullah! İstedim ki Sen de Bu Meyveden Yiyesin!

Nuaymân aşağıdaki rivâyette Hız. Peygamber'in tatmasını arzu ettiği meyvelerin bedelini sonra ödenmesi şartıyla satın alıp ona ikram ederken görölmektedir:

عن محمد بن عمرو بن حزم: ... كان نعيمان الأنصاري رجلاً مزاحاً وكان لا يدخل المدينة رسول ولا طرفة إلا اشترى منها ، ثم أتى بها النبي ﷺ ، فيقول يا رسول الله ، هذا قد اشتريته لك ، وأهديته لك فإذا جاء صاحبها يتقاضاه بالثمن جاء به إلى النبي ﷺ ، وقال يا رسول الله أعطه ثمن متاعه فيقول ﷺ : أولم تهديه لنا؟ فيقول: يا رسول الله ، إنه لم يكن عندي ثمنه ، وأحببت أن تأكل منه فيضحك النبي ﷺ ويأمر لصاحبه بثمنه.

Muhammed b. Amr b. Hazm'dan nakledildiğine göre; “Nuaymân, Medine'ye yeni bir şey geldiğinde onu satın alır ve Hız. Peygamber'e getirip, ‘Ya Resûlullah, bu sana hediye!’ derdi. Malın sahibi Nuaymân'a gelerek ücretini talep edince de Nuaymân onu Hız. Peygamber'in yanına getirip, ‘şu adamcağıza malının ücretini versenize!’ derdi. Bir keresinde Allah Resulü, ‘Sen onu bize hediye olarak getirmemiş miydin?’ diye sorunca da, ‘O malın bedeli bende yok, ama ben istedim ki sen ondan yiyesin.’ deyince Allah Resulü gülmüş ve malın sahibine ücretini vermişti.”⁴⁸⁴

Göröldüğü gibi Hız. Peygamber Nuaymân'ı, kendisinden habersiz satın aldıkları dolayısıyla sorgulamayıp bilakis anlayış ve hoşgörü ile karşılamakta ve getirdiklerinin bedelini de herhangi bir tartışmaya sebebiyet vermeksizin bizzat ödeyerek onu düştüğü

⁴⁸³ Akpınar, “Zihinsel Özürlölük Açısından şakacı Sahabi”, 181.

⁴⁸⁴ Nemerî, *el-İstîâb*, thk. Halil Me'mûn, 4/1529; Askalânî, *el-İsâbe*, 6/366.

sıkıntılı durumdan kurtarmış olmaktadır. Ayrıca ilgili rivâyetlerden anladığımız kadarıyla ashaptan hiç kimsenin, Hz. Peygamber'in Nuaymân'a karşı müsamahalı tavrından rahatsızlığını dile getirmemiş olması da kayda değerdir. Zira onlar Hz. Peygamber'e anlamakta zorlandıkları her şeyi rahatlıkla ifade edebiliyor, sorular yoluyla da Hz. Peygamber'in davranışlarının altında yatan hikmeti araştırıyorlardı. Bu da göstermektedir ki, Nuaymân farklı mizacı ile ashap arasında kabullenilmiş olarak rahatça mizah yapabiliyordu. Başta Hz. Peygamber olmak üzere ashap, onun mizahi tavırlarında toplumu ciddi anlamda etkileyecek bir sorun görmüş olsalardı muhakkak gerekli uyarıyı yapar ve gereken müeyyideyi uygularlardı.

7.6.3. Sen Bal Seversin Ya Resûlullah!

Benzer bir rivâyette de Nuaymân'ı, yine Nebi (s.a.v.) için ücretini ödemeksizin bal satın alırken görüyoruz:

و رأى نعيمان البدري مع أعرابي عكة عسل، فاشتراها منه، و جاء بها الى بيت عائشة في يومها، و قال: خذوها، فتوهم أنه أهداها، و مرّ نعيمان و الأعرابي على الباب، فلما طال قعوده قال: يا هؤلاء! ردّوها عليّ ان لم تحضر قيمتها، فعلم رسول الله القصّة، فوزن له الثمن، و قال لنعيمان: ما حملك على ما فعلت؟ فقال: رأيت رسول الله يحبّ العسل، و رأيت الأعرابي معه العكة، فضحك النبيّ، و لم يظهر له نكرا.

Rivâyet edildiğine göre; “Nuaymân bir Arabi’de bir kap bal görür ve satın alır. Aynı gün Hz. Âişe’nin (r.a.) evine götürüp balı ona verir. Nuaymân ve Arabi kapıya gelir. Uzun zaman bekleyen Arabi, ‘Ey içerdekiler! Ücretini vermeyecekseniz, balımı geri verin!’ diye seslenir. Allah Resulü durumu anlar ve adamın ücretini öder. Allah Resulü Nuaymân’a, ‘Bunu neden yaptın?’ diye sorar. Nuaymân da cevaben, ‘Gördüm ki Resûlullah balı seviyor, ben de Arabi’nin yanında balı gördüm (dayanamayıp aldım).’ Bunun üzerine Allah Resulü ona kızmamış ve gülmüştür.”

7.6.4. Onu Bulursam Kafasını Kıracağım!

Ashap arasında sıradışı mizahı ile tanınmakta olan Nuaymân'ın bir seferinde de 115 yaşında gözleri görmeyen yaşlı bir zata yaptığı ağır şakayla, işi Hz. Osman'ın kafasının yarılmasına kadar vardığı görülmektedir:

قال عبد الله بن مصعب: كان مخرمة بن نوفل بن أهيب الزهري بالمدينة وهو شيخ كبير أعمى، وكان قد بلغ مائة وخمس عشرة سنة، فقام يوماً في المسجد يريد أن يبول فصاح به الناس فأتاه نعيمان ابن عمرو ابن ربيعة بن الحارث بن سواد بن مالك بن غنم بن مالك بن النجار فتنحى به ناحية من المسجد ثم قال له: اجلس ها هنا، فأجلسه يبول ثم تركه، فصاح به الناس، فلما فرغ قال: من جاء بي إلى هذا المجلس؟ قالوا: نعيمان بن عمرو قال: فعل الله به وفعل أما إن الله عليّ إن ظفرت به أن أضربه بعصاي هذه ضربةً تبلغ منه ما بلغت، فمكث ما شاء الله حتى نسي ذلك مخرمة ثم أتاه يوماً وعثمان قائم يصلي في ناحية من المسجد، وكان عثمان إذا صلى لا يلتفت فقال له: هل لك في نعيمان؟ فقال: نعم أين هو؟ دُلّني عليه، فأتي به حتى أوقفه على عثمان فقال: دونك هذا هو، فجمع مخرمة يديه بعصاه فضرب عثمان فشجّه فقليل له: إنما ضربت أمير المؤمنين عثمان قال: فسمعت بذلك بنو زهرة فاجتمعوا في ذلك فقال عثمان: دعوا نعيمان، لعن الله نعيمان: وروي أن مخرمة قال: من قاذني؟ قيل نعيمان قال: لا جرّم لا عرّضتُ له بشراً أبداً. وقد شهد نعيمان بن عمرو بدرًا.

“... Bir gün Mahreme mescidin bir köşesinde idrarını yapmaya kalkışınca orada bulunan sahabiler, ‘burası mescit’ diyerek kendisine engel olmuşlardı. Nuaymân ise onu dışarı çıkaracağını söyleyerek mescidin bir başka köşesine götürüp oturtmuş ve oraya idrarını yapabileceğini söyleyip uzaklaşmıştır. Mahreme idrarını yaptıktan sonra orada bulunanlar kendisine kızınca, ‘Beni buraya kim getirdi?’ diye sormuş ve Nuaymân cevabını alınca elindeki sopayla Nuaymân’ın kafasını yaracağına dair ahdetmiş ancak bir süre sonra bunu unutmuştu. Bir gün Nuaymân mescitte oturan Mahreme’ye yaklaşıp, ‘Nuaymân’dan intikam almak istiyor musun?’ diye sormuş o da tabii ki neredeyse bana göster.’ demiş ve elinden tutup namaz kılmakta olan Halife Osman’ın yanına götürmüş ve onun Nuaymân olduğunu söylemiştir. Mahreme’nin sopayla Hz. Osman’ın başını yarması üzerine Mahreme’nin kabilesi Kureyş’in Benî Zühre kolu Nuaymân’dan intikam almaya kalkışmış, fakat Hz. Osman, ‘Bırakın onu, cezasını Allah versin! Ne yapalım ki Bedir

gazisidir!''⁴⁸⁵ diyerek Mahreme'nin akrabalarını teskin etmek sûretiyle onu cezalandırmalarını engellemiştir.

Üzerinde önemle durulması gereken husus; Hz. Osman'ın başına gelen trajik olaya verdiği sükûnetli tavrın temelinde yatan duygudur. Zira o, bu ağır şakanın en ağır sonucunu yaşayan mağduru konumunda olmasına ve Nuaymân'a bunun bedelini rahatlıkla ödetebilecek bir güçte olmasına rağmen onun bir Bedir gazisi oluşuna duyduğu saygıdan dolayı ortaya koyduğu tavır gözden kaçırılmamalıdır.

Hz. Osman'ın bu ağır şakanın mağduru olarak yaşadığı sıkıntı sebebiyle kabilesi tarafından gelen doğal tepki bir yana, diğer yönü ile ilgili diğer rivâyetlerden de anladığımız kadarıyla Hz. Osman dâhil diğer arkadaşları da onun mizacından gelen mizahi karakteristiğinin farkında idiler. Bundan dolayı da onun mizah yaparken takındığı aşırılığı tolere etmiş görünmektedirler.

7.6.5. Şu Deveyi Kessen de Yesek!

İlgili bir diğer rivâyette daima başkalarına şaka yapan Nuaymân'ın, bu sefer kendisinin faka bastığı görülmektedir:

عن ربيعة بن عثمان قال: دخل أعرابي عَلَى رسول الله عليه وَأَنَاخَ نَاقَتَهُ بِفَنَائِهِ، فَقَالَ بَعْضُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ لِلنَّعِيمَانِ الْإِنصَارِيِّ: لَوْ عَقَرْتَهَا فَأَكَلْنَاهَا فَإِنَا قَدْ قَرِمْنَا إِلَى اللَّحْمِ وَيَغْرَمُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ: فَعَقَرَهُ النَّعِيمَانُ فَخَرَجَ الْأَعْرَابِيُّ فَرَأَى رَاحِلَتَهُ فَصَاحَ: وَاعْقِرَاهُ يَا مُحَمَّدُ، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: مَنْ فَعَلَ هَذَا؟ فَقِيلَ: النَّعِيمَانُ فَاتَّبَعَهُ يَسْأَلُ عَنْهُ حَتَّى وَجَدَهُ فِي دَارِ ضِبَاعَةَ ابْنَةِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ وَقَدْ حَفَّتْ خَنَاقُ وَعَلَيْهَا جَرِيدٌ، فَدَخَلَ النَّعِيمَانُ فِي بَعْضِهَا، فَمَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْأَلُ عَنْهُ فَأَشَارَ إِلَيْهِ رَجُلٌ وَرَفَعَ صَوْتَهُ يَقُولُ: مَا رَأَيْتَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَأَشَارَ بِأَصْبَعِهِ حَيْثُ هُوَ قَالَ: فَأَخْرَجَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ سَقَطَ عَلَى وَجْهِهِ السَّعْفُ وَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ؟ قَالَ: الَّذِينَ دُلُّوكَ عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُمُ الَّذِينَ أَمَرُونِي قَالَ: فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمَسُّحُ وَجْهَهُ وَيَضْحَكُ قَالَ: ثُمَّ غَرِمَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِلْأَعْرَابِيِّ.

⁴⁸⁵ Nemerî, *el-İstîâb*, thk. Halil Me'mûn, 4/1529; Askalânî, *el-İsâbe*, 6/367.

Rebî' b. Osman nakletmiştir: “Bedevinin biri, Hz. Peygamber’i ziyarete gelmiş, mescidin avlusunda devesini çöktürdükten sonra içeriye girmişti. Ahabdan bazıları da çok şakacı birisi olarak bilinen Nuaymân’a, ‘Şu deveyi kesiversen de yesek. Et yemeyi çok özledik. Nasıl olsa Resûlullah onun bedelini öder.’ dediler. Nuaymân da kalktığı gibi deveyi kesiverdi. Bedevi dışarı çıkınca, devesinin kesildiğini gördü ve ‘Eyvah, devem kesilmiş, yetiş Ya Muhammed!’ diye feryat etmeye başladı. Hz. Peygamber dışarı çıktı ve ‘Kim yaptı bu işi?’ diye sordu. Oradakiler, ‘Nuaymân yaptı.’ dediler. Hz. Peygamber Nuaymân’ın peşine düşerek onu aramaya başladı. Nihâyet Dîbâ’a bnt. Zübeyr b. Abdülmuttalib’in evinde saklandığını öğrendi. Nuaymân bir hendeğin içinde gizlenmiş, üstüne hurma dalları ve yaprakları örtmüştü. Oradakilerden biri, bir yandan onun saklandığı yeri işaret ediyor bir yandan da yüksek sesle şöyle diyordu: ‘Ben onu görmedim, Ya Resûlullah!’ Allah Resulü onu buldu, tutup hendekten çıkardı. Üzerine bulaşan toz ve topraktan yüzünün rengi değişmişti. Ona, ‘Bunu sana yaptıran şey nedir?’ diye sordu. Nuaymân, ‘Benim yerimi sana gösterenler var ya Ey Allah’ın Resulü! İşte onlar bu işi bana yaptırıyor!’ dedi. Allah Resulü bir yandan Nuaymân’ın yüzündeki tozları siliyor, bir yandan da gülüyordu. Sonra deve sahibi bedeviyi çağırarak devesinin bedelini ödedi.”⁴⁸⁶

Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Nuaymân’a herhangi bir müeyyide uygulamamasının ne gibi bir izahı olabilir? Hz. Peygamber’in, zaman-mekân şartları ile ve şahısların durumlarına göre bazı hallerde, gereken cezai müeyyideyi tatbik etmediğine dair uygulamalarının olduğunu biliyoruz. Sosyal maslahat ilkesince cezaların ölçüsünü belirlemiş olduğu uygulamaları ile suçun mahiyeti (fiilin şüphe barındırması) ve suçlunun hâli (ikrah altında olması, açlık-susuzluk durumları, işlediği fiilin suç olduğunu bilmeyişi vs.) üzere hüküm vermiştir.

Örneğin; Mekke’nin fethi planını Mekkeli müşriklere gizlice bildirmeye kalkan Hâtub el-Belte’a ya had cezası vermemiş olması,⁴⁸⁷ aç birisinin ağaçta veya bahçe duvarının üzerindeki meyvelerden izinsiz yemesi durumunda el kesme cezasını uygulamaması ile

⁴⁸⁶ Nemerî, *el-İstîâb*, thk. Halil Me’mûn, 4/1529; Askalânî, *el-İsâbe*, 6/367; Ebü’l-Hasen İzzüddîn İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1415/1994), 5/331.

⁴⁸⁷ Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 161; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 1/659.

ikrah altında zinaya zorlanmış bir kadına had uygulamayı gibi uygulamaları söz konusudur.⁴⁸⁸

Rivâyette aktarılan durum bize; Nuaymân'ın bu fiili kötü bir kasıtle değil de arkadaşlarının tazyiklerine dayanamayarak işlediğini düşündürmektedir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Nuaymân'a ve onu teşvik edenlere müeyyide uygulamaması bu fiili, ciddi bir had cezasını gerektirecek mahiyette değerlendirmemiş olduğunu göstermektedir. Bu olay karşısında Hz. Peygamber oldukça anlayışlı bir tutum takınmış, vakıaya sebep olan hiç kimseyi azarlamadığı gibi ashabının kendi aralarındaki şakalaşmalarına da gülüşü ile eşlik etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ilk iş olarak devenin sahibine malının bedelini bizzat ödemesi de bu tarz veya buna benzer fiillerin şaka ve eğlenme kastı taşısa bile, muhatabı mağdur etmemek gerektiğinin bir göstergesidir.

Nuaymân, yer yer aşırı şakalar da yapsa Hz. Peygamber'in ona karşı takındığı hoşgörölü ve anlayışlı tavır dikkate değerdir. Zira onun, Hz. Peygamber'in şahsına karşı yaptığı mizahi nitelikteki şakalarının altında, Resûlullah'a duyduğu içten sevginin tezahüründen başka bir şey olmasa gerektir. Ayrıca anlıyoruz ki Hz. Peygamber insanların farklı mizaçlara sahip olduklarının bilinci ile Nuaymân'a yumuşak tarzda davranmıştır. Dahası bir tedip yöntemi olarak, onun doğasında var olduğu anlaşılan bu özelliğini tamamen bırakması için zorlamayı değil aksine onun, tabir yerinde ise haylazlıklarına gülümsemek ile karşılık verdiği görölmektedir.

Bu rivâyetten çıkarabileceğimiz bir başka sonuç; kantarın topuzunun kaçtığı izlenimini veren şakalarına rağmen Hz. Peygamber'in, Nuaymân'a mizahı bırakması yönünde bir müdahalede bulunmayarak, bazı insanların karakteristik özelliklerinin nadir de olsa normal sınırların ötesinde de olabileceği gerçeğini gözler önüne sermiş olduğudur. Zira ciddiyet ve ağırbaşlılık özelliği nasıl ki her insanda mevcut değilse, mizahi alana yatkınlık da herkeste eşit derecede bulunmamaktadır. İlgili rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla, ashap da Nuayman'nın sıra dışı şakalarına rağmen olabildiğince müsamahakâr davranmış ve onu olduğu gibi kabul etmişlerdir. Bu noktada dikkate alınması gereken şey, yaşamdaki akışta tekdüzelik olmadığı gerçeğinin unutulmamasıdır. İnsanlar farklı farklı mizaçları ile bu akışa katılmakta, bazıları ortalama insan davranışlarına nispetle daha sıra

⁴⁸⁸ bk. Osman Nedim Yektar, "Hz. Peygamberin Suçlar Altında Aldığı Temel Prensipler", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 62.

dışı davranışlar sergileyebilmektedir. İşte Nuaymân da mizahi üslubu ile farklı bir mizaca sahip olup, bu hususta kendine engel olamayan bir tavırla davrandığı izlenimini vermektedir.

7.6.6. Nuaymân ve Ebû Süfyân el-Hâris

Nuaymân diğer şakasında ise Mekke'nin fethinde Müslüman olmuş bir zat olan Ebû Süfyân'ı (öl. 31/651) hedef almış ve bu sefer onu korkutup şaşırtmıştır. Müslüman olmadan evvel, Hz. Peygamber ve İslâm aleyhinde ağır hiciv içeren şiirleri ile tanınmıştır. Bu hicivlerinin birinde de ensarı hedef almış olmalı ki Nuaymân da kendisini ensarın önde gelenlerinden biri imiş gibi gösterince Ebû Süfyân da daha önceki tavırlarından duyduğu çekince ve mahcupluk dolayısıyla özür dilemiştir.⁴⁸⁹ Rivâyet şöyledir:

ولقي نعيمان أبا سفيان بن الحارث فقال: يا عدو الله، أنت الذي تهجو سيد الأنصار نعيمان بن عمرو؟
فاعتذر له، فلما ولى قيل لأبي سفيان: إن نعيمان هو الذي قال لك ذلك فعجب منه.

Nuaymân, aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcaoğlu ve sütkardeşi olan Ebû Süfyân b. Hâris'e, onun kendisini tanımamasından istifade ederek,

“Ey Allah düşmanı! Ensarın ulu kişisi Nuaymân b. Amr'ı hicveden sen misin?” demiş, Ebû Süfyân da ondan (korktuğu için) özür dilemiştir. Nuaymân oradan ayrılınca Ebû Süfyân'a onun Nuaymân olduğu söylenmiş, bunun üzerine o da içine düştüğü duruma şaşırmıştır.⁴⁹⁰

Buraya kadar zikrettiğimiz rivâyetler yanında, bir de Hz. Peygamber'e nispet edildiği hâlde, bu nispetin sıhhatini tespit edemediğimiz iki mizahi anekdotu da zikretmek istiyoruz. Bunlardan birisi Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bir Kurban Bayramı'nda horoz kurban eden sahabi Bilâl-i Habeşî (öl. 20/641) arasında geçtiği şeklinde aktarılan nükteli bir diyalogdur. Şöyle ki: *Bilâl-i Habeşî, “Ya Resûlullah! Horozdan kurban olur mu?” diye sorunca, Nebi (s.a.v.) cevaben, “Ey Bilal! Hiçbir müezzini diğer müezzini kurban eder mi?”* buyurmuştur.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 63/148.

⁴⁹⁰ Askalânî, *el-İsâbe*, 4/367.

⁴⁹¹ Mahmûd b. Alî, *Kutufun ba'sime min hadâiki'l-fükâhe* (Kuveyt: el-Vâvu'l-İslâmî, 2000), 58.

Mezkûr rivâyet tespit edebildiğimiz kadarıyla, hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte, fıkhi açıdan “Horozdan kurban olur mu?” sorusu bağlamında, bazı kaynaklarda yer alıp tartışılmıştır.⁴⁹²

Diğer rivâyet ise bazı web sitelerinde dolaşımda olup Hz. Peygamber’e nispet edilen bir mizahi anlatıyı konu edinmektedir. Buna göre; Nebi (s.a.v.) Hz. Ali ile kahvaltı etmekte iken yediği zeytin çekirdeklerini Hz. Ali’nin önüne habersizce yığarak, “Ey Ali, ne kadar da zeytin yemişsin öyle?” diye sorunca Hz. Ali’nin de cevaben, “Evet, Ya Resûlullah! Fakat siz de çekirdekleriyle birlikte yemişsiniz. Baksanıza önünüzde hiç çekirdek yok.” dediği yer almaktadır.⁴⁹³ Rivâyeti aktaran web sitesinde, anekdotun kaynağına referans gösterilen Afzalurrahman’a ait *Siret Ansiklopedisi*’nin ilgili sayfalarında, Hz. Peygamber’e ait çeşitli mizahi rivâyetler aktarılmış, ancak mezkûr rivâyete değinilmemiştir.⁴⁹⁴ Hadis kaynaklarında yer almayan bu rivâyetin benzer bir versiyonu, Ebû’l-Gazzî’ye göre (öl. 984/1577), birbirine hasım iki şahıs arasında cereyan etmiştir. Ancak bu sefer mizaha konu olan unsur zeytin değil, hurma çekirdekleridir.⁴⁹⁵ el-Belâzürî (öl. 279/892-893) ise benzer bir olayın Sa’lebe ile Samme adındaki şahıslar arasında geçtiğini aktarmaktadır.⁴⁹⁶

8. Hz. Peygamber Sonrası Mizahi Yönüyle Öne Çıkan Şahısların Anekdotları

Kaynaklarda, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonraki dönemlerde de Müslüman toplumlardan neşet eden mizahi müktesebatın azımsanmayacak ölçüde olduğu görülmektedir. Bu realite, insan zekâsının mizahta vardığı noktaları göstermesi yönüyle ve İslâm dinine mensubiyetin, mizaha başvurmalarının önünde bir engel oluşturmadığını

⁴⁹² İlgili tartışmalar için bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Ata vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000), 5/230; Ebû’l-Velid Muhammed İbn Rüşd, *el-Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1425/2004), 2/192.

⁴⁹³ Resûlullah, “Şakacı” (Erişim 28 Mayıs 2021); mezkûr web sitesinde bu rivâyetin kaynağına referans olarak gösterilen kaynaklar şu şekilde gösterilmiştir: Bekir Sağlam, *Model İnsan*, ed. Tekin Kılıç (İstanbul: Okul Yayınları, 2014), 75, 152; Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd. (İstanbul: İnkılab Yayınevi, 1996), 83; Genç Yorum Dergisi, “Mizaha Dair bir İzahım Var” (Erişim 28 Mayıs 2021) bağlantılı adreste; “Mizaha Dair Bir İzahım Var” başlıklı ve 26.04.2016 tarihli bir yazıda yer alan bu rivâyet, kaynağı gösterilmeksizin verilmiştir. Aynı rivâyet; yine kaynak gösterilmeksizin, Forum Ayyıldız, “Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Zeytin Şakası” (Erişim 28 Mayıs 2021) adresinde de yer almıştır; Nefis Yemek Tarifleri, “Zeytin Çekirdeğinin Faydaları: Yutmak Faydalı mı Zararlı mı? (Erişim 28 Mayıs 2021) bağlantılı adreste ise mezkûr rivâyetin; “Dini kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır.” denilerek verilen 6 nolu dipnotuna ilgili sayfada rastlayamadık.

⁴⁹⁴ bk. Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, 1/83-84.

⁴⁹⁵ Bedreddin el-Gazzî, *Risâletü’l-âdâbi’l-mü’âkele*, thk. Ömer Mûsâ Bâşâ (Dimaşk: Matbaatu Mecmei’l-Lügati’l-Arabiyye bi Dimaşk, 1387/1967), 9.

⁴⁹⁶ Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zırıklı (Beyrut: Matbaatu, 1996), 12/113-114.

göstermesi bakımından oldukça manidardır. Zira eğer Müslümanlar Hz. Peygamber devrinden itibaren İslâm'ın mizaha karşı olduğu kanaatini taşımış olsalardı, Müslüman toplumlarda mizahi geleneğin gelişimi zorlaşır hatta bu alana ait anlatılar birçok edebî eseri süslemezdi. Oysa söz konusu mizahi unsurlar, toplumun çeşitli katmanlarında neşv ü nema bularak edebî eserlerde oldukça zengin bir müktesebatla yer edinmiştir.

Bu renkliliğin zenginleşmesindeki temel etkenlerden birisi de fetih hareketleri ile gelen zenginlik ve rahatlığın yarattığı boş vakit olgusudur diyebiliriz. Zira Emeviler (m. 661-750) ve Abbasiler (m. 750-1258) döneminde mizahi çeşitlilik, toplumun her katmanına aksetmiş, hatta bu işi meslek hâline getirerek kazanç sağlayanlar dahi olmuştur. Özellikle bu dönemlerde yaşamış ve mizahi yönleri ile tanınmış meşhur şahısların saraylarda ve vali konaklarında boy göstermeye başladığı görülmektedir.⁴⁹⁷

Çalışmamızın sınırlarını aşacağı için bu alana ait anlatılardan sınırlı sayıda örnek vermekle yetineceğiz.

8.1. İbn Atîk ve Hz. Âişe

Hiz. Âişe'nin, nüktedanlığı ile tanınan yeğeni İbn Atîk (öl. ?) bir gün ölüm döşeginde yatmakta olan Hiz. Âişe'yi ziyarete gider ve ona, "Canım sana feda olsun ey mü'minlerin annesi! Durumun nasıl?" diye sorar. Hiz. Âişe de, "Sahi mi söylüyorsun, canını feda eder misin?" deyince; İbn Atîki "Eğer niyetin ölmekse tabii ki hayır! Ben onu yaşayacağınızı ümit ederek söylemiştim." deyince, Hiz. Âişe, "Şu durumda bile şakadan vazgeçmiyorsun!" diyerek cevap verir.⁴⁹⁸

İbn Atîk hakkında aktarılan başka bir anekdot ise şöyledir:

8.2. Nereye Böyle Ey Annemiz!

Kureyşli iki hasım kabile arasında sulh yapmak amacıyla bir katır üzerinde yola çıkan Hiz. Âişe ile yolda karşılaşan İbn Atîk, "Nereye gidiyorsun böyle Ey Mü'minlerin annesi?" diye sorar, Hiz. Aişe de, "Aralarında niza çıkan şu iki kavim arasında sulhu sağlamaya!" der. Bunun üzerine İbn Atîk nükte ile cevap verir: "Allah rızası için geri

⁴⁹⁷ Altınay, "İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I", 86.

⁴⁹⁸ Husrî, *Cem'u'l-cevâhîr*, 55.

dönün! Henüz deveye binip gittiğiniz günde (Cemel Vakıası) olup biten yaraları sarmamışken, katır üzerindeki bu gidişinizden (Katır Vakıası) kaynaklanacak hadiselerden nasıl emin olabiliriz ki?” Bu sözlere gülen Hz. Âişe yoluna devam etmiştir.⁴⁹⁹

8.3. Ebû'l-Aynâ ve Vezir Saîd b. Muhalled

Saîd b. Muhalled bir gün dostu Ebû'l-Aynâ'ya,⁵⁰⁰ “Nerelerdesin be dostum, uzun zamandır semtimize uğradığın yok!?” deyince, “Kızım mani oluyor efendim ama haksız da değil! Zira bana, “Babacığım, sen eskiden evden çıktığında elinde nefis hediyeler ve bol bahşişlerle dönerdin. Şimdilerde ise karnını doyurmadan gam ve kederle dönüyorsun!” diyor. Öyle ki çıkarken aramızda şöyle bir konuşma geçti:

— Baba, yine nereye gidiyorsun böyle?

— İki dönem boyunca vezirlik görevinde bulunmuş olan dostum Saîd b. Muhalled'e gidiyorum.

— Peki, dostun sana izzet-i ikram ediyor mu?

— Pek sayılmaz.

— Seni koruyup kolluyor mu?

— Pek değil.

— Meclisinde iken seni taltif ettiği oluyor mu?

— Maalesef olmuyor!

— Madem öyle;

⁴⁹⁹ İbn Ebû Âmir, *Nesrî'd-dürr*, 8/177, Ebû'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed el-Gazzî, *el-Merâhu fî'l-mizâh*, haz. es-Seyyid el-Cemîl (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1986), 31-32; Ebû'l-Meâlî Bahâüddîn İbn Hamdûn, *Tezkiretü'l-hamdüniyye*, nşr. İhsân Abbâs - Bekr Abbâs (Beyrut: Dâru Sadr, 1996), 9/372. Ayrıca bu rivâyetle ilgili olarak bk. Câhîz'in, Rafîzi çevrelerce uydurulmuş olduğu iddiası ve İbn Âtîk'ten aktarılan daha fazla mizahi anekdot için bk. Hüseyin Günday, “Sahabe Neslinin Yetkin Ustası: İbn Ebû Âtîk” *Bilimname* 22/1 (2012), 159-188.

⁵⁰⁰ Ebû'l-Aynâ ve mizahi kişiliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebû'l-Aynâ*, 114

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا!

“Ey babacığım! Seni işitmeyen ve görmeyen birisine neden kulluk ediyorsun ki?”
(Meryem, 19/42).⁵⁰¹

8.4. Kadı Şureyh ve Davacı Kadın

Kendisi de bir Kadı olan İbn Şerâhîl eş-Şa'bî'nin (öl. h. 104) naklettiğine göre bir gün bir kadın, kendisinden şikâyetçi olan eşi ile birlikte Kadı İbn Şureyh'in (öl. h. 80) huzuruna gelir. Gelir gelmez de gözyaşlarına boğulur. Bunun üzerine eş-Şa'bî, Kadı Şureyh'e, “Ey Ebû Ümeyye! Hiç şüphem yok, bence bu davada kadın haklı!” der. Kadı, “Ey Şerâhîl!” Der ve şu âyetle cevap verir:

وَجَاؤُ آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ

“(Yusuf'un kardeşleri) babalarına yatsı vaktinde gözyaşlarıyla gelmişlerdi.” (el-Hicr, 15/18).⁵⁰²

8.5. Cemmâz ve Namazını Özensiz Kılan Adam

Abbasi döneminin meşhur mizahçısı Cemmâz (öl. 242/857) bir gün namaz kılmakta olan birisini izler. Adamın namazını alelacele ve erkânına dikkat etmeksizin kıldığını görünce ona, “Şâyet Ru'be b. el-Accâc⁵⁰³ senin namazını görseydi çok mutlu olurdu.” der. Adam, “Neden ki?” diye sorunca, “Kıldığın namaz (Arap şiirinin en kısa formu olan) recez tadında da ondan!” diye cevap verir.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ İbn Ebû Âmir, *Nesrü'd-dürr*, 3/133.

⁵⁰² Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Mizah*, 109.

⁵⁰³ Arapların büyük recez şairi zât (öl. 145/762).

⁵⁰⁴ İbn Ebû Âmir, *Nesrü'd-dürr*, 3/171; Cemmâz ile ilgili olarak aktarılan diğer mizahi anekdotlar için bk. Hüseyin Günday, “Abbâsî Sarayının Sivri Dilli Nedîmî: Cemmâz I”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2010), 23-54; Hüseyin Günday, “Abbâsî Sarayının Sivri Dilli Nedîmî: Cemmâz II”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/12 (2010), 69-83.

8.6. Halife Me'mûn ve Sahte Peygamber

Peygamberlik iddiası ile Me'mûn'un (öl. 218/833) huzuruna getirilen bir kadın ile Me'mûn arasında şöyle bir diyalog geçer:

— Peygamberlik iddiasında olan kadın sen misin?

— Evet!

— Peki, ismin nedir?

— Fatıma Peygamber.

— Sen Hz. Muhammed'e iman ediyor musun?

— Tabii ki! O ne derse doğrudur.

— Ama O (s.a.v.), “Benden sonra Nebi yoktur!” dememiş miydi?

— Tabii ki doğru demiş ama “Benden sonra kadın peygamber gelmeyecek dememiş ki!” deyince Me'mûn daha fazla dayanamayıp kahkaha ile gülerek, “Vallahi ben pes ettim. Varsa içinizden delil getirebilecek buyursun!” deyip kadını serbest bırakır.⁵⁰⁵

8.7. Cûhâ ve Kırılamayan Badem

Arap mizahının meşhur temsilcilerinden olan Cûhâ (öl. h. II. yüzyılın ilk yarısı), bir gün taşla badem kırmaya çalışırken bademler elinin altından kayarak etrafa sıçar. Çevredekilerin *sakar* demelerinden çekinen Cûhâ kendini ustaca sözlerle korumaya alan şu nükteli ifadeleri kullanır: “Fesubhânallâh! Bakın şu işe, ölümün yüzü o kadar soğuk ki cansızlar bile ondan kaçıyor!”⁵⁰⁶

Özetlemek gerekirse, Müslüman toplumlar için mizah; dinin ciddiyet gerektiren sorumlulukları olduğu bilincine paralel olarak bir gelişim göstermiş, tarih boyunca hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olagelmıştır. Ancak mizah, Hz. Peygamber'in nezih mizahi üslubu özelinde örnekleri üzerinden ortaya koymaya çalıştığımız gibi meşru sınırlara riâyet

⁵⁰⁵ Hüseyin Günday, “Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 216.

⁵⁰⁶ Şükrü Dinçer, *Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn 'Asım el-Endelüsî'nin Hadâiku'l-Ezâhir Adlı Eseri'* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 68.

etmek kaydı ile başvurulabilecek bir olgu olmuştur. Hz. Peygamber devrinden günümüze kadar ulaşan zengin mizahi edebiyat malzemesinin varlığı da mizahın hayatın dışına tamamıyla çıkarılamayacak doğal bir mahiyet arz ettiğini göstermektedir. Önemli olan Hz. Peygamber'in asıl çerçevesini örnekliği ile çizdiği meşru zemine riâyet ile mizaha başvurulabileceği hususunu dikkate almaktır. Bu meşru sınırları genel başlıklar hâlinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İçeriğinde Allah'a isyan figürleri olmamalıdır.
2. Mukaddes değerler, mizaha malzeme yapılmamalıdır.
3. Alay ve tahkir maksadıyla mizaha başvurulmamalıdır.
4. Muhatabın şeref ve haysiyetinin hedef alınmamalıdır.
5. Muhatabı korkutacak nitelikte olmamalıdır.
6. Kişiyi günaha teşvik etmemelidir.
7. Malayani ile meşgul ederek kişiyi asıl sorumluluklarından uzaklaştırmamalıdır.
8. Sırf eğlenme amacıyla dahi olsa, insanın beden-ruh sağlığına ve diğer canlılar ile çevreye zarar verilmemelidir.
9. İnsan ilişkilerini zedeleyecek, kırgınlık ve küskünlüğe sebep olacak mahiyette olmamalıdır.
10. Yalan söz üzerine kurgulanmamalıdır.
11. Mizahı kaldıramayacak bir yapıda olanlara karşı şaka yapmamaya özen gösterilmelidir.
12. Mizah, yerine ve zamanına uygun olarak nezih ölçülerde yapılmalıdır.
13. Muhatabın şahsi mallarına el koyma niyeti ile yapılmamalıdır.
14. Ahlak ve edep ilkelerini gözetmeksizin kaba, çirkin söz ve fiillerden uzak durulmalıdır.
15. Toplumun birlik ve beraberliğini zedeleyecek tarzda olmamalıdır.
16. Gülüp eğlenmek alışkanlık hâline getirilmemelidir.

Yukarıda sayılan kriterlere dikkat edilmesi hâlinde, İslâm açısından mizaha başvurmanın bir sakıncası olmadığı gibi, nezih ve ölçülü yapılmış mizahın insan psikolojisi ve sosyal ilişkilere olumlu etkisinin yadsınamaz olduğu söylenebilir.

Sonuç

Mizah; tanımı, kavramları ve mahiyeti ile oldukça geniş boyutları olan bir olgudur. Bu genişlik; mizahın dinî, tarihsel, psikolojik, sosyo-kültürel hatta politik alanlara da uzanan nitelikte olması sebebiyle birçok açıdan derin incelemeyi hak etmektedir. Psikolojik açıdan meseleye baktığımızda; mizahın insan için fitri bir gereksinim olan rahatlama-ferahlama ihtiyacının giderilmesinde önemli bir fonksiyona sahip olduğunu görmekteyiz. Zira hayatın zıt kutuplarla donatılan niteliği, yaşamda karşılaşılabilecek zor ve sıkıntılı süreçleri sağlıklı bir ruh hâli ile atlatabilmeyi de zorunlu kılmaktadır. İşte bu noktada devreye giren mizah; ölçüsünce yapıldığı takdirde, insanoğlunun bu tür sıkıntıları daha esnek bir bakış açısı ile ve hafif derecede atlatabilmesine yardımcı olabilmektedir.

Elbette dinler bir vakıa olarak bir yandan bu dünyaya, diğer yandan öte dünyaya, ciddiyetin ağır bastığı ilkelerle çağrıda bulunur. Dinlerin, müntesiplerinden bunu beklemeleri de gâyet doğaldır. Ancak İslâm dini özelinde meseleye baktığımızda, fitri ihtiyaçlardan biri olan rahatlama ve eğlenme arzusunun yok sayılmadığı, aksine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rehberliğinde bunun, nitelikli bir üslup içerisinde icra edilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Zira mizahın hem müspet hem de menfi olabilecek çift yönlü bir niteliği söz konusudur. Bunu, gerek Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gerekse ashabdan ve bazı İslâm büyüklerinin hem mizaha cevaz veren hem de mizahı zemmeden sözlerinden anlamaktayız. Her iki yaklaşımın nasıl uzlaştırılacağını, mizahın bünyesinde barındırdığı bu çift nitelikli özelliğini dikkate alarak mümkün kılabiliriz. Bizlere, bu yorumlamanın en sağlıklı ipucunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *usvetu'l-hasene* (en güzel örneklik) kimliği ile ortaya koyduğu nezih ve seviyeli latifeleri aktaran rivâyetler verecektir. Bu hadis rivâyetlerinde mizah; *duabe*, *hezl/hüzeyl*, *fukâhe*, *hicv*, *dıhk*, *lâ'ib* gibi çeşitli kavramlarla yer almış, hem Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hem de ashaba ait birçok mizahi içerikli anekdot, hadis kaynakları ile tabakat ve rical kaynaklarında yer alarak bize kadar intikal etmiştir.

İlgili rivâyetlerden, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), risalet görevinin ağırlığına rağmen yeri geldiğinde ailesine ve çevresinden her yaştaki insana nezih ve seviyeli bir tarzda latifeler yaparak örnek olduğunu açıkça görmekteyiz. O, başta kendi ailesi olmak üzere çevresine muamelede asık suratlılık veya katı ciddiyetle değil, mütebessim çehresiyle, ashabının da ona latifeler yapabilme imkânını vermiştir.

Mezkûr rivâyetler mizahın, Hz. Peygamber'in şahsında nezaket ve nezahete bürünerek muhatabın haysiyetini zedelemeksizin nasıl bir gönül köprüsü olabileceğinin en nadide numunelerini taşımaktadır. Öyle ki mizahi nitelik her insanda farklı seviyelerde görünür olabildiğinden, Nuaymân isimli sahabinin şakalarında da gördüğümüz gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashabının, şakalarının dozu yüksek olan bu şahsa bile müsamahalı davranmış olması bu olgunun tabiiliğine işarettir ve bunun yansıma biçiminin kişiden kişiye değişebileceği gerçeğinin de göz önünde bulundurulduğunun kanıtıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şaka maksatlı da olsa insani ilişkilere zarar verecek, yalan, alay, tahkir veya korkutma içerikli mizaha başvurulmasını uygun görmediği gibi aynı zamanda mizah kastıyla bile olsa asla cıvıklığı, hak ihlalini, kaba, yıkıcı mizahı, mürüvveti zedeleyecek davranışları benimsememiş, ciddiyet gerektiren her sorumlulukta da ashabına gereken tavrın ne olması gerektiğini bizzat göstermiştir.

Hz. Peygamber, yüklendiği misyonun gereği ciddiyet gerektiren her an ve mekânda, en uygun tavrı ortaya koymuş, aile ve dost meclislerinde ise kalplerin sürur bulması ve de ülfetin bir aracı olarak mizahı kullanmıştır. Bunun yanında mizah, Hz. Peygamber'in latifeleri, bazen söylenmesi gereken bir hakikati latife yoluyla daha tesirli bir şekilde söylemek, bazen muhatabı incitmeden hatasına dikkat çekmek sûretiyle de eğitici bir misyon üstlenmiş, böylece mizahın amacının salt güldürmek olmadığı, bilakis ulvi hedeflere de kaynaklık edebileceğine dair en güzel örnekleri sunmuştur.

Mizahın, dinî değerler de dâhil neredeyse her meselenin kolayca espri malzemesi yapıldığı, şaka adı altında taklit, alay, küçümseme gibi olumsuz niteliklerle bezenerek sosyal medya aracılığıyla itibar cellatlığının malzemesi yapıldığı günümüzde, Hz. Peygamber'in asırlar önce ortaya koyduğu bu üslubun ne kadar kıymetli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in tarzı bize, nezih mizahta saklı bulunan; ince ve ferasetli zekâ, güldürürken düşünme, uyumsuzlukları fark etme, gönül köprüsü kurma, hoşgörü, muhabbeti artırma gibi nice hikmeti de öğretmiştir. Böylece şaka yapmayı ciddiyetsizlik veya hafiflik olarak telakki eden, peygamber ile mizahı bir arada düşünemeyen tereddütlü yaklaşım sahiplerine de meşru mizahın nasıl olacağını öğretmiştir.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübârek. *Kitâbü 'z-zühd ve 'r-rekâik*. thk. Ahmed Ferîd. Riyâd: Dâru'l-Mîrac, 1416/1995.
- Afzalurrahman. *Siret Ansiklopedisi*. çev. Yusuf Balcı vd. İstanbul: İnkılab Yayınevi, 3. Basım. 1996.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Akın Çelebi, Fatma. *Şathiyyenin Uyumsuzluk Kuramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akpınar, Ömer Faruk. “Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuaymân Adlı Eser Üzerine”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (2015), 171-189.
- Akyüz, Hüseyin. “Peygamberimizin Mizahla İlgili Hadislerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi”. *Diyanet İlmî Dergi* 50/3 (2014), 123-144.
- Alay, Okan. “Mizah Kavramı ve Mizahın Tarihsel Süreci”. *Türk Dili Dergisi* (Nisan 2019).
- Albayrak, Ahmet. “Söz İncileri”. *Yedi İklim Dergisi: Nasrettin Hoca Özel Sayısı* 138-139 (Eylül-Ekim 2001), 22-24.
- Almanca-Türkçe Sözlük*. “Witz”. Erişim 30 Ağustos 2021. https://turuz.com/storage/Dictionary/2017/0831-Deutsch-Almanca-Turkce_Sozluk-14700_Bashliq-546s.pdf.
- Altınay, Ramazan. “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 4/15 (2004), 77-96.
- Altunel, İbrahim. “Lâtife”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/109-110. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Arslan, Mehmet Nafi. “Nevâdir Kültüründe Nahivciler”. *İnsan ve toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 2892-2907.
- Askalânî, İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî bi şerh-i sahihi'l-buhârî*. Lübnan: Beyt'ül Efkâr ed-Devliyye, 1425/ 2004.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Arap Dilinde ve Kur'ân'da Farklar Sözlüğü: el-Furûku'l-Luğaviyye*. çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Avery, Robert vd. *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*. İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 2001.
- Aydın, Nevzat. “Hz. Peygamberin Aile hayatında Eşler Arasında İletişimin Temel ilkeleri”. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/1 (2015), 99-129.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin. *Umdetü'l-kârî şerh-u sahih'il-buhârî*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâr'ul Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Bakırcı, Selami. “Arap Dili ve Şiirinde Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü”. *Ekev Akedemi Dergisi* 7/15 (2003), 179-194.
- Bakırcı, Selami. “Arap Şiirinin İntikalinde Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü”. *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (203).
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya. *Ensâü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zırıklî. Beyrut: Daru'l Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünen'ül-Kübrâ*. thk. Mansur Abdülhamit. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1429/2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1440/2019.

- Bursevi, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1330/1912.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Cimriler Kitabı*. çev. Selahattin Hacıoğlu. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları, 2004.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbü'l Buḥalâ*. thk. Tâhâ el- Hâcirî. Kahire: Dâru'l Ma'ârif, 1401/1981.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-lüḡa ve sıhâh'ul Arabiyye*. thk. Ahmed Abdu'l-Ğafur 'Attar. Beyrut: Dâr'ul-İlim, 1404/1984.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İ'lâmu'l-muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 1417/1996.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrı, Mustafa. "Gülme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/243. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çakır, Muhammed Faruk. *Abbasi Sarayının Hazırcevap Nedimi: Ebû'l Âyna (Hayatı, Mizahçılığı, Nükteleri)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çalışkan, Necmeddin (ed.). *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Çapras, Mehmet Naim. *İslâm Hukukunda Mizah*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Çınar, Mustafa. "Arap Edebiyatında Mucûn (Müstehcen) Şiirleri ve Şairleri Üzerine Bir İnceleme". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2015), 17-30.
- Çiftçi, Hasan. "Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah". *Türkiyât Araştırmaları Dergisi* 10 (1998), 139-162.

- Dağlar, Abdulkadir. *Kulum Beni Güldürsene: Mizah Şathiyenin Neresinde, Hicre Revâ, Mizaha Mâyıl Güldürücü Metinleri Anlamak*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: y.y., 1421/2000.
- Davutoğlu, Ahmed. *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*. 11 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980.
- Dervişoğlu, Mehmet. “Mizah Tasavvuf İlişkisi Bağlamında Nasrettin Hoca Lâtifelerinin İşlevselliği: Burhaniye Tercümesi Örneği”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (2018), 479-495
- Dinçer, Aslıhan. “Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6/2 (2017), 769-798.
- Dinçer, Şükrü. “Bir Mizah Kaynağı Olarak İbnî Âsım el- Endelûsî’nin ‘Hâdâîkû’l Ezâhîr Adlı Eseri. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Doğan, Yusuf. “Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”. *İstem: İslâm Sanat Edebiyat Musikisi Dergisi* 4/8 (2006), 209-236.
- Doğan, Yusuf. “Hz. Ali’nin Mizah Anlayışı”. *Hz. Ali*. ed. Ali Aksu. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Doğan, Yusuf. “Peygamber ve Mizah”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 191-203.
- Doğan, Yusuf. “Râşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/22 (2006), 95-112.
- Doğan, Yusuf. *Abbasilerde Mizah*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Durmuş, İsmail. “Hezl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/304. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Durmuş, İsmail. “Hiciv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/448. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. “Mizah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/206. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Eco, Umberto. *Gülün Adı*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: Can Yayınları, 29. Basım, 1987.
- Efil, Muhammed - Uz, Emin. “Arap Nevâdir Eserleri Örneğinde Mizahın Toplumsal ve Siyasal İşlevi”. *Bilimname* 37 (2019), 289-320.
- Efil, Muhammed. *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Eflâki, Ahmed. *Ariflerin Menkıbeleri I*. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Eker, Gülin Öğüt. *İnsan Kültür Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 8. Basım, 2004.
- Emâsî, İbnü’l-Hatîb Kâsım. *Ravdu’l-ahyâr el-müntehab min rebî’i’l-Ebrâr*. Halep: Dârü’l-Kalemi’l-‘Arabî, 2002.
- Elmalî, Hüseyin. “Ebü’l-Aynâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/296. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Elmalî, Hüseyin. “Hassân b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/400. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Emeksiz, Abdulkadir. “Türk Halkbilimi Mizah Araştırmalarına Dair Genel Tespit, Değerlendirme ve Teklifler”. *Turkish Studies* 10/8 (2015), 987-1024.
- Emre, Yusuf. *Din ve Mizah*. Ankara: Eskiyei Yayınılık, 2020.
- Eraydın, Selçuk. “Çile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/315. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lügâ*. thk. Abdulazim Mahmud. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, ts.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed. *el-Kâmûs'ül-mûhit*. Beyrut: Muessesetu'r- Risâle, 1415/1994.

Forum Ayyıldız. "Peygamber Efendimizin (s.a.v) Zeytin Şakası". Erişim 28 Mayıs 2021. <https://forum.ayyildiz.org/konu/peygamber-efendimiz-s-a-v-zeytin-%C5%9Eakas%C4%B1.81401/>.

Frankl, Victor. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. S. Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 3. Basım, 2009.

Fransızca-Türkçe Sözlük, "Sipirituel". Erişi 30 Ağustos 2021. https://turuz.com/storage/Dictionary/2018/1040-Fransizca-Turkce_SozlukMustafa_Yildiz-1997-1350s.pdf.

Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-İbni Hâzm, 1426/2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1406/1986.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İslâm Ahlâkı*. çev. Akif Nuri Karcıoğlu. İstanbul: Sinan Yayınları, 8. Basım, 1416/1996.

Gazzî, Bedreddin. *Risâletü âdâbi'l-mü'âkele*. thk. Ömer Mâsâ Bâşâ. Dımaşk: Matbûâtu Mecme'il lügat'il Arabiyye bi Dımaşk, 1387/1967.

Gazzî, Ebü'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed. *el-Merâhu fî'l-mizâh*. haz. es-Seyyîd el-Cemîl. Kahire: Matbaat'ül Medenî, 1986.

Genç Yorum Dergisi. "Mizaha Dair bir İzahım Var". Erişim 28 Mayıs 2021. <https://www.gencyorumdergisi.com/2016/04/mizaha-dair-bir-izahim-var/>.

Gönel, Hüseyin. "Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar". *Turkish Studies: International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 6/4 (2011), 167.

- Günday, Hüseyin. “Abbâsî Sarayının Sivri Dilli Nedîmî: Cemmâz I”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2010), 23-54.
- Günday, Hüseyin. “Abbâsî Sarayının Sivri Dilli Nedîmî: Cemmâz II”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/12 (2010), 69-83.
- Günday, Hüseyin. “Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012),
- Günday, Hüseyin. “Sahabe Neslinin Yetkin Ustası: İbn Ebû Âtık”. *Bilimname* 22/1 (2012), 159-188.
- Hakverdioğlu, Gülendam - Akın Korhan, Esra. “İnmeli Hastalarda İhmal Edilen Bir Sorun: Patolojik Gülme ve Ağlama”. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 58/62 (2010).
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân. *Kitâb 'ul-Ayn*. nşr. Mehdi el- Mahzumi - İbrahim es-Sâmîrâî. Beyrut: Muesesetu'l-Âlemî, 1408/1988.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menbeu'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbül-İlmiyye, 1422/2001.
- Husrî, Ebû İshak. *Cem'u'l-cevâhîr fî'l-mûlah ve'n-nevâdir*. thk. Alî Muhammed Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1407/1987.
- İbn Abdürrabbîh, Ebû Ömer Şihâbüddîn. *el-İkdü'l-ferîd*. thk. Komisyon. Kahire: y.y., 1940-1973.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995-2000.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâr'ul Tunusîyye li'n-Neşr, 1404/1984.
- İbn Ebû Âmir, Mansûr. *Nesr'üd-dürr fî'l-muhâdarât*. thk. Hâlid Abdülġanî Mahfûz. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn. *Mukaddime*. çev. Zeki Kadiri Mogan. İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

- İbn Hamdûn, Ebû'l-Meâlî Bahâüddîn. *Tezkiretü'l-hamdûniyye*. nşr. İhsân Abbas - Bekr Abbâs. 10 Cilt. Beyrut: Dâr'us- Sadr, 1417/1996.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Kıtab'u ravdatı'l-ûkalâ ve nüzhet'ül fudalâ*. thk. Muhammed Mûhyîddîn Abdulhamît. Beyrut: y.y., 2. Basım, 1387/1977.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahihu İbn Hibbân bi tertîb-i İbn Belbân*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Kesîr, Ebûl Fidâ. *Hadislerle Kuran-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.
- İbn Kudâme, Ebû'l-Ferec. *el-Muğnî ve eş-şerhü'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh. *Hadis Müdafaası*. çev. Hayri Kırbaçoğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2017.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah. *Uyûnü'l-ahbâr*. "Mukaddime". thk. Yusuf Ali Tâvil. Beyrut: y.y., 1416/1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Lübnan: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Şuayb el- Arnâvûd vd. Beyrut: Dâru'l Risâletü'l Âlemîyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1994.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed. *el-Bîdâyetü'l-müctehîd ve nihâyetü'l-muktesîd*. 4 Cilt. Kâhîre: Darû-l Hadîs, 1425/2004.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 1388/1968.
- İbn Teymiyye, Mecdüddîn. *İktizâü's-sırâti'l-müstakîm*. thk. Muhammed el-Fukay. Beyrut: Matbaat'üs-Sünnet'il Muhammed, 2. Basım, 1950.

- İbn'ül Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiye*. haz. Selahaddin Alpay - Mustafa Varlı. İstanbul: Esmâ Yayınları, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahbâru'l-ezkiyâ*. thk. Muhammed Mursi el-Huli. Kahire: yy., 1390/1970.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahmaklar ve Dalgınlar*. çev. Enver Günenç. İstanbul: Şule Yayınları, 3. Baskı 2013.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*. thk. Tâhîr Ahmed ez-Zâvî. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fî't-Târih*. 9 Cilt. Beyrût: Dâr'ul-Kîtâb'il-Arabî, 1986.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 8 Cilt. thk. Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fî ğarîb'il-hadîs*. thk. Tâhîr Ahmed ez-Zâvî - Mâhmûd Muhammed et-Tanâvî. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, ts.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. Yusuf Ali Tavîl. Beyrut: y.y., 2. Basım, 1996.
- İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahâüddîn. *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf*. Mısır: el-Mektebetu't-Ticariyye, 1353/1935.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvattâ*. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, 1406/1985.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed. *Kitâbü'l-Eğânî*. thk. Abdülemir Ali Muhennâ - Semîr Yûsuf Câbir. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.

- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredâtu elfazi'l-Kur'ân*. çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Kâhya, Yalçın. “Mizahın Sağlığa Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 62 (Haziran 2019), 231-241.
- Kanat, Nigâr Dilşat. *Mizah Teorileri Bağlamında Bektaşî Fıkraları*. İstanbul: Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Nuâyman b. Amr”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/220. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karakuş, Celaleddin. *Din Eğitiminde Mizah Algısı*. İstanbul: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Gülme Davranışıyla İlgili Âyetler Hakkında Psikolojik bir Değerlendirme”. *Hikmet Yurdu* 1/2 (2008), 67-76.
- Kâşî, İzzeddin. *Tasavvufun Ana Esasları: Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010.
- Kılınç, Zülküf. “Türk Edebiyatında Birbirine Yakın Üç Kelime: Hiciv, Medih, Hezel”. *Turkish International Studies Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 1741-1750.
- Kınalızâde Ali Efendi. *Ahlâk-ı alâî*. haz. Hüseyin Algül. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2014.
- Koç, Bozkurt. “Çatışma Bağlamında Yalan-Din İlişkisi”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/30 (Eylül- Aralık 2017), 215-242.
- Kollektif, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım 2005.
- Kotku, Mehmet Zâhid. *Tasavvufi Ahlâk*. 5 Cilt. Ankara: Seha Neşriyat, 3. Baskı, 1981.
- Kuran Meali. “Türkçe Kur'ân Mealleri”. Erişim 5 Mayıs 2020. <https://www.kuranmeali.com/ÂyetKarsilastirma.php?sûre=38&âyet=19>.

Kurious. “Gölmek Deyip Geçmeyin”. Erişim 18 Aralık 2020.
<http://kurious.ku.edu.tr/haberler/gulmek-deyip-geçmeyin/>.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.

Kuzayha, Rıyâz. *el-Fükâhe ve 'd-dıhk*. Beyrut: el-Mektebet'ül Aşriyye, 1414/1994.

Levend, Âgâh Sırrı. “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi: Hezl ve Hecv”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 18 (1970), 37-45.

M. Avadallah, Abdulaziz - Ulaş, Sait “Fıkra Türünün Arap ve Türk Edebiyatlarındaki Yeri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi: TAED* 42 (2010).

Ma'rûf, Nâyif. *Tarâif ve nevâdir min uyun'it tûras'il Arabî*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'n nefâis, 1412/1992.

Mahmûd b. Alî. *Kutu'fun ba'sime min hadâiki'l-fükâhe*. Kuveyt: el-Vav'ul İslâmî, 2000.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvattâ*. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.

Maraşlı, Nedim - Maraşlı, Usâme. *es-Sihâh fi'l luğât'i ve'l ulûm: Mu'cem Vesît* (Beyrût: Dâru'l-Hadâreti'l-Arabiyye, 1975.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Edebü'd-dünyâ ve'd-Dîn: Din ve Dünya Edebi*. çev. Selâhaddin Kip. Ankara: İlkadım Yayınları, 2006.

Medîni, Ebû İshâk Müzebbid. *Cemü'l-cevâhir fi'l-mûlah ve'n nevâdir*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâr'ü'l Cîl, 1407/1987.

Arslan, Mehmet Nafi. “Klasik Arap Mizahında Hatipler”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 211-231.

Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayâni vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.

Morreal, John. *Comedy, Trajedy and Religion*. Albany. NY.: State University of Newyork Press, 1999.

- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen. *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Mübârekf(p)ûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân. *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-şerhi Camii't-Tirmizî*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed b. Abdurraûf el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l Câmi'ı-s-Sağîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Feyzü'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyüddîn Abdûlazîm. *et-Terğîb ve't-terğîb*. thk. İbrahim Şemsüddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac. *el-Câmu's-sahîh*. Suriye: Dâr-u İhyâi'l-'Arabiyye, 1374.
- Neccâr, Muhammed Receb. *Cuhâ el-Arabî*. Kuveyt: Dâru's-selâsil, 1989.
- Nefis Yemek Tarifleri. “Zeytin Çekirdeğinin Faydaları: Yutmak Faydalı mı Zararlı mı?”. Erişim 28 Mayıs 2021. <https://www.nefisyemektarifleri.com/blog/zeytin-cekirdeginin-faydalari-yutmak-faydali-mi-zararli-mi/>.
- Nemerî, İbn Abdülber. *el-İstîâb*. thk. Ali Becâvî. Beyrut: Dar'û'l-Cîl, 1412/1992.
- Nemerî, İbn Abdülber. *el-İstîâb*. thk. Halil Me'mun. Beyrut: Dâru'l Mârîfe, 2006.
- Nemerî, İbn Abdülber. *el-İstizkâr*. thk. Sâlîm Muhammed Ata vd. Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l-İlmîyye, 1421/2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. Riyad: y.y., 1999.
- Nesefî, Ebü'l-Berekat. *Tefsîr'un-Nesefî*. thk. Mervan Muhammed eş-Şiar. Beyrut: Dâru'n - Nefâis, 2005.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *Minhâcû'l-şerh-i sahîhu'l-Müslîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâ'ul-Turasi'l-Arabî, 1392/1972.

- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâki'l-Kavmiyye, 1423.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Özkırımlı, Atilla. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Cem Yayınları, 1987.
- Özönder, Hasan. *Konya Velileri*. Konya: Dizgi Ofset, 1990.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları, 2009.
- Rahte, Emek Çaylı. "The Brand New Testament'de Alternatif Bir Dünya Kugusu: Babalık Kurgusu ve Anaerkil Ütopya". *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Ekim 2018), 8-37.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-ğayb*. çev. Suat Yıldırım vd. 20 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- Resûlullah. "Şakacı". Erişim 28 Mayıs 2021. <https://www.Resûlullah.org/sakaci>.
- Sabah Gündem, "Eşşek Şakası: Polisi Öldürdü". Erişim 27 Aralık 2021. sabah.com.tr/gundem2012/12/26/essek-sakasi-polis-polisi-oldurdu.
- Sağlam, Bekir. *Model İnsan*. ed. Tekin Kılıç. İstanbul: Okul Yayınları, 2014.
- Sanders, Barry. *Kahkahanın Zaferi: Yıkıcı Tarihi Olarak Gülme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Saroglou, Vassilis. "Beyond Dogmatism: The Need for Closûre as Realed to Religion". *Mental Helath. Religion with Culture* 5 (2002), 183-194.
- Saroglou, Vassilis. "Religion and Sense of Humor: An a Priori Incompatibility? Theoretical Considerations from a Psychological Perspective". *Humor: International Journal of Humor Research* 15/2 (2002), 191-214.
- Savaş, Rıza. "İslâm'dan Önce Hicaz Bölgesindeki Araplarda Tarih". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 257-268.

- Seâlibî, Ebû Mansûr. *Hâss-ül-hâss*. thk. Hasan el-Emîn. Lübnan: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Serrâc, Ebû Nasr. *Tasavvuf Klasikleri. el-Lüma'*. ed. Ethem Cebecioğlu. Ankara: Erkam Yayıncılık, 2010.
- Sevinç, Gizem. *Türk Edebiyatında İslâmcı Mizah: Ömer Dönmez Romanları*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Sevindik, Azem. *Türk Halk Kültüründe Mizah Ekolojisi*. İstanbul: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Seyyid Kutub. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Emin Saraç vd. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1389/1969.
- Sorularla İslâmiyet. “Gülme, Tebessüm, Kahkaha gibi Konularda Dinimizin Tavsiyeleri Nelerdir?”. Erişim 19 Ocak 2021. <https://sorularlaİslâmiyet.com/gulme-tebessum-kahkaha-gibi-konularda-dinimizin-tavsiyeleri-nelerdir-gulmenin-de-adabi-var-midir-0>.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *el-Müzhir fî lum'il-luğa ve enva'iha*. thk. Fuad Ali Mansur. Beyrut: Dar'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1998.
- Şahin, Halil İbrahim. “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi: Bektaşilik Özel Sayısı 55* (2010), 255-268.
- Şahin, Halil İbrahim. “Gelenek, Gülme ve Şaka”. *Milli Folklor* 26/101 (Nisan 2019), 238-242.
- Şahin, Şener - Efil, Muhammed. “Hiciv Oklarını Kur'ân” Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebû'l-'Aynâ”. *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 73-95.

Şahinalp, Saliha Deniz. *Türkiye’de Gülmenin Dönüşümü: 1970 ve 2000’li Yıllarda Komedi Filmlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Şimşek, Selami. “Mevlânâ’da Mizah ve Nükte”, *Tasavvuf ve İlmi Akademik Dergisi: Mevlânâ Özel Sayısı* 4/14 (Ağustos 2019), 525-548.

Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu’cemü’l-evsat*. thk. Tarık b. Avdillah b. Muhammed Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni. Kahire: Dâru’l-Haremeyn, ts.

Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu’cemü’l-evsat*. thk. Muhammed Hasan eş-Şafiî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitap el-İlmiyye, 2012/1413.

Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu’cemü’l-kebîr*. Beyrut: Dar’ul Kitab’ul İlmiyye, 2. Basım, 1433/2012.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Taberî Tefsiri: Câmiu’l-beyân an te’vîli’l-Kur’ân*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Temmâvî, Muhammed. *Hiz. Ömer ve Modern Sistemleri*. çev. Muhammed Vesim Taylan. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993.

Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-Besâir ve’z-zehâir*. thk. Vedâd el-Kâdî. Beyrut: Dâru Sadr, 1418/1998.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. *el-Câmiu’s-sahîh*. b.y.: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. *eş-Şemâilü’n-Nebeviyye*. thk. Seyyid İmran. Kahire: Dar-el Hadis, 1426/2005.

Tripod. “Söz İncileri”. Erişim 5 Haziran 2020. http://members.tripod.com/ahmet_3/alb_kisi_sozincileri.htm 05.06.2020.

Trt Haber. “Eşek Şakası Öldürdü”. Erişim 28 Aralık 2021. trthaber.com/haber_yazdir.php?detayID=607.

Tuncay, Tan - Günday, Hüseyin. “Ebû Hayyân et-Tevhîdî’nin el-Beşâir ve’z-Zehâir Adlı Eserinde Mizahî Karakter Çeşitliliği”. *Kilitbahir* (2019), 7-42

- Turan, Süleyman. “Kutsal Aptallık ve Aptallar Festivali -Orta Çağda Bir Dini Festivalin Betimsel Analizi-”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 557-582.
- Türk, İdris. “Tasavvuf Kültüründe Mizahın Yeri ve Sefine-i Evliyâ Örneğinde Sufilerin Mizahı Kullanış Biçimleri”. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (2016), 397-422.
- Usta, Çiğdem. *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Uz, Emiz - Çakmak, Fatih. “Din Eğitiminde Mizah Yönteminin Kullanımı”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10 (2018), 75-110.
- Ürkmez, Ahmed. “Kaynak Değeri ve İçerik Tenkidi Açısından ‘Üç Yerde Yalan’ Rivâyeti”. *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 9-34.
- Yardımcı, İsmail. “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2010), 1-41.
- Yaren, Ayşenur. *Taşköprülüzâde’nin Letâif’un Nebi İsimli Kırk Hadis Şerhinin Tahkiki ve Tahriri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakfı Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yazar, Samed. *Kur’ân’da Lehv, La’ib, Lağv Kavramları*. Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Yektar, Osman Nedim. “Hz. Peygamberin Suçlar Altında Aldığı Temel Prensipler”. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 57-102.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Yûsuf b. Ahmed, Necmüddîn. *Nevâdiru a’lâm’il Fukâhe*. Beyrut: Dâru’z-Zehrâ, 1412/1991.

- Yüksel, Ayşegül. “Antik Yunan Tiyatrosunda Komedyanın Evreleri”. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 33/1-2 (1990), 557-569.
- Zebîdî, Ebu’l Feyz Muhammed Murtaza. *Tâc’ül arûss min cevâhiru’l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti’l Kuveyt, 1972.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *Esâs’ül-Belâga*. Beyrut: Daru’n Nefâis, 1412/1992.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Keşşâf Tefsiri: el-Keşşâf an hakâ’iki ğavâmizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l- ekâvil fî vücûhi’t te’vil*. çev. Muhammed Çoşkun vd. ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2020
- Zeydan, Corci. *Medeniyyet-i İslâm Tarihi*. çev. Zeki Meğamiz. 4. Cilt. İstanbul: y.y., 1329/1911.
- Ziriklî, Ebû Gays Hayrüddîn. *el-A’lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâr’ul-İlm, 1992.
- Zorlu, Hilal - Gündüz, Özlem. “Psikoterapide Mizah”. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2019), 190-199.